

ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6

วรรณกรรมประเภทฉันท เป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งซึ่งได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 สืบเนื่องมาจากการที่มีวรรณกรรมประเภทนี้เกิดขึ้นมากมายกว่าสมัยใดที่ผ่านมา วรรณกรรมประเภทฉันทที่เกิดขึ้นในสมัยนี้มีทั้งที่ดำเนินเรื่องตามขนบนิยมที่มีมาแต่เดิม และที่ดัดแปลงรูปแบบหรือเนื้อหาใหม่ โดยเฉพาะประเภทฉันทนี้แสดงถึงพัฒนาการของวรรณกรรมประเภทฉันทได้ดี ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดจากอิทธิพลของการรับแบบแผนวรรณกรรมจากตะวันตก และความคิดสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์เอง ดังนั้นในบทนี้จะเป็นการพิจารณาลักษณะทั่วไปและความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ควบคู่กันไปเพื่อให้เกิดความเข้าใจกระจ่างชัดยิ่งขึ้น โดยจะแยกวิเคราะห์เป็นประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

3.1 รูปแบบของวรรณกรรมประเภทฉันท

ในการวิเคราะห์วรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะแบ่งพิจารณาเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ ฉันทลักษณ์ ขนบนิยมในการประพันธ์ และประเภทของวรรณกรรมประเภทฉันท

3.1.1 ฉันทลักษณ์ การพิจารณาฉันทลักษณ์ของวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะแบ่งเป็น 2 ประเด็น ได้แก่

3.1.1.1 การใช้คำครุ-ลหุ ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่กำหนดให้ฉันทมีลักษณะแตกต่างจากคำประพันธ์ประเภทอื่น คือ การกำหนดตำแหน่งคำครุ-ลหุลงในฉันท¹ ทำให้

¹ ณะในความหมายที่เกี่ยวกับการประพันธ์ คือ แบบแผนการจัดหมวดหมู่คำประพันธ์ คำประพันธ์แต่ละประเภทจะมีข้อบังคับในการจัดวางและการแบ่งวรรคบาท บท ตลอดจนจำนวนคำซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไป อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของคำประพันธ์ประเภทนั้น ๆ

เกิดจังหวะ เพิ่มขึ้นอัน เป็นลักษณะที่คำประพันธ์ประเภทอื่นไม่มีข้อกำหนดไว้ นอกจากนี้การกำหนด คำครุ-ลหุที่ต่างกันยังทำให้เกิดฉันทหลายชนิดซึ่งมีจังหวะต่างกันอีกด้วย

นักวิจัยบางท่านเชื่อว่า ผู้ประพันธ์ในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นกำหนดลักษณะคำครุ-ลหุจากการออกเสียงหนักเบาตามธรรมชาติของภาษาพูดของไทย² โดยไม่เคร่งครัด เรื่องการสะกดคำ แต่การกำหนดลักษณะคำครุ-ลหุในสมัยรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 6 มีลักษณะที่แตกต่างออกไป ผู้ประพันธ์ยึดถือข้อยังคับ เรื่องการใช้คำครุ-ลหุตามการ สะกดคำมากขึ้น เป็นลำดับ ลักษณะ เช่นนี้ เริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เคร่งครัดมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 และยังคงยึดถือข้อยังคับนี้มาจนกระทั่งปัจจุบัน ผู้ประพันธ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 เริ่มใช้ข้อยังคับ เกี่ยวกับคำครุ-ลหุตามการสะกดคำนี้ เป็นเกณฑ์ในการประเมินค่าวรรณกรรมประเภทฉันท หาก วรรณกรรมประเภทฉันท เรื่องใดแต่งไม่ถูกต้องตามข้อยังคับนี้ถือว่าผู้ประพันธ์ไร้ฝีมือ

การพิจารณา เรื่องการใช้คำครุ-ลหุในวรรณกรรมประเภทฉันทสามารถ แบ่งได้เป็น 2 ประเด็น ได้แก่ สาเหตุที่ทำให้ผู้ประพันธ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ยึดมั่น ต่อการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำ และลักษณะการใช้คำครุ-ลหุในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6

ก. สาเหตุที่ทำให้ผู้ประพันธ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ยึด มั่นต่อการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำ ในกรณีนี้นักวิจัยท่านต่าง ๆ ได้แสดง เหตุผลแตกต่างกันไป ตามทัศนคติของตน รวมทั้งเหตุผลส่วนตัวของผู้วิจัยเอง ซึ่งสามารถรวบรวมสาเหตุสำคัญที่ทำให้ กวีในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ยึดมั่นต่อการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำได้ดังต่อไปนี้

1. อิทธิพลจากจินตามณี จินตามณี เป็นหนังสือแบบเรียน ภาษาไทย เล่มแรก เนื้อหาเกี่ยวกับหลักไวยากรณ์ไทยและวิธีการแต่งคำประพันธ์ประเภทต่าง ๆ

² มารศรี ศุภวิไล, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทสมัยอยุธยา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 121. (อัดสำเนา)

แต่งขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังคงมีอยู่จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์โดยมิได้ถูกทำลายหรือสูญหายไป
ครั้งที่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 กวีไทยให้ความสำคัญแก่นั่งสือจินตามณีในฐานะที่เป็นตำรา
ไวยากรณ์และคำประพันธ์เล่มแรก สืบเกิดได้จากการแต่งและชำระหนังสือจินตามณีเพิ่มเติมจาก
เรื่องเดิมหลายฉบับ เช่น จินตามณีฉบับพระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
 เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีผู้ประพันธ์คิดแต่งตำราไวยากรณ์และคำประพันธ์ไทยขึ้นอีกหลาย เล่มในสมัย
ต่อ ๆ มา ซึ่งมีทั้งตำราที่ประพันธ์ด้วยร้อยแก้วและร้อยกรอง และผู้ประพันธ์ยังได้ขยายความและ
เพิ่มรายละเอียดเพื่อให้ตำราเหล่านี้ เป็นตำราไวยากรณ์และคำประพันธ์ที่สมบูรณ์แบบมากขึ้น
ตัวอย่างเช่น ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติ ตำราไวยากรณ์ไทยของพระยาศรีสุนทร ไหวหาร
(น้อย อาจารย์ยางกูร) และตำราไวยากรณ์ไทยของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)
 เป็นต้น

การให้ความสำคัญแก่นั่งสือจินตามณีดังได้กล่าว
มานี้ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า เป็นสาเหตุหนึ่งทำให้ผู้ประพันธ์ในสมัยรัตนโกสินทร์โดย เฉพาะผู้ประพันธ์
ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมายึดถือการกำหนดคำครุ-ลหุตามหนังสือจินตามณีจน
กระทั่งกลายเป็นระเบียบที่กวีไทยสมัยต่อ ๆ มา นำมาเป็นแบบอย่างและปฏิบัติตามอย่าง เคร่งครัด
สาระสำคัญของการกำหนดคำครุ-ลหุที่ปรากฏในจินตามณี คือ คำลหุเป็นคำที่ประสมด้วยสระเสียง
สั้น ไม่มีตัวสะกด นอกนั้น เป็นคำครุทั้งสิ้น³

2. อิทธิพลจากตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติตำรา
ฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติมีอิทธิพลต่อการแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และ
รัชกาลที่ 6 ทำให้ผู้ประพันธ์ในสมัยนี้ยึดมั่นต่อการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำมากขึ้น ทั้งนี้เพราะ
ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤตินี้ว่าเป็นตำราฉันทภาษาไทยเล่มแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ อีกทั้ง
ยังเป็นตำราฉันทโดย เฉพาะไม่ใช่ตำราคำประพันธ์ที่มีแบบแผนคำประพันธ์ทุกประเภท และกล่าวถึง
ฉันทในฐานะที่เป็นเพียงคำประพันธ์ประเภทหนึ่งเท่านั้น ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤตินี้
ประกอบด้วยชื่อฉันทชนิดต่าง ๆ ข้อยบังคับ เรื่องคณะและวิธีแต่งฉันทชนิดนั้น พร้อมการยกตัวอย่าง

³ มารศรี สุภวิไล, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทสมัยอยุธยา,"

ประกอบทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายกว่าคำราคาประพันธ์โบราณอย่างจินตามณี สิ่งสำคัญที่ทำให้หนังสือเล่มนี้มีลักษณะพิเศษกว่าวรรณกรรมประเภทฉันทร่วมสมัย หรือวรรณกรรมประเภทฉันทที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้นี้ คือ วิธีการใช้คำครุ-ลหุที่ปรากฏในคำราชนิพนธ์วรรณคดีและมาตราพุดติจะยึดถือตามลักษณะการสะกดคำในภาษาไทยมากขึ้น ถึงแม้ว่าจะไม่เคร่งครัดนัก แต่ก็มีผลต่อผู้ประพันธ์รุ่นหลังในการเลือกใช้คำครุ-ลหุให้ตรงตามลักษณะการสะกดคำและพยายามยึดถือปฏิบัติตามกฎเกณฑ์นี้อย่างเคร่งครัด เหตุที่กล่าวว่าการยึดถือการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำ เป็นลักษณะพิเศษเพราะวรรณกรรมประเภทฉันทเรื่องอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นจะพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสก็ดี วรรณกรรมประเภทฉันทร่วมสมัยก็ดี หรือแม้แต่วรรณกรรมประเภทฉันทที่เกิดขึ้นในสมัยก่อนหน้านี้นี้ก็ดี ล้วนแต่ยึดถือหลักการใช้คำครุ-ลหุตามการออกเสียงหนักเบาตามธรรมชาติของภาษาพูดของไทยทั้งสิ้น และวรรณกรรมประเภทฉันทเหล่านี้มิได้มีเล่มใดที่มีลักษณะเป็นคำราชนิพนธ์เหมือนคำราชนิพนธ์ทั้งสองเล่ม ซึ่งก็อาจจะใช้เป็นแบบแผนการประพันธ์ได้ นอกจากนี้การที่คำราชนิพนธ์ทั้งสองเล่มได้รับความเชื่อถือ เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงมีพระปรีชาสามารถและทรงรอบรู้การประพันธ์ฉันทเป็นเป็นอย่างดี ทรงมีผลงานชิ้นเด่นเป็นที่รู้จักหลายเรื่องอีกด้วย เช่น กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ เป็นต้น

3. อิทธิพลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำด้านการแต่งวรรณกรรมที่สำคัญ ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรม ประเภทฉันทหลายเรื่องและทรงมีบทบาทในการอุปถัมภ์กวีในรัชสมัยของพระองค์ในเรื่องการแต่งฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มีผลต่อการแต่งฉันท กล่าวคือทรงชำระตัวสะกดของคำที่ยืมมาจากภาษาบาลี-สันสกฤต และทรงมีพระราชนิยมในการประสระอะในคำที่มีเสียงเพียงครึ่งเสียง ทั้งสองประการนี้มีผลทำให้เกิดการยึดมั่นในรูปตัวสะกดมากขึ้น⁴ และเป็นการแยกคำครุ-ลหุออกจากกันโดยที่สามารถสังเกตเห็นแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด จึงนับว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีอิทธิพลต่อผู้ประพันธ์ในการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำ

⁴ สุมาลี วีระวงศ์, "ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับฉันทของไทย," ภาษาและหนังสือ

4. อิทธิพลจากวรรณคดีบาลี-สันสกฤตในสมัยรัชกาลที่ 6

ผู้ประพันธ์นิยมค้นคว้าที่มาของฉันทจากวรรณคดีบาลี-สันสกฤตกันมาก จนกระทั่งมีผู้รวบรวมแบบฉันทชนิดต่าง ๆ จากคัมภีร์ฉันทบาลี-สันสกฤตออกเผยแพร่ ทำให้ผู้ประพันธ์ไทยได้แบบฉันทชนิดใหม่สำหรับทดลองแต่ง ผลก็คือทำให้ผู้ประพันธ์เปลี่ยนไปยึดมั่นกับรูปตัวสะกดมากขึ้น⁵ เนื่องจากผู้ประพันธ์สัง เกิดจากแผนผังการวางตำแหน่งคำครุ-ลหุที่ปรากฏในคณะฉันทแต่ละชนิดตัวอย่างคำรายการแต่งฉันทของไทยซึ่ง เรียบเรียงจากตำราฉันทของอินเดีย เช่น ฉันทวิภาคในหนังสือภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหาร อ่างอิงรายละเอียดจากคัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้น

5. อิทธิพลจากการเปลี่ยนวิธีเสพวรรณกรรมในสมัย

โบราณผู้ที่อ่านออก เขียนได้ยังมีจำนวนไม่มากนัก การเสพวรรณกรรมจึงใช้วิธีรับวรรณกรรมจากการฟัง เรื่องนั้น

ในการเสพวรรณกรรมประเภทฉันทด้วยการฟังนี้

การอ่านออกเสียงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ผู้ประพันธ์อาจจะใช้คำครุ-ลหุไม่ถูกต้องตามที่กำหนดไว้ในคณะฉันทแต่ละชนิดทุกคำ แต่สามารถใช้การอ่านออกเสียงช่วยเน้นคำที่อยู่ในตำแหน่งของคำครุหรือลดเสียงของคำที่อยู่ในตำแหน่งของคำลหุตามที่ปรากฏในคณะฉันททั้ง ๆ ที่คำนั้นอาจจะไม่ใช่คำครุหรือคำลหุ หากมองจากรูปตัวสะกด การเน้นเสียงและการลดเสียงทำให้เกิดจังหวะและเสียงสูง ๆ ต่ำ ๆ น่าฟังได้เช่นเดียวกับการใช้คำครุ-ลหุให้ตรงกับรูปตัวสะกด นอกจากนี้ยังเป็นการอนุโลมความหมายของคำครุ-ลหุตามลักษณะของเสียง ซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) กวีผู้มีฝีมือทางการประพันธ์ฉันทท่านหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งกล่าวไว้ในส่วนที่เป็น "ฉันทวิภาค" ว่า

. . .ครุ แผลว่า คำหนัก คำช้า . . .ลหุ แผลว่า เสียงเบาเสียงเร็ว. . .⁶

ได้อีกด้วย

⁵ สุมาลี วีระวงศ์, "ข้อสังเกตนางประการเกี่ยวกับฉันทของไทย," ภาษาและหนังสือ 19 (เมษายน - กันยายน 2529): 27-28.

⁶ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร), ภาษาไทย (พระนคร: กรมศิลปากร, 2504), หน้า 151.

ดังนั้นในการประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันท์โบราณ ผู้ประพันธ์ จึงไม่ถึงว่ารูปตัวสะกดมีความสำคัญเท่าใดนัก

ครั้นมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 มีการขยายขอบเขตการศึกษาอย่าง กว้างขวาง ราษฎรได้รับการศึกษามากขึ้นจนสามารถอ่านหนังสือได้เองโดยไม่ต้องอาศัยผู้อ่านหรือ ผู้ขับให้ฟังดังแต่ก่อน การเสพวรรณกรรมจึง เริ่ม เปลี่ยนจากการฟังมา เป็นการอ่านด้วยตนเอง การ ตีความและความสามารถในการ เข้าใจ เรื่องราวที่อ่านขึ้นอยู่กับการสั่ง เกรดรูปคำ เป็นสำคัญ สิ่งนี้ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 หันมานิยมใช้ คำครุ-ลหุตามการสะกดคำมากกว่าการออกเสียงของคำ ซึ่งภายหลังได้กลายเป็นกฎ เกณฑ์สำคัญที่ ทำให้ฉันท์ เป็นคำประพันธ์ที่แต่งยากกว่าคำประพันธ์ประ เภทอื่น

จะเห็นได้ว่า มีปัจจัยหลายด้านที่เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการยึดมั่น ต่อการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ปัจจัยเหล่านี้มีหลายประการ ได้แก่ ปัจจัยที่เป็นวรรณกรรม ได้แก่ จินตามณี ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ และวรรณคดี- บาลี-สันสกฤต ปัจจัยที่เป็นมนุษย์คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว และปัจจัยที่เกี่ยวกับ วิธีการเสพวรรณกรรม สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มีผลต่อลักษณะการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำให้ เครื่องครัด มากขึ้น

ข. ลักษณะการใช้คำครุ-ลหุในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ดังได้ กล่าวมาแล้วว่ามีปัจจัยหลายประการที่ทำให้ผู้ประพันธ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ยึดมั่นต่อ การใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำมากขึ้น แต่ผู้ประพันธ์ในสมัยก่อนหน้านี้มีได้ เครื่องครัด เรื่องการใช้ คำครุ-ลหุตามการสะกดคำเท่าใดนัก จึงนับได้ว่าสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นช่วงหัวเลี้ยว หัวต่อที่สำคัญของการ เปลี่ยนแปลงการใช้คำครุ-ลหุตามหลักการออกเสียงมา เป็นการ ใช้คำครุ-ลหุตาม หลักการสะกดคำ แต่เนื่องจากเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ การใช้คำครุ-ลหุจึงยัง ไม่มีลักษณะตายตัวเป็น แบบแผนอย่าง เดียวกันนัก ฉะนั้นเมื่อพิจารณาถึงลักษณะของการ ใช้คำครุ-ลหุในวรรณกรรมประ เภท- ฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะสามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับดังต่อไปนี้

1. การใช้คำครุ-ลหุตามการออกเสียงหนัก เบาตาม ธรรมชาติของภาษาพูดของไทย ผู้ประพันธ์ที่ใช้คำครุ-ลหุลักษณะนี้มัก เป็นผู้ที่ดำ เนินรอยตามกวีโบราณ หรือคุ้น เคยกับแบบแผนการแต่งฉันท์แบบ เดิม การใช้คำครุ-ลหุลักษณะนี้มักจะพบ ในวรรณกรรมประ เภท

ฉันทช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 5 หรือไม่กี่ เป็นวรรณกรรมของราษฎรทั่ว ๆ ไป ซึ่งไม่ใช่ผู้ที่มีชื่อเสียง ผู้ประพันธ์กลุ่มนี้จะยึดเสียงเป็นหลักในการแต่งฉันท วรรณกรรมประเภทฉันท แม้จะใช้คำครุ-ลหุ ไม่ตรงตามตำแหน่งที่วางไว้ในคณะฉันท แต่ถ้าหากอ่านออกเสียง เมื่อฟังแล้วจะเกิด เป็นจังหวะหนักเบาตามแบบฉันทซึ่งต่างจากกาพย์ แม้ว่ากาพย์และฉันทจะมีการจัดแบ่งวรรคและจำนวนคำคล้ายคลึงกัน แต่กาพย์ไม่มีจังหวะมุ่งเล่นสัมผัสอย่างแพรวพราวมากกว่า ในขณะที่ฉันทมีจุดเด่นที่การเน้นเสียงหนักและผ่อนเสียงเบาสลับกัน เป็นจังหวะ⁷ วรรณกรรมประเภทฉันทที่ใช้คำครุ-ลหุตามการออกเสียง มีพบอยู่บ้างในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แม้ว่าความนิยมจะเปลี่ยนไปเป็นการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำมากขึ้นก็ตาม

ตัวอย่าง เช่น ฉันทถวายคอบของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๐ ๐ ๑ ๐ ๐

ขอตายให้ตาหัลม

เกิดมาประสพการ

๑ ๑ ๐ ๑ ๐ ๐

ด้วยชื่อนับว่าชายชาญ

ธุระได้บำเพ็ญทำ⁸

2. การใช้คำครุ-ลหุแบบผสม การใช้คำครุ-ลหุจะ

ปรากฏในช่วงที่ผู้ประพันธ์ เริ่มทดลองแต่งฉันทด้วยการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำซึ่งต้องพยายามให้ตรงกับคำครุ-ลหุที่ปรากฏในแผนผังของฉันทแต่ละชนิด ทั้งนี้เพราะผู้ประพันธ์ยังคง เคยชินกับแบบแผนการแต่งฉันทให้ถูกต้องตามการสะกดคำอัน เป็นความนิยมที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นด้วย การใช้คำครุ-ลหุแบบผสมมีลักษณะดังนี้ กล่าวคือผู้ประพันธ์สามารถปฏิบัติตามหลักการสำคัญ ๆ ในการใช้คำครุ-ลหุได้ค่อนข้างถูกต้อง ได้แก่ การที่สามารถจัดวางคำครุ-ลหุได้ถูกต้องตามตำแหน่งที่ปรากฏในแผนผังชนิดนั้น ๆ

⁷ สุมาลี วีระวงศ์, "ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับฉันทของไทย," ภาษาและหนังสือ:

⁸ ทิพย์สุ เนตร อนันมูตร, พระราชนิพนธ์บัน เฑิงคติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2525), หน้า 115.

แต่ก็ยังมีการอนุโลมหรือข้อยกเว้นบางประการปรากฏให้เห็นอยู่ ข้อยกเว้นดังกล่าวได้แก่

ก) การใช้คำตายแทนคำลหุ เนื่องจากคำตาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำตายที่ประสมสระ เสียงสั้นทำให้เสียงของคำมีลักษณะท้วนและสั้น มีลักษณะใกล้เคียงกับคำลหุ ผู้ประพันธ์จึงอนุโลมให้ใช้แทนคำลหุในกรณีที่หาคำลหุไม่ได้ เพราะภาษาไทยมีคำลหุน้อย ตัวอย่างเช่น

๑ หกชั้นสวรรคตสุพิศพรหม

หม่อมมาคะราชะธัพะพา

อนุกรม เอนกมา

บริหารประมาณปี⁹

ข) การใช้คำเชื่อม คำแสดงคำสั่ง คำปฏิเสธ หรือคำที่ไม่ได้ทำหน้าที่สำคัญในประโยค ซึ่งเป็นคำครุที่ใช้ในตำแหน่งของคำลหุ อาจจะเป็นเพราะผู้ประพันธ์ถือว่าคำเหล่านี้มิได้มีความสำคัญในประโยค จึงใช้ในตำแหน่งลหุซึ่งไม่เน้นเสียงของคำเท่าใดนัก คำในกลุ่มนี้ที่พบในวรรณกรรมประเภทฉันทสมอได้แก่ คำว่า "แล" "บ" "คือ" ปัจจุบันคำว่า "แล" และ "บ" ถือว่าเป็นคำลหุ (คำว่า "แล" คือ "และ" นั่นเอง) ส่วนคำอื่น ๆ เช่น คำว่า "แต่" "เพน" "ตั้ง" เป็นต้น ก็พบบ้าง แต่ไม่มากเท่ากับสามคำที่กล่าวมาข้างต้น พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) ได้แสดงวิธีใช้คำว่า "แล" และคำว่า "บ" ว่า

. . . คำ "แล" (เดี๋ยวนี้เราใช้และ) และคำ "บ" (ที่แปลว่าไม่) เป็นคำเสียงสั้นก็ได้ ท่านยอมให้ใช้เป็นลหุได้ แต่คำ "บ.บ" ท่านก็ใช้เป็นครุได้บ้างเหมือนกัน เพราะอ่านเสียงยาวก็ได้ ข้อสังเกตก็คือใช้เป็นลหุก็ให้อ่านเสียงสั้น ใช้เป็นครุก็ให้อ่านเสียงยาว. . .¹⁰

⁹ ขุนสุนทรภาศิต, "บารวโรชย," ไทยเขมม 2 (พฤษภาคม 2468): 28.

¹⁰ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ), ไวยากรณ์ไทย ฉันทลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2497), หน้า 130.

ตัวอย่างเช่น

๑ ถิ่นโตก็แสนสรพทุกษ์ บมิศุขแต่ไศกศีลย์

หนองบึงลทานชล็กัคััน แลขอดชั้น เปนมลทิน¹¹

ค) การใช้คำที่ประสมสระอำเป็นคำลหุ เข้าใจว่าแต่เดิมผู้ประพันธ์คงถือว่าคำที่ประสมด้วยสระอำเป็นลหุ เพราะไม่มีตัวสะกดแต่เมื่อฟังจากเสียงแล้วพบว่า สระอำมีเสียงตัวสะกดแฝงอยู่ ดังนั้นในปัจจุบันจึงถือว่าสระอำเป็นคำครุ ดังที่ ก่ำชัย ทองหล่อกล่าววว่า

. . . คำ บ กัคิ คำที่ประสมด้วยสระอำใน แม่ ก กากัคิ ใช้เป็นลหุได้ แต่บัดนี้คำที่ประสม ด้วยสระอำไม่ใคร่นิยมใช้ เพราะถือว่าเป็น เสียงที่มีตัวสะกดแฝงอยู่ด้วย¹²

ถึงแม้ว่าผู้ประพันธ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะเคร่งครัดเรื่องการใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำ แต่ในกรณีคำที่ประสมด้วยสระอำ ผู้ประพันธ์ในสมัยนี้อนุโลมให้ เป็นได้ทั้งคำครุและคำลหุ แต่มักจะปรากฏใช้ในรูปคำลหุมากกว่า เพราะคำลหุในภาษาไทยมีน้อย แต่ต้องใช้ในปริมาณที่เกือบเท่าคำครุ การอนุโลมให้คำที่ประสมสระอำ เป็นได้ทั้งคำครุและคำลหุ เป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ประพันธ์ในการ เลือกใช้คำได้มากขึ้น

๑ พลคชกัคือสุรคเซน

ช่านนช่านาญช่านะอริน

ทรไอยราอินทร์

ทรล้วนทโลมมัน¹³

¹¹ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), "ฉันทกล่อมพระเสวตรวรรณ," ใน ขุมนุมนฉันทคุชฎีสังเวย, เล่ม 2 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 118

¹² ก่ำชัย ทองหล่อ, หลักภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพมหานคร: บำรุงสาส์น, 2525), หน้า 623.

¹³ พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผืน สาลักษณ์), อิลราชคำฉันท์, หน้า 8.

ง) การใช้ชื่อเฉพาะ ทำให้ไม่สามารถใช้คำครุ-ลหุ ให้ตรงตามตำแหน่งที่กำหนดไว้ได้ เพราะชื่อเฉพาะเหล่านี้ถ้าพิจารณาแต่ละพยางค์ตามกฎเกณฑ์ของ คำครุ-ลหุแล้วจะไม่เหมือนกับตำแหน่งคำครุ-ลหุในแผนผังของฉันทแต่ละชนิด นับว่าเป็น เหตุสุควิสัย ตัวอย่าง เช่น

๑ "เสนาศึกษา" กะมะลาปรี ดิถุติปลิม เลื่อน
คุณดังสแดงนิตะยะเดือน สติทุกทิวาวาร¹⁴

จ) การใช้คำที่ประสมอักษรนำ ทำให้มีจำนวน พยางค์ในขณะเกินกำหนด เพราะคำที่ประสมอักษรนำมักประกอบด้วยคำสุ 1 พยางค์และคำครุ 1 พยางค์ (๑๖) เช่น คธา อนันต์ เป็นต้น การใช้อักษรนำนี้อาจจะเป็นอิทธิพลที่ผู้ประพันธ์ ได้รับจากกริโยราวม ซึ่งการใช้อักษรนำนี้ทำให้ทางเสียงของคำมีลักษณะสะบัดสะบั้งฟังไพเราะ แต่ปัจจุบันการใช้อักษรนำไม่เป็นที่นิยมแล้ว เรื่องการใช้คำที่ประสมอักษรนำ พระยาอุปกิตศิลปสาร อธิบายว่า

. . . อื่นอักษรนำทั้งหลาย ท่านแยกได้เป็น 2 อย่าง เช่น "แกลง, แสดง" จะแยกเป็น 2 คำว่า "ละแกลง, สะแดง (๑๖)" ก็ได้, หรือจะให้เป็นคำครุ คำเดียวว่า "แกลง, แสดง" (๖) ก็ได้ ดังตัวอย่างข้างบนนี้ ข้อสำคัญผู้อ่านจะต้องตรวจคณะครุของฉันทนั้น ๆ เสียก่อน จึงจะอ่านได้ถูกต้อง คือบังคับให้อ่าน 2 คำ ก็ให้อ่านแยกออกเป็น 2 พยางค์ ถ้าบังคับให้อ่านคำเดียว ก็ให้รวมรัดเข้าเป็น พยางค์เดียว. . .¹⁵

. . . และคำสระ ฤ สิ้นสกฤตบางคำ ไทยก็ใช้อย่างอักษรนำด้วยเช่น "นฤวัฒนา" ข้างบนนี้ เพราะอ่านให้กล้ำกันสนิทไม่ได้...¹⁶

¹⁴ คณะหนังสือพิมพ์เสนาศึกษาและแพ่วิทยาศาสตร์ "ปัจฉิมวารแห่งปีที่ 3 คำฉันท," เสนาศึกษาและแพ่วิทยาศาสตร์ 3 (ธันวาคม 2461): 838.

¹⁵ พระยาอุปกิตศิลปสาร (น้อม กาญจนานันท์), ไวยากรณ์ไทย ฉันทลักษณะ, หน้า 127.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

3. การใช้คำครุ-ลหุตามการสะกดคำในภาษาไทย

เป็นลักษณะการใช้คำครุ-ลหุที่กวีสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 นิยมมาก ภายหลังได้กลายเป็นกฎเกณฑ์สำคัญประการหนึ่งในการแต่งฉันท์ที่ผู้ประพันธ์ไม่สามารถละเลยได้ พระยาอุปกิตศิลปสารได้ให้คำนิยามของคำครุและคำลหุไว้ดังนี้

... . คำครุ คำลหุ หมายถึง คำหนักคำเบา ใช้ในตำราฉันท์ของบาลีและสันสกฤต ซึ่งเรานำมาปรับปรุงใช้ในภาษาไทยเรา นับว่าเป็นคำกานท์ชั้นอีกประการหนึ่ง

คำครุ คือ คำหนัก หมายถึง พยางค์ที่ผสมสระยาว เช่น กา แผล เซ โต ฯลฯ และคำที่มีเสียงสะกด เช่น จัก กาด คัด ฉุน ฯลฯ และคำสระอำ ไอ โอ เอาก็นับว่าเป็นครุ เพราะมีเสียงสะกด

คำลหุ คือ คำเบา หมายถึงพยางค์ที่ผสมสระสั้นที่ไม่มีเสียงสะกด เช่น ก็ ก็ติ เถอะ เฝียะ ฤ เป็นต้น¹⁷

ส่วนพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

ได้ให้คำนิยามของคำครุ-ลหุไว้เช่นกันว่า

. . .ครุ แปลว่า คำหนัก คำช้า คือ สระที่ขา ออ อา อี อุ ฤา ภา เอ แอ ไอ โอ โอ เอ เหล่านี้ สำเนียงหนักแลสำเนียงยาวจัดเป็น ครุ สระที่มีนฤคติดกำกับอาไศรย คือ อำ อุ อัง ก็จัดเป็นครุ อักษรปลายมาทก็จัดเป็นครุ ละหุ แปลว่า เสียงเบา เสียงเร็ว สระรัศเสเสียงสั้น คือ อิ อี อุ อะ ฤ ฤ จัดเป็นละหุ สำเนียงภาษาไทย อำ เอาะ เอะ แอะ ก็จัดเป็นละหุ. . .¹⁸

ถึงแม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะ

มีการกำหนดและยึดถือข้อยบังคับ เกี่ยวกับคำครุ-ลหุตามการสะกดคำอย่างเคร่งครัดกว่าสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ผู้ประพันธ์ในสมัยนี้ก็พยายามแต่งฉันท์โดยมิย่อท้อและเป็นวรรณกรรม

¹⁷ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม ภาณุจนาชีวะ), ไวยากรณ์ไทยฉันทลักษณ์, หน้า 10-11.

¹⁸ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), ภาษาไทย, หน้า 151.

ประเภทหนึ่งที่มีความนิยมกันมาก ข้อยังคง เรื่องการเลือกใช้คำครุ-ลหุตามการสะกด คำกลาย เป็นกฎเกณฑ์ที่สำคัญประการหนึ่งในการตัดสินประ เณินค่าวรรณกรรมประเภทฉันทโนปัจจุบัน

3.1.1.2 การจัดองค์ประกอบด้านฉันทลักษณ์ของวรรณกรรมประเภทฉันทโน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า วรรณกรรมประเภทฉันทโนมีลักษณะพิเศษกว่าวรรณกรรมประเภทอื่นคือ มีข้อกำหนดในเรื่อง ตำแหน่งคำครุ-ลหุ เมื่อนำคำครุ-ลหุ เหล่านี้มาเรียงสลับกันจะสามารถจัดฉันทลักษณ์ของฉันทโนชนิดต่าง ๆ ได้มากมายหลายแบบ ในบรรดาคำประพันธ์ทั้งหลายฉันทโน เป็นคำประพันธ์ที่มีจำนวนชนิดมากกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่น ผู้ประพันธ์จึงได้คิดนำฉันทโนชนิดต่าง ๆ มาผสมผสานกันเพื่อใช้แต่งเรื่องราวต่าง ๆ และเลือกฉันทโนชนิดที่มีจังหวะ เหมาะสมกับบรรยากาศตามท้อง เรื่อง นอกจากฉันทโนแล้วยังมี คำประพันธ์อีกประเภทหนึ่งที่ผู้ประพันธ์ไทยมักใช้แต่งประกอบฉันทโน นั่นคือ กาพย์ เนื่องจากกาพย์ มีลักษณะการจัดคณะคล้ายคลึงกันฉันทโนมาก สามารถนำมาแต่งประกอบกันได้ เป็นอย่างดี

ในการจัดองค์ประกอบของวรรณกรรมประเภทฉันทโนในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 อาจแบ่งพิจารณาประเด็นสำหรับของเรื่องนี้ได้ 4 ประการ ได้แก่

- ก. ส่วนประกอบของวรรณกรรมประเภทฉันทโน
- ข. ชนิดของคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมประเภทฉันทโน
- ค. บทบาทของกาพย์ในฐานะคำประพันธ์ประกอบวรรณกรรมคำฉันทโน
- ง. ขนาดของวรรณกรรมประเภทฉันทโน
- ก. ส่วนประกอบของวรรณกรรมประเภทฉันทโน วรรณกรรมประเภทฉันทโนที่พบ

ในสมัยนี้มีส่วนประกอบที่แตกต่างกัน ทำให้มีลักษณะแตกต่างกันซึ่งพอจะแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. วรรณกรรมประเภทฉันทโนที่ใช้ฉันทโนชนิดเดียว โดยมาก

ผู้ประพันธ์จะเลือกใช้ฉันทโนเพียงชนิดเดียวแต่งร้อยกรองทั้ง เรื่องในกรณีที่ร้อยกรอง เรื่องนั้นมีขนาดสั้น มีเนื้อหาไม่มากนัก เช่น เรื่องมหานครปเวศน์คำฉันทโน ของนายชิต บุรทัต ประกอบด้วยอินทริเชียรฉันทโน ล้วน ๆ รวม 40 บท เรื่องคาถาประสิทธิ์พรแก่คณะเสือป่า พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วย อินทริเชียรฉันทโนล้วน ๆ 22 บท เรื่องศรีกรุง ของ คนดง

ประกอบด้วยวลีวลิตถกฉันท ๑๖ บท

๒. วรรณกรรมคำฉันทที่ใช้ฉันทหลายชนิด ผู้ประพันธ์มัก

ใช้ฉันทต่างชนิดแต่สลับกันไปตลอดทั้ง เรื่องโดยไม่มีภาพย์แทรก เพื่อแสดงว่าคนสามารถแต่งฉันทแปลก ๆ ได้หลายชนิด ความยากลำบากในการแต่งวรรณกรรมคำฉันทกลุ่มนี้คือ ผู้ประพันธ์ไม่ได้ใช้ภาพย์ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่แต่งง่าย มีลีลาคล้ายกับฉันทมาใช้แต่งสลับ เพื่อช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดเลย แต่ใช้ฉันทล้วน โดยปกติฉันทแต่ละชนิดมีข้อบังคับ เรื่องตำแหน่งคำครุ-ลหุซึ่งทำให้ฉันทเป็นคำประพันธ์ที่แต่งยากอยู่แล้ว การนำฉันทหลายชนิดมาแต่งสลับกัน ยิ่งทำให้ผู้ประพันธ์ต้องระมัดระวัง เรื่องการใช้คำมากขึ้น เพราะฉันทแต่ละชนิดย่อมมีการวางตำแหน่งคำครุ-ลหุที่แตกต่างกัน ทำให้แต่งยากยิ่งขึ้น ตัวอย่าง เช่น เรื่องศรีสุตาคำฉันทของ ศ. เทศะแพทย์ ประกอบด้วย อินทริเชียรฉันท ธาตุมิมิสสาฉันท ภูงคประยาตฉันท และอิทิสังฉันท เรื่องฉันทพุทธปฏิมาสดุติของ พันธุ์งาม ประกอบด้วย วสันตติลก-ฉันท อินทริเชียรฉันท ภูงคประยาตฉันท ปทาลินีฉันท วสันตปายาตฉันท วสันตวงศฉันท วาณินีฉันท ภูสมิตลดาเวลลิตาฉันท อิทิสังฉันท สัทธราฉันท อินทริลลิตาฉันท เวสสเทวีฉันท และวสันตติลกฉันท เป็นต้น

๓. วรรณกรรมคำฉันทที่ใช้ฉันทและภาพย์แต่งสลับกัน

โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นเรื่องยาว เหตุที่ผู้ประพันธ์นิยมใช้คำฉันทกลุ่มนี้ เพราะผู้ประพันธ์สามารถใช้ภาพย์แต่งแทรกในฉันททำให้สามารถดำเนินเรื่องได้รวดเร็วขึ้น และไม่ต้องมีปัญหาคิดขัดเรื่องการเลือกใช้คำครุ-ลหุ เช่น เรื่องพระนลคำฉันท พระนิพนธ์พระราชวรวงศ์ เถอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เรื่องอิลราชคำฉันทของพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) เป็นต้น

นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์ยังได้นำฉันทไปแต่งร่วมกับคำประพันธ์ประเภทอื่นที่ไม่ใช่กาพย์ซึ่งมีทั้งการนำฉันทไปแต่งร่วมกับคำประพันธ์ประเภทอื่นประเภทเดียวหรือหลายประเภทวิธีแต่งแบบนี้มีมาแต่โบราณแล้ว แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ผู้ประพันธ์มีจุดประสงค์ในการประพันธ์ที่แตกต่างไปจากเดิม คือผู้ประพันธ์ต้องการแสดงฝีมือทางการประพันธ์ให้เป็นที่ประจักษ์ว่าตนสามารถแต่งคำประพันธ์ได้หลายประเภท โดยเฉพาะฉันท ซึ่ง เป็นคำประพันธ์ที่แต่งยากกว่าคำประพันธ์ชนิดอื่นมากกว่าการหวังบุญบารมีทางพุทธศาสนา เช่น เดียวกับการแต่งวรรณกรรมคำหลวงที่เคยแต่งกันมาแต่เดิม แม้แต่พระนลคำหลวงก็แต่งขึ้นในลักษณะที่ต้องการแสดงความสามารถ เช่นกัน ไม่ปรากฏว่าเกี่ยวข้องกับ เรื่องพุทธศาสนา

การแต่งฉันทร่วมกับคำประพันธ์ประเภทอื่นนี้บาง เรื่องมีลักษณะที่แสดงความคิดสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์ เช่น เรื่องชาติปิยานุสรณ์ของ นายชิต บุรทัต ใช้วิชชุมมาลาฉันทเป็นกระสุนำหน้าโคลงสี่สุภาพ ถ้าเป็นสมัยโบราณจะใช้ฉันทเป็นตัวเรื่อง ส่วนโคลงสี่สุภาพจะใช้เพียง 1-2 บท ปรากฏอยู่ตอนต้นเรื่องหรือท้ายเรื่อง ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถจัดวรรณกรรมประเภทนี้เป็นวรรณกรรมประเภทฉันทก็ได้ แต่การแต่งวรรณกรรมในลักษณะนี้นับ เป็นการขยายขอบ เขตของการแต่งฉันทให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ข. ชนิดของคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมประเภทฉันท สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นสมัยแห่งการทดลองและแสวงหาความแปลกใหม่ในเรื่องการใช้ฉันทชนิดต่าง ๆ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เช่นกัน ซึ่งจะได้พิจารณาโดยแบ่งเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

1. การแต่งฉันทชนิดที่เคยแต่งกันมาแต่เดิม ฉันทที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แม้ว่าจะมีจำนวนชนิดมากกว่าที่เคยใช้แต่งกันมาแต่ครั้งอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ฉันทที่ใช้ส่วนใหญ่ก็ยังคง เป็นฉันทชนิดที่เคยใช้แต่งกันมาแต่สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ฉันทชนิดที่กวีนิยมแต่งมากที่สุด¹⁹ ในสมัยนี้เห็นจะได้แก่

¹⁹วิธีพิจารณาเรื่องความนิยมในการแต่งฉันทมี 2 ประการ ได้แก่

1. ฉันทชนิดนั้นต้องมีปริมาณมากกว่าฉันทชนิดอื่น ๆ ในเรื่องเดียวกัน
2. ฉันทชนิดนั้นต้องปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทแทบทุกเรื่อง

อินทรวี เขียรฉันท์และวสันตติลลฉันท์ เพราะปรากฏว่ามีวรรณกรรมประเภทฉันทจำนวนมากที่แต่งด้วยฉันททั้งสองชนิดนี้ และยังคงเป็นที่นิยมกันจนกระทั่งปัจจุบัน ทั้งนี้ เป็น เพราะผู้ประพันธ์ไทยคุ้นเคยกับจังหวะที่เกิดจากการจัดตำแหน่งคำครุ-ลหุในฉันททั้งสองชนิดนี้มา เป็น เวลาช้านานและเป็นที่นิยมใช้แต่งวรรณกรรมเสมอ ๆ ราวกับท่วงทำนองของการแต่งฉันททั้งสองชนิดนี้ซึมซาบเข้าไปในสายเลือดผู้ประพันธ์จึงสามารถถ่ายทอดออกมาเป็นวรรณกรรมได้โดยอัตโนมัติ ประกอบกับท่วงทำนองอันไพเราะทำให้ฉันททั้งสองชนิดนี้เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย ตัวอย่าง เช่น เรื่องวินิศวานิชคำฉันท์ ประกอบด้วย วสันตติลลฉันท์ 140 บท อินทรวีเขียรฉันท์ 115 บท สัทธราฉันท์ 10 บท ไตรภูกฉันท์ 4 บท และกาพย์ 2 ชนิด ได้แก่ กาพย์ฉมัง 187 บท และกาพย์สุรางคนางค์ 32 บท²⁰

ส่วนฉันทชนิดที่ปรากฏว่า ผู้ประพันธ์นิยมแต่งรอง ๆ ลงมา ซึ่งในวรรณกรรมประเภทฉันทแต่ละเรื่องอาจจะปรากฏฉันทเหล่านี้ในปริมาณที่ไม่มากนัก แต่ก็ เป็นฉันทที่พบเห็นในเรื่องต่าง ๆ เสมอ นับว่าเป็นการแสดงถึงความนิยมในการแต่งฉันทเหล่านี้เช่นกัน ฉันทเหล่านี้ ได้แก่ ภูซงคประยาตฉันท์ สัททูลวิกกพิตฉันท์ และอินทรวงศฉันท์ ปรากฏในหลายเรื่อง เช่น เรื่องมัทนะพาธา เรื่องฉันทนางโสภณีกัษราภษส เรื่องอิลราชคำฉันท์ เรื่องกฏาหกคำฉันท์ เรื่องเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ เรื่องพระนลคำฉันท์ เรื่องคำฉันท์เทวธรรมบรรยาย เป็นต้น

2. การใช้ฉันทชนิดอื่นที่ปรากฏในตำราฉันท นอกเหนือจากฉันทที่เคยแต่งกันมาแต่เดิม ฉันทชนิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมแต่งกันมาแต่เดิมนั้นมีปรากฏอยู่ในตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ แต่ยังมีฉันทอีกหลายชนิดที่มีแบบแผนการแต่งปรากฏในตำราฉันทแต่ไม่เคยมีผู้ประพันธ์ท่านใดนำมาแต่งวรรณกรรมมาก่อน กวีในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จึงได้คิดนำฉันทเหล่านี้มาทดลองแต่ง เช่น เรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ

²⁰ในที่นี้ไม่ได้นับจำนวนบทของกาพย์ฉมังและกาพย์สุรางคนางค์เทียบกับฉันท เพราะกาพย์กาพย์ทั้งสองไม่ใช่คำประพันธ์ประเภทฉันท แม้จะมีปริมาณมากกว่าฉันทในเรื่องก็ตาม

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท รโธธดาฉันท สวาคดาฉันท เมฆวิปุลชูชิตาฉันท
เรื่องเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
 ทรงใช้ เวสสเทวีฉันท ปหาลีฉันท ลลิตาฉันท อุชชลาฉันท วาณีนีฉันท เป็นต้น

ฉันทแปลก ๆ ที่ผู้ประพันธ์นำมาทดลองแต่งนี้มัก
 จะมีปริมาณไม่มากนักเมื่อเทียบกับขนาดของเนื้อเรื่องทั้งหมด ทั้งนี้เพราะผู้ประพันธ์อาจจะยังไม่
 ค้นเคยกับฉันทลักษณะของฉันทเหล่านี้นัก แต่เหตุที่นำฉันทชนิดต่าง ๆ เหล่านี้มาแต่งบ้าง เพื่อเป็นการ
 แสดงว่าตนมีความสามารถที่จะแต่งฉันทที่ยากหรือแปลกไปจากที่มีใช้กันแต่เดิมได้เท่านั้น นับว่าเป็น
 การขยายขอบเขตการแต่งฉันทให้กว้างขวางขึ้น นอกจากนี้ยังมีฉันทเหล่านี้บางชนิดยังคงเป็นที่นิยม
 แต่งมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ เช่น เวสสเทวีฉันท กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท เป็นต้น

3. การประสมฉันท นอกจากการทดลองแต่งฉันทชนิด
 ต่าง ๆ ตามตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติแล้ว ผู้ประพันธ์ยังได้คิดประสมฉันทชนิดต่าง ๆ
 เข้าด้วยกัน ฉันทประสมนี้เกิดจากการที่ผู้ประพันธ์นำฉันทชนิดที่มีปรากฏในตำราฉันทซึ่งเป็นฉันท
 ที่นิยมแต่งกันมาแต่เดิมหรือนิยมแต่งกันในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จนกระทั่งผู้ประพันธ์
 เกิดความคุ้นเคยกับฉันทลักษณะของฉันทชนิดนั้น การประสมฉันทมักจะใช้ฉันทเพียง 2 ชนิด เช่น
 ผู้ประพันธ์นำกุชงคประยาตฉันทมาประสมกับอินทรวีเชียรฉันทกลายเป็นกุชงควีเชียรฉันท เป็นต้น
 วรรณกรรมประเภทฉันทขนาดยาวที่ปรากฏการใช้ฉันทประสมซึ่งเห็นได้ชัดเจนคือเรื่องเฉลิม -
 พระเกียรติกษัตริย์คำฉันท ส่วนวรรณกรรมประเภทฉันทเรื่องอื่น ๆ ก็พบฉันทประสมบ้างประปราย
 ไม่เด่นชัดเท่าเรื่องนี้

ฉันทประสมที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และ
 รัชกาลที่ 6 มีปรากฏทั้งหมด 5 ชนิด ได้แก่

- กุซงควิเซียร์ฉันท์ 12²¹ ตัวอย่าง เช่น

๑ ลีก้อน เหมือนกะ เดือนมิด	ก็พะอิดพะอมบือ
พระจันทร์โพล์ก็ให้ชื่อ	ทะเลหะชมนิยมแสง ²²

- วสันตวงศฉันท์ 15²³ ตัวอย่าง เช่น

๑ ฟนแล้งก็แล้งอุทกะธาร	กลีการก็ทรอมก็แหรม
ทพภิกขะภัยก็ภิตะแพลม	ตละเพื่องระเริงประหาร ²⁴

- กุซพงศฉันท์ 13²⁵ ตัวอย่าง เช่น

๑ เถอะนำทัพเถอะนำอุช	กระทำยุทธะกรรมประลอง
มิสมมาทก็มาทปอง	บุษะไซคประชิดประชัน ²⁶

²¹ วรรคหน้าวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหน้าของกุซงคประยาตฉันท์ วรรคหลังวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหลังของอินทรวี เซียร์ฉันท์ ดังนี้ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒

²² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ 2462 (พิมพ์แจกในงานพระศพหม่อมเจ้าหญิงพรรณทิมล เชษฐสุดา ณ สุสานวัดเทพศิรินทราวาส, 2462), หน้า 21.

²³ วรรคหน้าวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหน้าของวสันตฉันท์ วรรคหลังวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหลังของอินทรวงศฉันท์ ดังนี้ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒

²⁴ เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์, หน้า 25.

²⁵ วรรคหน้าวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหน้าของกุซงคประยาตฉันท์ วรรคหลังวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหลังของอินทรวงศฉันท์ ดังนี้ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

- วสันตปายาดฉันท 14²⁷ ตัวอย่าง เช่น

๑ รวยสินและสิ้นธนะจะเอา พระให้เผาบุรีทลาย
เส้นทรัพย์และเส้นชีวะถวาย พระศิวกาจอนาร์ธแสน²⁸

- อินทรลีลาดฉันท 11²⁹ ตัวอย่าง เช่น

๑ วิ่งแข่งและแรงปล้ำ ฤคน้ำและลุยไฟ
โจนร่มละลิวไกล ประเล่ห์ถ่านภาจร³⁰

ถึงแม้ว่าการประสมฉันทจะมีมาแต่สมัยอยุธยา และยังมีใช้แต่งกันมาจนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ก็จริง เช่น วิเชียรดิลกฉันท ดิลกวิเชียรฉันท เป็นต้น แต่ฉันทประสมชนิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนี้เป็นการนำฉันทที่มีอยู่แล้วในตำราฉันทมาประสมขึ้นใหม่ โดยไม่เข้ากับฉันทประสมที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาเลย การคิดประสมฉันทที่มีอยู่เดิมให้กลายเป็นฉันทที่มีรูปลักษณะใหม่มีผลดีในแง่ที่ทำให้มีฉันทชนิดใหม่สำหรับให้กวีได้ทดลองแต่งและทำให้มีฉันทสำหรับให้กวีได้เลือกแต่งมากชนิดขึ้นอีกด้วย

นอกจากนี้แล้ว ผู้ประพันธ์บางท่านยังได้ดัดแปลงฉันทลักษณะของฉันทบางชนิดให้มีจังหวะที่กระฉับกระเฉง เหมาะสมแก่การแต่งเรื่องราวต่าง ๆ ฉันทชนิดนั้นคือ สาลีฉันท³¹

²⁷ วรรคหน้าวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหน้าของวสันตดิลกฉันท วรรคหลังวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหลังของฤชงคประยาตฉันท ดังนี้ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓

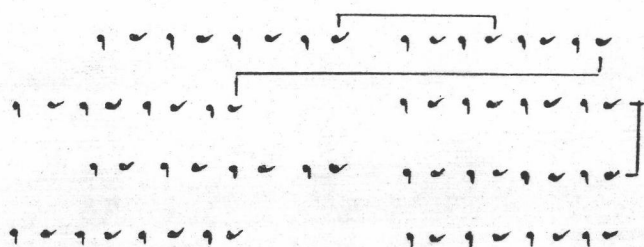
²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

²⁹ วรรคหน้าวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหน้าของอินทวิเชียรฉันท วรรคหลังวางตำแหน่งคำครุ-ลหุแบบวรรคหลังของสาลีฉันท ดังนี้ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓

³⁰ เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท, หน้า 47.

³¹ อ่างถึงบทที่ 2 หน้า 4-5

จากแนวการ เปลี่ยนแปลงการสร้างฉันท์ในสมัยนี้ ทำให้เกิดความคิดที่จะประดิษฐ์ฉันท์ชนิดใหม่ขึ้นในสมัยหลัง กล่าวคือกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งเป็นกวีเอกพระองค์หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ได้ทรงคิดประดิษฐ์ฉันท์ลักษณะของฉันท์ชนิดใหม่ด้วยพระองค์เอง ฉันท์เหล่านี้มี เคยมีปรากฏในตำราฉันท์เล่มใดมาก่อนฉันท์ชนิดใหม่นี้มี 3 ชนิด ได้แก่ สยามมณิฉันท์ สยามรัตนฉันท์ และสยามวิเชียรฉันท์ มีปรากฏในเรื่องสามกรุง น.ม.ส.ทรงประดิษฐ์ฉันท์ทั้งสามชนิดนี้ตามแบบร้อยกรองอังกฤษ ลักษณะเด่นของฉันท์เหล่านี้คือ การใช้คำครุ-ลหุลลับกันไปตลอดทั้งบท ฉันท์ทั้งสามชนิดมีความแตกต่างกัน แต่เพียงตำแหน่งของสัมผัสเท่านั้น ตัวอย่าง เช่น สยามมณิฉันท์ ซึ่งเป็นฉันท์ที่มีสัมผัสมากที่สุดในบรรดาฉันท์ทั้งสามชนิด

๑) ครูณสยามมีครามอุสาห์ ท้ายจะหาวิชาประสงค์
ประเทศจะงามสยามจะยง จะมั้นจะคงก็เทศวิชาวา
๑) ชโยสยามอร่ามอโย ครูณจะโตจะ เติบลิชา
สยามจะอยู่มีรัฐธา กระเคื่องวิชาวิจัยชโย³²

ไม่ว่าจะเป็นการนำฉันท์ลักษณะของฉันท์แปลก ๆ ที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติมาทดลองแต่งกวีติ การคิดประดิษฐ์ฉันท์ประสมกวีติ การดัดแปลงฉันท์ลักษณะของฉันท์กวีติ หรือแม้แต่การคิดประดิษฐ์ฉันท์ลักษณะของฉันท์ชนิดใหม่กวีติ ล้วนแสดงถึงความพยายามของผู้ประพันธ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ในการสร้างสรรค์ฉันท์ชนิดใหม่ นับว่าเป็นความเฟื่องฟูอย่างหนึ่งของการแต่งฉันท์ในสมัยนี้ การมีฉันท์ชนิดต่าง ๆ เพิ่มขึ้นนับว่าเป็น เครื่องมือ

³² พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนิพนธ์บาง เรื่องและปาฐกถา (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 185.

อันสำคัญซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่าน เข้าถึงอรรถรสของวรรณกรรมประเภทฉันทเรื่องนั้นได้มากขึ้น เพราะการจัดวางตำแหน่งของคำครุ-ลหุในฉันทแต่ละชนิดจะทำให้เกิดจังหวะอันก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกและบรรยากาศต่าง ๆ กัน ถ้าหากสามารถเลือกใช้ฉันทแต่ละชนิดให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องจะทำให้วรรณกรรมเรื่องนั้นน่าอ่านยิ่งขึ้น

ในบางกรณี ผู้ประพันธ์ได้พยายาม เลือกใช้คำประพันธ์ประเภทต่าง ๆ ให้เหมาะแก่ระดับและฐานะของตัวละครในเรื่อง วรรณกรรมประเภทฉันทที่มีการเลือกใช้ฉันทในลักษณะนี้ได้แก่ บทละคร เนื่องจากสมัยรัชกาลที่ 6 ผู้ประพันธ์นิยมนำวรรณคดีสันสกฤตมาแต่งร้อยกรองไทยกันมาก วิธีการแต่งเรื่องด้วยการเลือกใช้คำประพันธ์ในลักษณะนี้น่าจะเป็นการรับอิทธิพลการแต่งบทละครสันสกฤต กล่าวคือ ในบทละครสันสกฤตตัวละครแต่ละวรรณะจะใช้ภาษาถิ่นคนละภาษา ซึ่งแตกต่างกันออกไปแต่ในบทละครคำฉันทของไทย แบ่งภาษาออกเพียง 2 ระดับ ได้แก่ ตัวละครสำคัญจะใช้ฉันทหรือกาพย์สำหรับ เจรจา ส่วนตัวละครประกอบซึ่งไม่มีบทบาทสำคัญจะใช้ร้อยแก้วสำหรับ เจรจา เหตุที่เป็น เช่นนี้ เพราะกวีไทยต้องการให้บทเจรจามีความต่อเนื่องและยังต้องคำนึงถึงสัมผัสระหว่างบทที่ต้องสัมพันธ์กัน ไปตลอด จึงจำเป็นต้องให้ตัวละครใช้ภาษาเดียวกันและใช้คำประพันธ์ชนิดเดียวกันในการเจรจาดำเนินเรื่อง เพื่อให้เกิดความกลมกลืนและต่อเนื่อง ดังนั้นการแบ่งระดับภาษาในบทละครคำฉันทของไทยจึงไม่แตกต่างเหมือนกับบทละครสันสกฤต ตัวละครที่ต่างระดับชั้นกันยังสามารถเจรจภาษาเดียวกันได้ บทละคร คำฉันทที่แสดงให้เห็นถึงการแบ่งระดับการใช้ภาษาไทยแบบไทย ๆ ได้ชัดเจน ได้แก่ เรื่องมัทนะพาธา ตัวอย่าง เช่น สุภางค์ ทหารคนสนิทของท้าวชัยเสน เมื่อทูลท้าวชัยเสนจะใช้ฉันทหรือกาพย์ แต่เมื่อพูดกับนาคกับสุน ศิษย์ของพระกาละทรรคินจะใช้ร้อยแก้ว เป็นต้น การแต่งฉันทในลักษณะนี้ถึงแม้ว่าจะเป็นการรับแบบแผนการแต่งวรรณกรรมจากต่างประเทศ แต่ก็ เป็นวิธีแต่งฉันทซึ่งแปลกไปจากเดิม ทำให้วรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยนี้น่าสนใจยิ่งขึ้น

ค. บทบาทของกาพย์ในฐานะคำประพันธ์ประกอบวรรณกรรมคำฉันท
ปกติการแต่งวรรณกรรมคำฉันทกระทำได้ 2 วิธีกล่าวคือ การใช้ฉันทล้วนและการใช้ฉันทและกาพย์มาแต่งสลับกัน การใช้กาพย์แต่งวรรณกรรมคำฉันทร่วมกับฉันทนั้นมิมาตั้งแต่ยุคแรก ๆ ของการแต่งฉันทแล้ว เหตุที่ผู้ประพันธ์นำกาพย์มาแต่งร่วมกับฉันทเพราะการจัดแบ่งวรรค บาท บท และ

จำนวนคำในภาพมีลักษณะเหมือนกับฉันทบถชนิด เช่น ภาพยานี 11 และฉันท 11 มีลักษณะการจัดคณะเหมือนกัน คือ บทหนึ่งมี 4 วรรค จำนวนคำในวรรคหน้า 5 คำ วรรคหลัง 6 คำ รวม 11 คำ และมีลักษณะสัมผัสบังคับภายในบทและระหว่างบทเหมือนกันคือ พยางค์สุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสกับพยางค์สุดท้ายของวรรคที่สาม และพยางค์สุดท้ายของวรรคสุดท้ายของบทแรกสัมผัสกับพยางค์สุดท้ายของวรรคที่สองของบทต่อไป สิ่งที่แสดงความแตกต่างระหว่างภาพและฉันทก็คือ การกำหนดตำแหน่งคำครุ-ลหุ เท่านั้น การนำภาพมาแต่งร่วมกับฉันทได้ เพราะมีลักษณะการจัดคณะที่คล้ายคลึงกันและภาพยังแต่งได้ง่าย ไม่มีข้อกำหนดเรื่องคำครุ-ลหุ ดังนั้นเมื่อนำคำประพันธ์ทั้งสองประเภทมาแต่งสลับกันจึงทำให้เกิดความกลมกลืนและต่อเนื่องกันตลอดทั้งเรื่อง และผู้ประพันธ์ยังสามารถใช้ภาพแต่งแทนฉันทในตอนที่แต่งยากและช่วยดำเนินเรื่องได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

ภาพที่ใช้แต่งร่วมกับฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มี 3 ชนิด ได้แก่ ภาพฉมัง 16 ภาพสุรางคนางค์ 28 และภาพยานี 11 แต่ภาพยานี 11 ปรากฏน้อยมาก ไม่นิยมแต่งเท่าภาพฉมังและภาพสุรางคนางค์ บทบาทของภาพในสมัยนี้ยังคงเหมือนกับการใช้ภาพในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตอนที่เป็นการดำเนินเรื่องมักใช้ทั้งภาพฉมังและภาพสุรางคนางค์ ส่วนบทประณามพจน์ บทพรรณนาหรือบทชม และบทลงท้ายที่เป็นการให้รายละเอียดนอกเหนือจากตัวเรื่อง เช่น นามของผู้ประพันธ์ จุดมุ่งหมายในการประพันธ์เป็นต้นมักใช้ภาพฉมัง

แม้ว่าภาพจะมีบทบาทเป็นรองฉันท แต่สังเกตได้ว่าผู้ประพันธ์สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ให้ความสำคัญแก่ภาพมากขึ้นกว่าแต่ก่อนด้วยการนำภาพมาแต่งในจุดที่สำคัญเป็นพิเศษกว่าเดิม ดังนี้

1. ใช้แต่งบทประณามพจน์ในตอนเริ่มเรื่อง³³

บทประณามพจน์นับว่าเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ต้องมีปรากฏในวรรณกรรมไทยมาแต่โบราณ จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ผู้ประพันธ์ส่วนใหญ่ก็ยังนิยมแต่งบทประณามพจน์อยู่ โดยเฉพาะวรรณกรรมขนาดยาว ทั้งนี้เพราะบทประณามพจน์เกี่ยวข้องกับ เรื่องความ เชื่อของ คนไทย และถือปฏิบัติกันมาจน เป็นธรรมเนียมว่าในการแต่งวรรณกรรมจะต้องมีการไหว้ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผู้

³³ ทั้งนี้ไม่รวมถึงบทดุขี้ส้าง เวยต่าง ๆ เพราะบทดุขี้ส้าง เวย เหล่านี้มีแบบแผน เฉพาะและมีลักษณะ เป็นวรรณกรรมจารีตมากกว่าวรรณกรรม คำฉันทโดยทั่วไป

ผู้ประพันธ์ เคารพนับถือ เพื่อให้ เกิดความ เป็นสิริมงคลและทำให้ผู้ประพันธ์สามารถแต่งวรรณกรรม
เรื่องนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดังนั้นการนำภาพมาแต่งข้อความที่เอ่ยอ้างถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นนี้แสดงว่า
ผู้ประพันธ์ให้ความสำคัญแก่ภาพมากขึ้น แม้ว่าภายหลังความนิยมในการแต่งบทประณามพจน์จะน้อย
ลงก็ตาม ตัวอย่างวรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้ภาพแต่งบทประณามพจน์ เช่น เรื่อง เวทีพะชะดกคำฉันท์
ของนายชิต บุรทัต เรื่องสุชาติคำฉันท์ของจำปี (นามแฝง) เป็นต้น

2. ใช้คำเนิ่น เรื่อง สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6

ผู้ประพันธ์ให้ความสำคัญแก่การคำ เนิ่น เรื่อง เพิ่มขึ้น เนื่องจากราษฎรได้รับการศึกษามากขึ้นสามารถ
อ่านออกเขียนได้ ลักษณะการเสพวรรณกรรม เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ การที่ต้องอาศัยผู้อ่านหรือ
ขับให้ฟัง ผู้ฟังมุ่งรับความเพลิดเพลินจากถ้อยคำที่ใช้พรรณนาอย่างวิจิตรและการสร้างอารมณ์ความ
รู้สึกของผู้อ่านให้คล้อยตามบรรยากาศตามท้อง เรื่องโดยไม่คำนึงถึง เนื้อ เรื่องจะซ้ำซากหรือไม่
เปลี่ยนมา เป็นการอ่านวรรณกรรมด้วยตนเอง มีลักษณะ เป็นการมุ่งอ่านเอาความ ความสนุกสนานจะ
เกิดจากการได้อ่าน เรื่องที่มีโครง เรื่องและการคำ เนิ่น เรื่องที่น่าสนใจชวนติดตาม นอกเหนือจาก
ความเพลิดเพลินอันเกิดจากความวิจิตร และอรรถรสทางภาษา

การที่กล่าวว่ภาพมีความสำคัญเพิ่มขึ้น เพราะมี
การนำภาพมาใช้คำ เนิ่น เรื่องในตอนสำคัญ ๆ บางตอน เช่น เรื่องพระนลคำฉันท์ น.ม.ส.ทรง
ใช้ภาพยั้งนิพนธ์ตอนที่ พระนลพบกับพญานาคกรร โกฎกและได้ทราบถึงวิธีแก้คำสาปของกลีและ
ทวายนับว่า เป็นจุดคลี่คลายปมปัญหาอัน เป็นตอนสำคัญในการคำ เนิ่น เรื่องตอนหนึ่ง หรือการที่ทรง
ใช้ภาพสร้างคนางคนิพนธ์บทขับร้องของพราหมณ์อันมี เนื้อความบรรยายถึงความหลังระหว่าง
พระนลกับนางทมยันตี เมื่อว่าทุกได้ฟัง เกิดความสะ เทือนใจ ทำให้นางทมยันตีสงสัย จึงต้องใช้อุบาย
และสามารถพิสูจน์ได้ว่าวาทุก คือ พระนล เป็นต้น สาเหตุที่ผู้ประพันธ์นำภาพมาช่วยคำ เนิ่น เรื่อง
ในตอนสำคัญสันนิษฐานว่าภาพเป็นคำประพันธ์ที่แต่งง่ายไม่มีข้อกำหนด เรื่องคำครุ-ลหุ ทำให้
ผู้ประพันธ์ เลือกใช้คำไทยได้ไม่ต้องอาศัยคำบาลี-สันสกฤตซึ่งผู้อ่านต้องแปล ดังนั้นผู้อ่านจึงสามารถ
ติดตามและ เข้าใจเรื่องได้โดยตลอด

3. ใช้แต่งบทชมหรือบทพรรณนา ถึงแม้ว่าบทชมหรือ
บทพรรณนาจะเป็นการดำเนินตามขนบนิยมในการประพันธ์อย่างหนึ่งและไม่มีความสำคัญต่อการ
ดำเนิน เรื่องแต่ในวรรณกรรมคำฉันท์ส่วนใหญ่จะต้องมีบทชมหรือบทพรรณนาแทรกอยู่เสมอ เพื่อให้
ผู้ประพันธ์ได้แสดงออกถึงความสามารถในทางวรรณศิลป์ มีวรรณกรรมคำฉันท์หลาย เรื่องที่ใช้กาพย์
ในตอนที่เป็นบทชม เพราะกาพย์ไม่มีข้อกำหนดเรื่องคำครุ-ลหุให้ต้องพะวง เหมือนกันฉันท์ผู้ประพันธ์
จึงสามารถใช้สัมผัสในได้อย่างแพรวพราว ดังนั้นจึงแสดงว่าผู้ประพันธ์ได้ให้ความสำคัญแก่กาพย์ใน
การนำมาแต่งบทชมหรือบทพรรณนาอยู่เหมือนกัน ตัวอย่าง เช่น บทชมกระบวนทัพอของพระเจ้า
อชาตศัตรูในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ บทชม เรือนและทรัพย์สินของ เศรษฐีในเรื่องกฎาทกคำฉันท์ เป็นต้น

4. การตัดแปลงกาพย์ให้มีลักษณะคล้ายฉันท์ กาพย์ที่
ผู้ประพันธ์คิดตัดแปลงให้เป็นฉันท์ คือ กาพย์สุรางคนางค์ ผู้ประพันธ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาล
ที่ 6 ได้จัดวางตำแหน่งคำครุ-ลหุง่าย ๆ ลงในกาพย์ชนิดนี้คือ วางคำลหุและคำครุสลับกันไปโดย
ตลอดทำให้เกิดจังหวะ เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ในการนำไปแต่งวรรณกรรมบางตอนให้ได้อารมณ์
และบรรยายตามที่ผู้ประพันธ์ต้องการโดยมากจะใช้ในตอนที่เหตุการณ์ตื่นเต้น เร้าใจ หรือ
สนุกสนาน เช่น เรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ ตอนที่พราหมณ์เวทัพพะ และพระโพธิสัตว์อุกโจร
กรูเข้าจับตัว

พระโพธิสัตว์ กะพราหมณ์เลาะลัด ลุในพนามันต์
ตระบัดก็สรร พะอันธพาล ก็ให้ก็ขาน ประกาศกะกัน
ก็พรั่งก็พรุ ก็เกรียวก็กรู ก็เกริ่นก็พลัน
ทะมัดทะแมง และแย่งละพรร คะหัดละสรร พะสาตถ์กระวี
ก็ควมก็คุม คะคิกระรุม ก็ล้อมและตี
ครลบตลอด บรอดจะหนี ละหมู่และมี ประทุษสกุล. . .³⁴

³⁴ชิต บุรทัต "เวทัพพะชาดกคำฉันท์," ใน กวีนิพนธ์บางเรื่องของชิต บุรทัต
(กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 85.

การวางตำแหน่งคำครุ-ลหุลงในภาพย์สุรางคนางค์นับว่า เป็นการดัดแปลงภาพย์ให้ดีขึ้น แสดงถึงความสนใจของผู้ประพันธ์ที่มีต่อภาพย์โดยมิได้ถือว่าภาพย์ เป็น เพียงคำประพันธ์ที่ใช้แต่งแทรกในฉันท์ เพื่อช่วยผ่อนคลายความยากในการประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์ของตน เท่านั้น

จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ให้ความสนใจแก่ภาพย์มากพอสมควร ทำให้ภาพย์ทวีบทบาทมากขึ้นในวรรณกรรมคำฉันท์ แม้ว่า จะไม่สำคัญเท่ากับฉันท์ก็ตาม

ง. ขนาดของวรรณกรรมประเภทฉันท์ ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วรรณกรรมประเภทฉันท์ของไทยส่วนใหญ่จะเป็น เรื่องขนาดยาว เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ และอุเทนคำฉันท์ เป็นต้น จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ความนิยมในการแต่งฉันท์เริ่ม เปลี่ยนแปลงไป ผู้ประพันธ์นิยมแต่งวรรณกรรมประเภทฉันท์ขนาดสั้นมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันวรรณกรรมประเภทฉันท์ขนาดยาวก็ยังคง เป็นที่นิยมกันอยู่ ทำให้ วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่เกิดขึ้นในสมัยนี้มีทั้งขนาดสั้นและขนาดยาว

วรรณกรรมประเภทฉันท์ขนาดสั้น เป็นผลมาจากการรับอิทธิพลแบบแผนวรรณกรรมตะวันตก ได้แก่ วารสารและหนังสือพิมพ์ และอิทธิพลแนวคิดด้านวรรณกรรม³⁵ เป็นผลให้วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 นี้มีขนาดสั้นลงและมีลักษณะเป็นร้อยกรองเสนอความคิดเพิ่มขึ้นด้วย เพราะวารสารและหนังสือพิมพ์มีข้อจำกัดเรื่อง เนื้อที่เป็นสำคัญตลอดจนข้อจำกัดปลีกย่อยอื่น ๆ เช่น การกำหนดคำตอบปริศนาคำทาย ความคิดที่ผู้ประพันธ์ต้องการเสนอมีเพียงความคิดเดียว เป็นต้น ถ้าเป็นวรรณกรรมประเภทฉันท์ที่ไม่ใช่นิทานซึ่งมีขนาดสั้นที่สุดจะประกอบด้วยฉันท์เพียง 1-2 บท โดยมากมักเป็นสุภาษิตหรือข้อคิดเห็นเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ขนาดสั้นก็พบบ้าง ขนาดสั้นที่สุด ได้แก่ เรื่องตาไปคำฉันท์ของนายชิต บุรทัต มีความยาวเพียง 25 บทเท่านั้น

³⁵ อานรายละเอียดจากบทที่ 2, หน้า 1-2.

วรรณกรรมประเภทฉันทนาขนาดยาวมักจะเป็นหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่ม ผู้ประพันธ์พยายามแต่งอย่างไว้ฝ่มือ เพราะต้องการฝากไว้ในวงวรรณกรรม นอกจากการเสนอเนื้อหาแล้ว ผู้ประพันธ์ยังนิยมแต่งบทที่เป็นการแสดงออกทางด้านวรรณศิลป์ เช่น บทชมธรรมชาติ บทครวญ เป็นต้น วรรณกรรมประเภทฉันทนาขนาดยาวโดยมากมักเป็นผลงานชิ้นเอกของผู้ประพันธ์เท่านั้น เพราะการแต่งวรรณกรรมขนาดยาวมิใช่เรื่องง่าย ผู้ประพันธ์ต้องใช้เวลาและความสามารถมาก วรรณกรรมประเภทฉันทนาที่มีขนาดยาวที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ได้แก่ เรื่อง เฉลิม - พระเกียรติยศศรีคำฉันท พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มีความยาวถึง 3002 บท แต่วรรณกรรมประเภทฉันทนา ในสมัยนี้มีขนาดยาวโดยทั่วไปแล้วจะมีความยาวไม่มากนัก คือประมาณ 300-500 บท

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า แม้จะมีการแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทนาขนาดยาวอย่างที่เคยมีมา แต่วรรณกรรมประเภทฉันทนาขนาดสั้นซึ่งเกิดขึ้นในสมัยนี้ นับวันจะเป็นที่นิยมมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งในปัจจุบันจะพบว่าวรรณกรรมประเภทฉันทนาที่ปรากฏล้วนแต่มีขนาดสั้น ส่วนวรรณกรรมประเภทฉันทนาขนาดยาวนิยมแต่งเฉพาะในโอกาสพิเศษเท่านั้น

3.1.2 ขนบนิยมในการประพันธ์

วรรณกรรมประเภทฉันทนามีลักษณะเป็นวรรณกรรมที่มีแบบแผนตายตัวมาแต่เดิม เพราะมักจะใช้แต่งเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับชนชั้นสูง พิธีการ หรือศาสนา เป็นผลให้วรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ส่วนหนึ่งยังคงรักษาขนบนิยมในการประพันธ์อยู่ แต่ในขณะเดียวกันอิทธิพลจากแบบแผนวรรณกรรมตะวันตกก็มีผลให้วรรณกรรมประเภทฉันทนาในสมัยนี้ ส่วนหนึ่งมีความเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นการกัฏตอนและตัดแปลงขนบนิยมในการประพันธ์บางอย่างในลักษณะที่สร้างสรรค์มากขึ้น

ส่วนประกอบของวรรณกรรมประเภทฉันทนาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ที่แสดงให้เห็นลักษณะการรักษาขนบนิยมในการประพันธ์มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1.2.1 บทประณามพจน์ เป็นธรรมเนียมนิยมของผู้ประพันธ์ไทยแต่โบราณที่จะ เริ่มต้นบทประพันธ์ของตนด้วยการนบถสรรสิ่งที่ตน เคารพสูงสุด ซึ่งรวมทั้งสิ่งสำคัญทางศาสนาและบุคคลที่ตน เคารพนับถือด้วย โดยมากบทประณามพจน์ปรากฏในตำแหน่งต้น เรื่อง บทประณามพจน์ที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันท์สามารถจัดประเภทและมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. บทสรร เสริฐพระรัตนตรัย บทสรร เสริฐพระรัตนตรัยมักอยู่ในลำดับแรกของบทประณามพจน์ทั้งหลาย เพราะชาวไทยนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ มีความเคารพศรัทธาและให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนาเป็นอย่างมาก พุทธศาสนาจึง เข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตของชาวไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ การปกครอง หรือแม้แต่วรรณกรรม ^{ฉันท์} พุทธศาสนาแทรกอยู่มากบ้างน้อยบ้างแทบทุกเรื่อง บทสรร เสริฐพระรัตนตรัยนับว่าเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมดังที่กล่าวมา มัลลิกะมาส ให้ความเห็นว่า ³⁶

. . . ส่วนที่แสดงความศรัทธาทางพุทธศาสนามีปรากฏอยู่เสมอในรูปแบบของวรรณคดีได้แก่ ตอนประณามบทของวรรณคดีแต่ละเรื่อง มักมีบทไหว้พระรัตนตรัยอยู่ตอนต้นหรือมีฉะนั้นในตอนท้าย ผู้แต่งแสดงความจำนงขอให้เกิดในพุทธศาสนาและขอให้ได้พระโพธิญาณในที่สุด. . .

กวีเชื่อว่าการสรร เสริฐพระรัตนตรัยจะช่วยให้การแต่งวรรณกรรม เป็นไปอย่างราบรื่น ไม่มีอุปสรรคไม่ว่าจะเป็นด้านการประพันธ์หรือด้านอื่น ๆ บทสรร เสริฐพระรัตนตรัยบางเรื่องกล่าวถึงพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์เพียงสั้น ๆ แต่บางเรื่องผู้ประพันธ์อธิบายขยายความถึงพระคุณอันประเสริฐของพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธา

³⁶ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, หน้า 192.

พุทธศาสนายิ่งขึ้นด้วย

แม้แต่วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่เกี่ยวกับ

พระราชพิธีซึ่งไทยรับแบบแผนมาจากศาสนาพราหมณ์ เช่น คำฉันท์ดุขฎิสัง เวยกล่อม พระคชาธารฉบับต่าง ๆ เป็นต้น ผู้ประพันธ์ก็ยังแทรกบทสรรเสริญพระรัตนตรัยเข้าไปด้วย เข้าใจว่าเพื่อให้สอดคล้องกับความนิยมและความเชื่อถือของชาวไทย ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่มีขนาดค่อนข้างยาวมักจะมีบทสรรเสริญพระรัตนตรัยแทรกอยู่เป็นจำนวนมาก ยกเว้นบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ซึ่งดำเนินเรื่องตามแบบละครตัวอย่างเช่น

ศรีสิทธิฤทธิเดช	โดยวิเสศหัททพรเสนา
ไหว้จอมอารีศรีภพ	เคารพพระธรรมัง
บังอัสฎางคิกสาวโก	อิทธิงเวรพาหนโคอุศุภราช
เลอบัลลังก์อาศน์หงษสุพรรณ	บันทมแท่นกระษียรสินธุ์
อินทรทรงสารเศียรตรี	ขูลีเทพถ้วนทุกล้ำ
ค้อยรำพจนขอพรอมรทุกหม่อผู้ฟ้า	ข้าขอขมยมิวันทน
บรมจอมยศถวัลยกภพ	จบตลอดทวิฑูราทศ
ขอพระเดชปกเศียร	ขอเพียรผูกฉันท์พจน
บทอดีตปทุมวดี	มีลักษณะจรดโดยกล่าว
ล่าวอรรถก่อนก็	แสดงยุบลระบอบชี้เรื่องไว้นั้น ³⁷

ข. บทสรรเสริญเทวดา บทสรรเสริญเทวดาเป็น

ส่วนหนึ่งของวรรณกรรมในศาสนาพราหมณ์ที่ไทยรับแบบแผนมา วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่มีบทไหว้เทวดาปรากฏเสมอ ได้แก่ วรรณกรรมพิธีการและวรรณกรรมสดุดี เทวดาที่กล่าวถึงในบทสรรเสริญประเภทนี้ ได้แก่

³⁷ หลวงธรรมาภิรมย์, "ปทุมวดีคำฉันท์," วาริชญาณ 77 (กุมภาพันธ์ ร.ศ.119):

1. เทวดาในศาสนาพราหมณ์ เทวดาในศาสนาพราหมณ์แบ่งได้ 2 กลุ่มคือ เทวดาสำคัญในศาสนาพราหมณ์ และเทวดาอื่น ๆ

เทวดาสำคัญในศาสนาพราหมณ์

เทวดาสำคัญในศาสนาพราหมณ์มี 3 องค์ ได้แก่ พระพรหม พระอิศวร และพระนารายณ์ พิธีไทยที่มีต้นเค้ามาจากพิธีพราหมณ์ มักจะมีการเอ่ยพระนามเทวดาทั้งสามองค์นี้ในโอกาสที่ใช้ประกอบพิธีเสมอ เทวดาทั้งสามองค์นี้จึงเป็นที่รู้จักคุ้นเคยเป็นอย่างดีของชาวไทย ดังนั้นการเอ่ยถึงเทวดาทั้งสามองค์ในวรรณกรรมประเภทฉันทน์จึงไม่ค่อยออกพระนามโดยตรง แต่ผู้ประพันธ์จะให้รายละเอียดด้านรูปร่างหน้าตา การแต่งกาย พาหนะ อาวุธ ตลอดจนอิทธิฤทธิ์ของเทวดาทั้งสามที่จะคลบคลานให้ผู้ประพันธ์พิธีบูชาสมประสงค์ได้ เช่น การอัญเชิญพระอิศวร

. . . ไหว้องค์มหากาลเทวินทร์ สาม เนตรอนิล

สกนธรัตทัตจันทร์

สังวาล วาสกรีสร้อยกรรฐ์ เคียรภูตกรบับ

เทาะตรีแลปวงบาทผจง

อาจมล้างสร้างสาปสรรพ์พงษ์ ครอบพรตพระทรง

อุศุภอาศน์อวยพร. . .³⁸

ส่วนเทวดาองค์อื่น ๆ ในศาสนาพราหมณ์เป็นเทวดาที่มีความสำคัญในลำดับรอง ๆ ลงมาจากเทวดาสำคัญทั้งสามองค์ การที่ผู้ประพันธ์จะเอ่ยถึงเทวดาองค์ใดในบทไหว้ประกอบพิธีใดนั้นขึ้นอยู่กับความเกี่ยวข้องของเทวดาองค์นั้นกับพิธีที่จะกระทำและความนับถือของผู้ประพันธ์เอง เช่น การเอ่ยถึงพระอัคนีในคำฉันท์คุณหญิงเวียงล้อมพระศษ่าธาร เพราะพระอัคนีเป็นเทวดาผู้สร้างช้างองค์หนึ่ง

³⁸

หลวงธรรมาภิรมย์ (ถึก จิตรกถึก), "ฉันท์กล่อมพระเสวตรวชิรพาหะ," ใน ชุมนุมฉันท์คุณหญิงเวียง, เล่ม 2 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 173.

หรือนายชิต บุรทัต แต่งบทสรรเสริญพระคเณศ เพราะเคารพนับถือว่าพระคเณศจะช่วยให้แต่งวรรณกรรมได้อย่างราบรื่น ในที่นี้จะกล่าวถึงเทวดาสำคัญ ๆ โดยสังเขปดังนี้

- พระคเณศ เป็นเทวดาแห่ง

ความรู้และศิลปวิทยาการเป็นที่เคารพนับถือของเหล่าผู้ประพันธ์ทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง กวีแต่งบทสรรเสริญพระคเณศ เพราะเชื่อว่าพระคเณศจะช่วยคลบ้นดาลให้แต่งวรรณกรรมได้อย่างราบรื่นไม่ติดขัดและมีความไพเราะ การกล่าวถึงพระคเณศในบทประณามพจน์มักเป็นการเอ่ยพระนามและลักษณะสำคัญท่านองเดียวกับการเอ่ยถึงเทวดาสำคัญทั้งสามองค์ เช่น

. . . ขอน้อมคุณพระคเณศวิเศษศิลปธร

เวทางคาวร

กวี

เป็นเจ้าแห่งวิทยาวราภรณ์ศรี

สุนทรสุวาที

วิธาน. . .³⁹

- พระอัคนี เป็นเทวดาแห่งไฟ

มี 3 ลักษณะในองค์เดียว คือเป็นดวงอาทิตย์เมื่ออยู่ในสวรรค์ เป็นสายฟ้าเมื่ออยู่ในอากาศ และเป็นไฟเมื่ออยู่บนพื้นโลกในพิธีบูชาโยนิในศาสนาพราหมณ์พระอัคนีมีความสำคัญในฐานะพูดนำคำสั่งสอนวอนและเครื่องบูชาของมนุษย์ไปถวายเหล่าเทวดาในสวรรค์ในรูปของไฟ แต่พระอัคนีที่ปรากฏในบทประณามพจน์ของคำฉันท์คุณฐิติสัง เวยกล่อมพระคชาธารมีความสำคัญในฐานะที่เป็นเทวดาผู้ร่วมสร้างข้างร่วมกับพระพรหม พระอิศวร และพระนารายณ์ การกล่าวถึงพระอัคนีมักเป็นการออกพระนามและพาหนะทรงเป็นส่วนใหญ่ แต่วรรณกรรมประเภทฉันทนิพนธ์เรื่องก็มีการให้รายละเอียดถึงลักษณะอื่น ๆ อีกด้วย เช่น มี 3 บาท 7 กร กายสีแดง เป็นต้น ตัวอย่างบทไหว้ที่กล่าวถึงพระอัคนี เช่น

³⁹ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์, พิมพ์ครั้งที่ 29 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของครูสภา, 2521), หน้า 1.

. . . ไหว้องค์พระเพลิง เรืองฤทธิ์ ทรงรามาคติท-
ธิ เศษร เท็จผาดผัน . . .⁴⁰

- พระขันตุมาร เป็น เทวดา

ที่ปรากฏพระนามอยู่ในคำฉันท์ดุขฎิสัง เวยกล่อมพระคชาธาร เพราะพระขันตุมาร เป็น เทวดา
แห่งสงคราม มีความเกี่ยวข้องกับช้างในด้านสงคราม โดยที่ไทยเราใช้ช้าง เป็นพาหนะในการ
ทำสงครามมาแต่โบราณ ถึงแม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะไม่มีการใช้ช้างใน
การสงครามแล้ว แต่พระราชพิธีกล่อมพระคชาธารซึ่งเป็นพระราชพิธีที่มีมาแต่โบราณก็ยังคงมี
การอัญเชิญและบูชาพระขันตุมารอยู่ เพื่อเป็นการอวยพรให้แก่ช้างที่เข้าพิธี แสดงให้เห็นว่า
การแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ดุขฎิสัง เวยกล่อมพระคชาธาร นอกจากจะมุ่งกล่อมและสอนช้างแล้ว
ยังมุ่งประโยชน์ด้านการสงคราม คือต้องการบำรุงขวัญให้ช้าง เชื่อนั้นรบชนะอีกด้วย เป็นการ
แสดงแสนยานุภาพในการที่มีช้าง เป็นกำลังของกองทัพและการที่พระมหากษัตริย์ได้ช้างคู่บุญบารมี
อีกด้วย อันเป็นผลมาจากการบูชาพระขันตุมารอย่างดี จึงได้รับการอวยพรเช่นนั้น ตัวอย่าง
บทสรรเสริญพระขันตุมาร เช่น

. . . อิกองค์กรรติ เกยเทวไท ทกักตร์ประไพ
เพียงจันทร์ส่อง เพ็ญพิมล
ทวาทศทัตถ์บาทศาสตร์ถกล ทอกสังข์ศรยล
สง่ายิ่งสุรยรังษี
มยุรอาศน์ยาครทยาน เมขนี คือ เทวมดี
อดุลย เดชดำรง . . .⁴¹

⁴⁰ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (ทรุ่น), "ฉันท์กล่อมพระเสวตรรุจิราภาพรหม,"
ใน ชุมนุมฉันท์ดุขฎิสังเวย, เล่ม 2, หน้า 123.

⁴¹ หลวงธรรมาภิรมย์ (ถึก จิตรกลึก), "ฉันท์กล่อมพระเสวตรวชิรพาหะ," ใน
ชุมนุมฉันท์ดุขฎิสังเวย, เล่ม 2, หน้า 174.

- พระโกญจนาเนศวร พระโกญจนา

เนศวร เป็น เทวดาองค์หนึ่งที่ปรากฏ เฉพาะในคำฉันท์ดุชฎิสัง เวยกล่อมข้าง เท่านั้น สันนิษฐานว่าพระนามของ เทวดาองค์นี้ปรากฏในคำฉันท์กล่อมพระ เสวตรสุภาพรรณในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นครั้งแรก นัยว่าเป็น โอรสองค์หนึ่งของพระอิศวร เช่นเดียวกับพระขันทกุมารและพระค ณะศ พระโกญจนาเนศวรมีความสำคัญในพระราชพิธีสมโภชพระคชาธารในแง่ที่ เป็นผู้ให้กำเนิดข้าง สำคัญ ได้แก่ ข้างศิริเมชล ข้างไตรดา และข้างเอราวัณ ตลอดจนข้าง เฝือกทั้งหลายทั้งข้าง พลายและข้างพัง ตัวอย่างบทสรรเสริญพระโกญจนาเนศวร เช่น

. . . องค์หนึ่งสามภักตร์เพ็ญล่ำ	นักหน้าแห่งดำ
วีรรัตนพระหัตถ์ทกกร	
ยืน เทียบตระหงายกฤษ	เจ็ด เคียรบรร
เสวตรพิ เศษยานยง	
คู่พาหุแรกทากทรง	สังข์สอง เวียนวง
ทักษิณแลรอบอุตรา	
คู่สอง เกิดคชยุพา	ศิริ เมชลไตรดา
ยุคะแลเอราวรรณ	
คู่สามกำเนิดอีกพรรณ	เฝือกพังพลายบัน
เปน เอกแลโทตรีไตร	
ชวาพลายซ้ายพังอำไพ	ศุภลักษณ์วิไล
วิลาส ฌ ชาตีสารสาม	
ศิวบุตรนี้รุ่ง เรืองนาม	โดย เวทศาสตร์พราหมณ์
ว่าโกญจนาเนศวร. . . ⁴²	

⁴² พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร). "ฉันท์กล่อมพระ เสวตรสุภาพรรณ, ใน ชุมนุมฉันท์ดุชฎิสังเวย, เล่ม 2, หน้า 49.

2. เทวดาพื้นเมือง เทวดาพื้นเมือง เกิดจากความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย เกี่ยวกับการนับถือผีหรือเทวดา เชื่อว่า เทวดาเหล่านี้มีอยู่ในธรรมชาติและมีอำนาจเหนือมนุษย์ เทวดาพื้นเมืองเหล่านี้มีทั้ง เทวดาผู้รักษาอาณาเขตและ เทวดาที่เป็นตัวแทนของธรรมชาติ

เทวดาผู้รักษาอาณาเขตที่เป็นที่คุ้นเคย ได้แก่ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง พระกาฬไชยศรี และพระสยามเทวาธิราช ซึ่งเป็น เทวดาองค์สำคัญที่คอยดูแลรักษาประเทศไทยให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ และสามารถดำรงเอกราชอยู่ได้ตลอดมา นอกจากนี้ยังมีเทวดาอื่น ๆ เช่น เทวดาประจำเกาะ รุกข เทวดา ซึ่งกรวิ้มกิมิทาเทวดาเหล่านี้เพื่อขอให้คุ้มครองบ้านเมืองและราษฎรให้ปลอดภัย และช่วยให้การค้าขายเจริญ

ส่วน เทวดาที่เป็นตัวแทนของธรรมชาติ มีปรากฏทั้งในความเชื่อแบบไทยและในลัทธิพราหมณ์ ตัวอย่าง เทวดาเหล่านี้ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระวายุหรือพระวลาหก และพระพรหม เป็นต้น คนไทยต้องพึ่ง เทวดาเหล่านี้เพราะ ไทย เป็นประเทศ เกษตรกรรมต้องอาศัยธรรมชาติในการทำมาหากิน ฉะนั้นในบทประณามพจน์ ในคำฉันท์ดุชฎิสัง เวียงบางฉับจึงมีการอัญเชิญและขอพร เทวดาเหล่านี้ให้ช่วย ใน เรื่องการทำมาหากิน เช่น ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล น้ำท่าบริบูรณ์ไม่มากหรือน้อยจนเกินไป เป็นต้น

ข้อสังเกตคือ การอัญเชิญเทวดาใน ศาสนาพราหมณ์ชุมนุมมักอยู่ในส่วนต้น เรื่อง ส่วนการเอ่ยอ้าง เทวดาพื้นเมือง โดยมากมัก อยู่ในตอนท้ายเรื่อง สังเกตได้จากคำฉันท์ดุชฎิสัง เวียงบางต่าง ๆ การเอ่ยอ้าง เทวดาพื้นเมืองในตอนต้น เรื่องมีปรากฏบ้างแต่ไม่มากนัก และบางเรื่องยังกล่าวถึง แต่ เทวดาพื้นเมืองโดยมิได้อ้างเทวดาในศาสนาพราหมณ์เลย เช่น เรื่องอลินจิตต์คำฉันท์มี บทประณามพจน์สรรเสริญพระรัตนตรัย บิถัมมารดา ครูบาอาจารย์ พระมหากษัตริย์และ เทวดาพื้นเมือง ได้แก่ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง เทวดาในท้องฟ้าและรุกขเทวดา เท่านั้น การเอ่ยอ้างถึง เทวดาพื้นเมืองนี้เป็นการแสดงความเชื่อดั้งเดิมแบบไทย ส่วนการ

บูชาเทวดาในศาสนาพราหมณ์นั้น เป็น เพราะไทยรับพิธีพราหมณ์ จึงต้องดำเนินตามแบบ
พราหมณ์ด้วย

การแทรกบทสรร เสริญ เทวดาในบทไหว้

แสดงให้เห็นว่าไทยรับแบบแผนวัฒนธรรมประเพณีและวรรณกรรมบางอย่างของอินเดีย และ
แสดงให้เห็นว่านอกจากการนับถือพุทธศาสนาแล้ว คนไทยยังได้รับอิทธิพลการบูชาเทพเจ้าจาก
ลัทธิพราหมณ์อยู่บ้าง และเชื่อเรื่องผีหรือเทวดาตามธรรมเนียมชาติอื่น เป็นความเชื่อดั้งเดิมของ
ไทยอีกด้วย

ค. บทสรร เสริญพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์

ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจที่สำคัญประการหนึ่งของชาวไทย การแสดงออกซึ่งความเคารพและจง-
รักภักดีของชาวไทยที่มีต่อพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏอย่างชัดเจน ในวรรณกรรมอย่างหนึ่งคือ การ
แต่งบทสรร เสริญพระ เกียรติพระมหากษัตริย์แทรกอยู่ในบทประณามพจน์ซึ่งกระทำสืบทอดกันมา
จนกลายเป็นธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์อย่างหนึ่ง วรรณกรรมประเภทฉันทสมัยรัชกาลที่ 5
และรัชกาลที่ 6 ก็ปรากฏลักษณะ เช่นนี้เช่นกัน ผู้ประพันธ์บางท่านให้ความสำคัญต่อพระมหากษัตริย์
เป็นอย่างยิ่งสังเกตได้จากบทไหว้จะเป็นบทสรร เสริญพระรัตนตรัยและบทสรร เสริญพระ-
มหากษัตริย์ เท่านั้น การเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์น่าจะสืบเนื่องมาจากความคิดด้าน
การปกครอง ประเทศไทยในสมัยโบราณปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ราษฎรสมมติว่า
พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทพ พระองค์ทรงเป็นพระประมุขผู้ทรงอำนาจสูงสุด สามารถคลบบันดาล
สิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามพระราชหฤทัยและที่สำคัญคือ ทรงให้คุณและโทษแก่ราษฎรได้เช่นเดียว
กับเทวดาซึ่งมีอำนาจเหนือมนุษย์ ดังนั้นกรจึงคิดว่าการสรร เสริญ พระมหากษัตริย์เพียงพระองค์
เดียวก็เหมือนกับได้สรร เสริญ เทวดาอยู่แล้วไม่จำเป็นต้องแต่งบทสรร เสริญ เทวดาอีก

เหตุผลอีกประการหนึ่งคือ ผู้แต่งอาจจะเป็นผู้

ที่เคยรับใช้ใกล้ชิดพระยุคลบาท จึงมุ่งแต่งสรร เสริญพระมหากษัตริย์เพื่อเป็นการถวายพระ เกียรติ
ยศแด่พระองค์

นอกจากนี้แล้ว พระมหากษัตริย์ยังทรงมีบทบาท

สำคัญในฐานะที่ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์กวีและทรงส่ง เสริมวรรณกรรมมาแต่โบราณกาล โดยเฉพาะ
ในสมัยรัชกาลที่ 6 สิ่งนี้ก็มีส่วนทำให้ผู้ประพันธ์แต่งบทสรร เสริญพระมหากษัตริย์

เนื้อความส่วนใหญ่ของบทสรรเสริญพระ -

มหากษัตริย์ กล่าวถึงความสำคัญพระราชกรณียกิจพระมหากรุณาธิคุณและลงท้ายด้วยการถวายพระพร ตัวอย่าง เช่น

สมเด็จพร เมาทรมหา	วชิราวุธรวนิทรี
เอกองค์พระมงกุฎสิริน	ทศคันธสัมภญา
นามเมืองก็เรื่องกิติวิมล	เพราะะยูลพระราชา
นามราชก็เรื่องกิติประภา	กรเหตุประเทศเรื่อง
โสภาริชาภรณ์แพรว	กลแก้วกำจ่ายเมือง
โสภณพิมลสद्यเนื่อง	นิติธรรจรธรรม
ในสรวงก็แสงสุริยส่อง	ทิวทอง ณะ กลางวัน
สิ้นสุริยก็แสงศศิรัจัน	ทรเจ้า ณะ ราตรี
สุริยจันทรก็บันดินนิศา	จกรานูจรมี
เวรเปลี่ยนและเวียนศศิรวี	ปรีวัตระผลัดกัน
อันองค์พระมงกุฎกษัตริย์	ทนุ์ฐนุครษัณท์
วันคืนพระยีนจิตกระสัน	ธูระม่งพระองค์เดียว
เชอชชาติพระราชประยุรจิก	มนักกติกลม เกลียว
เสนาประชานรก็เหนียว	จิตรักสมัคคุณ
ครองดินอรินทมน เรนทร์	ปร เมาทรมชาดุลย์
เดชเป็รื่องกระ เตืองพระยศบุญ	ย โศลกสิ เรนทร ⁴³

⁴³ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนลคำฉันท์, หน้า 1-2.

ง. บทไหว้บิณฑาคารดา การแต่งบทไหว้บิณฑาคารดา มีเหตุผลเนื่องมาจากบิณฑาคารดาเป็นผู้ที่มีพระคุณมาก ที่สำคัญคือ เป็นผู้ให้กำเนิดให้การอบรมสั่งสอนผู้แต่งมาแต่ เล็กแต่น้อย เปรียบ เสมือนครูคนแรกของบุตรและเป็นผู้ที่ทำให้ผู้ประพันธ์ได้มีโอกาสแสดงฝีมือและ เผยแพร่วรรณกรรมของตนจนกระทั่ง เป็นผู้ที่มีชื่อเสียง เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไป

การแต่งบทไหว้บิณฑาคารดามีผลดีด้านจิตใจ ทำให้ผู้ประพันธ์มีโอกาสได้แสดงความกตัญญูต่อบุพการี ทำให้เกิดความมั่นใจในการแต่งวรรณกรรมยิ่งขึ้น บทไหว้บิณฑาคารดาที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทสัทยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะมีลักษณะ เป็นฉันทสัท ๑ 1-2 บทแทรกอยู่ในบทไหว้ เนื้อความมักกล่าวถึงพระคุณของบิณฑาคารดา โดยสังเขป ไม่นิยมให้รายละเอียด เช่น

ข้านบมารดาชนกคุณ	สุทฤทยพิบูล
ก่อสกุลสุนทร	ประสิทธิ์กาย ⁴⁴

จ. บทไหว้ครูมาอาจารย์ชาวไทยยกย่องครูมาแต่โบราณในฐานะที่เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ การจะ เรียนรู้ในเรื่องใดต้องอาศัยครูทั้งสิ้น และนิยมดำเนินตามแบบครูอีกด้วย ด้านการแต่งวรรณกรรมก็เช่นกัน มีการสอนให้เคารพครูสืบต่อกันมา ไม่นิยมแต่งวรรณกรรมนอกแบบครูและนิยมแต่งบทไหว้ครูด้วยความ เชื่อที่ว่าจะช่วยให้เกิดความ เป็นสิริมงคลแก่ศิษย์และช่วยให้สามารถแต่งวรรณกรรม เรื่องนั้นได้อย่างราบรื่น ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แม้ว่าการแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทสัทจะมีความเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบและเนื้อหา แต่ความนิยมในการแต่งบทไหว้ครูก็ยังมีปรากฏและผู้แต่งส่วนใหญ่ ยังคงปฏิบัติตามธรรมเนียมนิยมนี้อย่างสม่ำเสมอ การแต่งบทไหว้ครูนับ เป็นการแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนของผู้ประพันธ์อย่างหนึ่ง เพราะเป็นการยกย่องครูที่ได้อบรมสั่งสอนผู้แต่งให้มี

⁴⁴ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ), "คำฉันท์ย่อเกียรติชวามครราชสีมา," ใน คำประพันธ์บางเรื่อง, หน้า 69.

ความสามารถด้านการประพันธ์จนเป็นที่ประจักษ์ นอกจากนี้การแต่งบทไหว้ครูยังมีผลด้านจิตใจ คือ เป็นการสร้างความมั่นใจในการแต่งวรรณกรรมให้แก่ผู้ประพันธ์เพิ่มขึ้น ตัวอย่างบทไหว้ครู เช่น

รัฐศิลปะรัฐพิทยะรัฐ	นิติรัฐลของธรรม
โดยครูและชูชวณะนำ	ทनुชี้ เณรียนญาณ
เมื่อน้อมมนัสยุคละทัตถ์	ครูบัพทยาจารย์
กรองฉันทกัฉัน กุสมะกาณ	จนะ เขิตถลลงคุณ. . . ⁴⁵

3.1.2.2 บทขอพรและบทอวยพร บทขอพรและบทอวยพร ปราภฏ

ในวรรณกรรมประเภทฉันทมาแต่โบราณ เข้าใจว่าเป็นธรรมเนียมที่มีมากับวรรณกรรมอินเดีย เมื่อไทยรับแบบแผนวรรณกรรมจากอินเดียมาใช้โดยเฉพาะวรรณกรรมพิธีการ จึงได้แบบอย่างการขอพรและการอวยพรมาใช้ในวรรณกรรมไทยด้วย ประกอบกับการขอพรและการอวยพรนี้เหมาะสมกับความนิยมและวัฒนธรรมประเพณีของไทย การแต่งบทขอพรและบทอวยพรจึงเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งที่ปรากฏในวรรณกรรมไทย

ตำแหน่งของบทขอพรและบทอวยพรที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 นั้นไม่แน่นอน มีทั้งที่ปรากฏตอนต้นเรื่องและตอนท้ายเรื่อง

การขอพรและการอวยพรเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ลัทธิพรหมณ์ และการนับถือผี กล่าวคือ ผู้ประพันธ์จะขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเคารพนับถือให้แก่ตนเองหรือผู้ที่ตนเคารพรัก เช่น พระมหากษัตริย์ เพราะมีความเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้มีอำนาจคลบับดาลให้เป็นไปตามความประสงค์ของตนได้ ส่วนการอวยพรนั้น ถ้าผู้ประพันธ์ต้องการอวยพรผู้ที่อยู่ในฐานะที่สูงกว่าจะให้การเอื้ออ้ำงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นผู้ประสาทรแทนตน เช่น

⁴⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เฉลิมพระเกียรติ - กษัตริย์คำฉันท์, หน้า 4.

ในกรณีที่คุณแต่งถวายพระพรพระบรมวงศานุวงศ์หรือพระมหากษัตริย์ แต่ถ้าในกรณีที่เป็นการ
ถวายพรผู้อ่านทั่ว ๆ ไปหรือผู้ชมในกรณีที่เรื่องนั้น เป็นบทละคร ผู้ประพันธ์อาจจะถวายพรด้วย
ตนเอง

เหตุผลของผู้ประพันธ์ในการแต่งบทขอพรและถวายพร เพื่อนหวังผล
ด้านจิตใจ การขอพรหรือการถวายพร เป็นการแสดงความปรารถนาของผู้ประพันธ์ในสิ่งที่ดีซึ่ง
มนุษย์ไม่สามารถกำหนดเองได้ ต้องขอหรืออ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจ เหนือมนุษย์ตามที่ตน เชื่อถือ
ให้มาช่วย เหลือ ดังนั้น เหตุผลในการขอพรและการถวายพรที่แท้จริงแล้วจึง เป็น เรื่องของการสร้าง
ขวัญและกำลังใจให้แก่ผู้ที่ได้พรและผู้ที่ยกพรมากกว่าจะ เป็นการคาดว่าจะได้รับผลตามที่ตน
ปรารถนา

การแต่งบทขอพรและถวายพรนี้ ก่อให้เกิดประโยชน์ 2 ด้าน
คือ ด้านการเมือง การปกครอง เช่น บทขอพรในคำฉันท์คุณหญิงสังเวทสมโภชพระมหาเสวตฉัตร
มีการขอพรเกี่ยวกับการทำมาหากินด้านการเกษตรกรรม ขอให้ฝนตกตามฤดูกาลและปริมาณ
น้ำพอดี เพื่อให้ทำนาได้ผลดี เป็นการสร้างกำลังใจให้แก่ราษฎร เป็นต้น และด้านวรรณกรรม
เช่น บทขอพรให้ผู้ประพันธ์ประสบความสำเร็จ เป็นความสุขสวัสดิ เป็นการสร้างกำลังใจให้ตนเองในการสร้าง -
สรรค์ผลงานได้ดี โดยเฉพาะถ้า เป็น เรื่องทางศาสนาหรือ เรื่องสอนใจซึ่งมุ่งประโยชน์แก่ผู้อ่าน
จะ เห็นได้ชัดเจนว่าผู้แต่งหวังบุญกุศลจากการสร้างสรรค์ผลงานที่ก่อประโยชน์แก่ผู้อ่านจะทำให้
ตนได้รับผลดีตอบแทน ในกรณีที่ เป็น เรื่องที่ลงพิมพ์ในวารสารหรือหนังสือพิมพ์ซึ่งมุ่งประโยชน์ทาง
การค้าผู้ประพันธ์ที่ส่ง เรื่องมาลงพิมพ์ หากไม่หวังค่าตอบแทนก็จะเป็นการหวังชื่อเสียงจากการ
เป็นนักประพันธ์ ดังนั้น ในบทถวายพรผู้อ่านจะมีลักษณะ เหมือนกับผู้ประพันธ์สนทนากับผู้อ่าน โดยเฉพาะ
ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเป็นกันเองและมีส่วนร่วมใน วรรณกรรม เรื่องนั้น นอกเหนือจากการอ่านจาก
ผู้ประพันธ์ซึ่งเล่าเรื่องให้ฟัง นับ เป็นการสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่านในตอนจบวิธีหนึ่งด้วย

ลักษณะพรที่ปรากฏในบทขอพรและบทถวายพรมีใจความสำคัญคือ
ขอให้แคล้วคลาดจากสิ่งชั่วและขอให้ประสบแต่สิ่งดี ลักษณะพระจะมีใจความคล้ายคลึงกัน เป็น
ส่วนใหญ่ เช่น ถ้าเป็นการถวายพระพรแด่พระมหากษัตริย์จะขอให้ถึงพร้อมด้วยจตุรพิธพรชัย

ปราศจากโรคภัยไม่มีศัตรูหรือสิ่งชั่วร้ายมาแผ้วพาน ขอให้สมปรารถนา มีความสุขสวัสดิ์พระเกียรติยศขจรไกล หรือถ้าเป็นการขอพรให้แก่ข้าง จะขอให้ข้างมีความสุขสวัสดิ์และขอให้ เทวดาดลใจให้ข้าง เชื้อพ้อง คำสอนของหมอควาญ ไม่คือและไม่ดูร้าย เป็นต้น ตัวอย่างการขอพรและการอวยพร เช่น

...	ขอจุงอิฐผลนানা	เนื่องมาดปรารถนา
	ลูผู้พิจารณาอ่านฟัง ๖1... ⁴⁶	
...	เจริญชนมะพรรณี	เกษมศรีพะลิ เรื่อง
	ผดุงชาติบาราศ เรื่อง	ผดุงศาสน์สะโมสร
	ผดุงจักริพงศ์โจก	จรรุญโลกนिरันดร
	พระวงศ์เสวะการ	อมาตย์ราชะ เสนา
	และไพร่ฟ้าประชาชาติ	ตลอดราชะสิมา
	เกษมสวัสดิ์วิรัตตีพยา	อิทุกษ์โคกพิ ไหมกษัย
	พระกรุงศรีสยามราชฎร์	ธำรงชาติเป็นไท
	กระทั้งฟ้าและดินกษัย	เกษมอิสระภาพพล ... ⁴⁷

๑.1.2.3 บทพรรณนา บทพรรณนาที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีทั้งหมด 5 กลุ่ม ได้แก่ บทชมบ้านเมือง บทชมธรรมชาติ บทชมกระบวนทัพ บทชมความงามของสตรี และบทสรรเสริญเครื่อง บทพรรณนาเหล่านี้มักปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดยาวเป็นส่วนใหญ่ แต่ไม่สามารถกำหนดตำแหน่งที่ปรากฏในวรรณกรรมที่แน่นอนได้ ยกเว้นบทชมบ้านเมืองมักปรากฏอยู่ในลาที่ 3 ของคำฉันท์คชภูสีงเวยกล่อมพระคชาธาร ซึ่งเป็นบทชมบ้านเมืองโดยเฉพาะ มีการขยายเนื้อความให้ยืดยาวกว่าบทชมบ้านเมืองในวรรณกรรมคำฉันท์โดยทั่วไป แต่บทพรรณนากลุ่มอื่น ๆ จะแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องตามความเหมาะสม

⁴⁶ชิต นุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์, พิมพ์ครั้งที่ 29, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของครูสภา, 2521), หน้า 52.

⁴⁷พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์, หน้า 106-107.

เนื่องจากบทพรรณนาไม่ใช่เนื้อเรื่องโดยตรง แต่เป็นส่วนที่เปิดโอกาสให้ผู้ประพันธ์สามารถแสดงฝีมือด้านการประพันธ์ของคนให้ปรากฏได้ แต่น่าสังเกตว่าบทพรรณนาที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทลักษณ์ มักมีเนื้อความและสำนวนที่คล้ายคลึงกัน บทชมบ้านเมืองจะเป็นการชมปราสาทราชมณเทียรที่วิจิตรโอฬารและมั่นคง ชมว่าราชการทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนที่มีความจงรักภักดี และชมนางในที่มีจำนวนมากเพื่อเป็นการสรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์ที่ทรงสามารถสร้างบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรือง เป็นปึกแผ่นทำให้ราษฎรได้รับความร่วมเย็นเป็นสุข

ตัวอย่าง บทพรรณนาชมบ้านเมือง

อำพนพระมณเฑียรพระราช	สุนิสาสน์วโรฬาร
อัปกันตรโฬจิตรและพา	ทิวภาคก็พึงชม
เล่ห์เลื่อนชะลอคฤดิษฐา	นมหาพิฆานรมย์
มารังสฤษฏ์พิศนิยม	ผิจจะเทียบก็เทียบทัน . . .
คณนาอเนกคณะอนงค์	สิริทรงเจริญใจ
สรรพางคพรหมพิศประไพ	กลพิมพ้อปสร . . .
พร้อมพร้อมสะพริบพหลรม	พยุห์พลทหารหาญ
อำมาตย์และราชบริวาร	วุฒิสเววการ . . . ⁴⁸

บทชมธรรมชาติมีปรากฏ 2 ลักษณะคือ การพรรณนาความงามของธรรมชาติตามความเป็นจริงและการพรรณนาความงามธรรมชาติตามจินตนาการ นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ยังได้นำการพรรณนาธรรมชาติมาเชื่อมโยงกับความรู้สึกของตัวละคร เพื่อสร้างบรรยากาศตามท้องเรื่องโดยมากมักเป็นความรู้สึกเกี่ยวกับความรักและความโศกเศร้าอันเกิดจากการพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก บทชมธรรมชาติส่วนใหญ่ยังคงมีลักษณะเนื้อหาและถ้อยคำสำนวนเป็นแบบฉบับอยู่

⁴⁸ ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์, พิมพ์ครั้งที่ 29 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2521), หน้า 4-5.

ตัวอย่าง เช่น

วุ้ง เวียงชะวากผา	มนแผ่นดินศิลาสลอน
ช่องชานชโลทร	ชล แผ่นกระ เซ็นสาน
ปรอยปรอยประเล่ห์เท-	มอุทกพะพรางพราย
ซาบซ่านสรณูกาย	กระอุร้อยก็พ่อนชา
ท้อธารละหารห้วย	ก็ระรวรระรินวา-
ริหลังถะถั่งมา	บมิขาดผะผาดผัง
ไม้ไล่ส้างขม	ขณะลมกระพือวัง
เวง เสียงก็เสียดตั้ง	ดูจขอผสานสาย ⁴⁹

แต่พบว่า บทชมธรรมชาติที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันท
บางเรื่องมีลักษณะการพรรณนาธรรมชาติ เชื่อมโยงกับความรู้สึกกระหายสงคราม

ตัวอย่าง เช่น

เอ๊ะ นกกวักนกกวักนัก	นिरาศรักจะกวักใคร
ฝักกวัก เรียกพหลไท	ทะเล้งทาละน่าเหียน
กะ เรียน เรียนอไรหรือ	ลิลือชื้อกะ เรียน เรียน
ฉะ เรียนกินมิ เรียนเพียน	พิชัยฉบบจะรบใคร
ฝัก เรียนและเพียนหลาย	โฉลกร้ายก็พ่ายไท
กะ เรียน เรียนเถอะ เรียนไป	ลูหงสาและน่าชม ⁵⁰

⁴⁹พระยาศรีสุนทรโวหาร, อิลาธคำฉันท, พิมพ์ครั้งที่ 27 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2523), หน้า 10.

⁵⁰พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์, เฉลิมพระเกียรติยศศรีคำฉันท, (พระนคร: ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, 2462), (พิมพ์แจกในงานพระศพหม่อม เจ้าหญิงพรรณพิมล เชษฐสุตา ณ สุสาน วัดเทพศิรินทราวาส 2462), หน้า 333.

บทชมกระบวนทัพ เป็นการพรรณนาชมกองทัพสี่เหล่า ได้แก่ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า เน้นในเรื่องความสวยงาม ความแข็งแกร่งเกรียงไกร และความพร้อมรบของเหล่าทหาร บทชมกระบวนทัพนี้มีลักษณะ เป็นการเลียนแบบ เนื้อความและสำนวน ทำให้มีเนื้อความคล้ายกันแทบทุกเรื่อง

ตัวอย่าง เช่น บทชมกระบวนทัพ

ดุรงค์ศึกดุรงค์ทรง	พระจอมหงสะทรงขรรค์
กระเสียวเขียวและผ่านพัน	ฉลุสินธพพะพาศี
แสะแซมฝ้ายแสะสลายพราว	แสะขาบขาวแสะแดงสี
สวาดม่วงและหมึกมี	อเนกเนื่องมโนมัย ⁵¹

บทชมความงามของสตรี ความนิยมชมส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เพื่อการเปรียบเทียบกับความงามในอุดมคติยังคงปรากฏอยู่ เช่น การเปรียบความงามของสตรีเหมือนดวงจันทร์จันเพ็ญ แต่จากการสังเกตวรรณกรรมประเภทฉันทสวาทส่วนหนึ่งจะเห็นว่ามีกาติดัดแปลงสำนวนโวหารในการชมความงามของสตรีให้แปลกตา และสะท้อนค่านิยมในสังคมบางประการ เช่น การชมสตรีในด้านความรู้ในเรื่องเพลงยาวคำฉันท์ เป็นต้น

ตัวอย่าง บทชมสตรี

นวลจันทร์กระจ่างหล้า	ระวิกลักษณ์นวลทวย
นุชนวลฤๅคล้าย	ศะคีแสงฤๅแข่งนวล
ยิ้มแย้มแจ่มใสโอษฐ์	เสนาะโสทรสำเนียงสรवल
งอนแงบ่เกินควร	นุชงอนชะอ้อนงาม
เปรี๊ยะปราชญ์ฉลาดแหลม	วรวิทย์ก็เลอหลาม
เชิงสรรประพันธ์ความ	มธุรสสละลวยฟัง ⁵²

ส่วนบทสรรเสริญเครื่องพรมบ้าง เป็นการให้รายละเอียดเรื่องเครื่องแต่งกาย แต่บทพรรณนากลุ่มนี้จะมีลักษณะไม่ยาวนัก

⁵¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์, เฉลิมพระเกียรติยศครุฑคำฉันท์, หน้า 61.

⁵² หลวงสำเร็จวรรณกิจ, "เพลงยาวคำฉันท์," เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์ 9 (ธันวาคม 2468): ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ตัวอย่าง บทสรรเสริญเครื่อง

ชำระพระกาย	เจือจันทร์แจ่มจาย	ประทีนกลิ่นมัลย์
หอมรื่นที่นรมย์	เสร์จสมสระสนาน	สู้ถิ่นสถาน
ห้อง เครื่องแห่งควรว		
แต่งองค์ทรงภู-	ษา เสื่อสอดชู	เชิดหน้า เนื่อนวล
สังวายเป็นสรพิชม์	คาบคิดต่อทวน	เทิดเกล้าทรงมอญ
มาพระโรงไชย ⁵³		

เมื่อสั่ง เกตบทพรรณนาทั้งหมดจะพบว่า แม้ว่าการแต่งบทพรรณนา
ส่วนหนึ่งจะยังคงรักษาขนบนิยมในด้าน เนื้อความและสำนวนโวหารตามแนวที่เคยนิยมกันมาแต่โบราณ
แต่พบว่าผู้ประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันทได้พยายามดัดแปลงสำนวนโวหารและ เนื้อความในบท
พรรณนาเหล่านี้ให้มีลักษณะแปลกตามากกว่าเดิม นอกจากนี้ยังมีการให้ความสำคัญแก่บทพรรณนา
โดยแยกออกมาเป็นวรรณกรรมขนาดสั้นอีกประเภทหนึ่งต่างหาก โดยมีได้ใช้ เป็นเพียงบทแทรกอีก
ต่อไป เช่น เรื่องศรีกรุง ของคนดง เป็นบทชมกรุงเก่า หรือ เรื่องเอกเขนกขอบสระ ของ
ชิต นุรทัตเป็นบทชมธรรมชาติ เป็นต้น

3.1.2.4 ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ประพันธ์ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ประพันธ์ที่น่าสนใจ
ซึ่งสังเกตได้จากวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 สามารถแยกพิจารณา
ได้เป็น 3 ประเด็น คือ

ก. ชื่อผู้ประพันธ์ วรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยก่อน
รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ไม่นิยมเปิดเผยนามผู้ประพันธ์ สาเหตุที่เป็นดังนี้อาจสันนิษฐานได้
2 ประการ คือ ประการแรก ในสมัยก่อนพระมหากษัตริย์ทรง เป็นองค์อุปถัมภ์กวีและการกวี
วรรณกรรมต่าง ๆ มักเกิดขึ้นจากพระบรมราชโองการหรือพระราชดำริ ผู้ประพันธ์เป็น เพียง

⁵³ ขุนสุนทรภาศิต, "มารวิไชยคำฉันท์", ไทย เขษม 2 (พฤษภาคม 2468); 26.

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการหรือพระราชดำริแต่วรรณกรรมชั้นสูงเกล้าฯ ถวายเท่านั้น ทำให้ผู้ประพันธ์รู้สึกว่าการวรรณกรรมชั้นนั้นไม่ใช่ของตน แต่เป็นของพระมหากษัตริย์ การใส่ชื่อผู้ประพันธ์ลงไปจึงเป็นการไม่สมควร อีกประการหนึ่งผู้ประพันธ์อาจจะหวังผลบุญทางศาสนา ในภายภาคหน้า กรณีวรรณกรรมที่แต่งขึ้นมักเป็นวรรณกรรมคำสอนเกี่ยวกับศาสนา จึงไม่นิยมบอกชื่อของตน มีลักษณะปิดทองหลังพระ

แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ความนิยมนี้เปลี่ยนแปลงไป ผู้ประพันธ์นิยมบอกชื่อและตำแหน่งของตนไว้ในวรรณกรรมประเภทฉันทน์ที่ตนแต่งขึ้น นับเป็นการแสดงความภาคภูมิใจในฝีมือของตนและประกาศความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น

... นามสฤษฏี นาย ชิต บุรทัต เชลย เฉลย เฝยอรธ
กถา ณ บูรพ์มูลี ... 54

นอกจากการบอกชื่อผู้ประพันธ์แล้ว ถ้าผู้ประพันธ์ไม่ได้คิด เรื่องนั้นขึ้นเอง แต่แต่งขึ้นตามพระราชโองการ หรือพระโองการ หรือได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่นในการเลือกเรื่อง คิดโครงเรื่อง หรือหาข้อมูลประกอบ ผู้ประพันธ์จะแทรกชื่อบุคคลนั้นไว้ด้วย เช่น

... โดยดำริที่พระบรมวงษ์ กรมพระดำรง
ดำรงสให้แต่งแบ่งกัน

ลาหนึ่งโปรดให้หลวงธรร มาภิมณฑ์ประพันธ์
ผูกพจนพากย์พรรณนา

ลาสองพระองค์เจ้ากัลยา ณประวัติวิจา
รณะประ ดิษฐลิตีประสงค์

ลาสามนามหม่อมราชวงษ์ สำ เร็งริผจง
รจิตรถวายภูมิ

ลาลี่พระองค์เจ้ารัชนี แจ่มจรัส เจริญปริ
ชาเขียว เฉลียวเชิง เชลย... 55

54 ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์, หน้า 51.

55 หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถิก) และคณะ, "ฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตร," ใน ชุมนุมฉันทสังเวท, เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา 2527), หน้า 74.

การบอกชื่อผู้ประพันธ์และผู้ให้ความช่วยเหลือหรือผู้ที่ออกคำสั่งให้แต่งนี้ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมได้หลายแง่หลายมุมมากขึ้นกว่าเดิม

ข. การถ่อมตัวของผู้ประพันธ์ การถ่อมตัวของผู้ประพันธ์ เป็นสิ่งหนึ่งที่ปรากฏเสมอในตอนท้ายของวรรณกรรม เนื้อความที่แสดงถึงการถ่อมตัวของผู้ประพันธ์ จะเห็นได้จากการกล่าวว่าคุณมีความรู้หรือการประพันธ์ฉันทันนั้น เป็นสิ่งที่ลำบากยากเย็น ต้องใช้ความวิริยะอุตสาหะเป็นอย่างยิ่ง ในตอนท้ายผู้ประพันธ์ได้กล่าว ชื่อ เชิญนักปราชญ์ผู้รู้หรือผู้ประพันธ์ท่านอื่น ๆ ที่มีความสามารถในเชิงประพันธ์มากกว่าตนให้ช่วยแก้ไขปรับปรุงบทประพันธ์ของตนให้ดีขึ้นกว่าเดิม ผู้ประพันธ์โบราณมักถ่อมตน เป็นส่วนมาก ซึ่งอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าเป็นการยกย่องครูของตน จึงแสดงออกมาในรูปการถ่อมตน อีกประการหนึ่ง การแต่งวรรณกรรมในสมัยก่อนต้องมีผู้ให้การสนับสนุน ผู้สนับสนุนและอุปถัมภ์ผู้ประพันธ์ที่สำคัญที่สุด คือ พระมหากษัตริย์ ทำให้ผู้ประพันธ์จึงจำเป็นต้องถ่อมตน แต่ยกย่องวรรณกรรมของตนดังจะได้กล่าวถึงต่อไป ตัวอย่างการถ่อมตนของผู้ประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันทันสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เช่น

นิกนามนิกพากย์ผูกพัน์	พจนภพต่างกัน
ก็ยากจะกลืนกลมความ	
เดกน้ำน้ำมันปนชาม	เดียวแตกตนตาม
อำเภอร่วมรวมระคน	
ฉันทันรังฉันทันจึ่งวน	ความไขว้ไขว่ปน
กันเประอระเป็นเปลือกสาร	
กำเลาเฉาเซาวนญาน	จำเป็นจำคสาน
จำคล่าจำใจจำนอง ๑๑...	⁵⁶

⁵⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร, ชุมนุมพระนิพนธ์ กรมหลวงพิชิตปรีชากร, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472) (พระองค์เจ้าหญิงอาภรพรณี คัคคางค์ ณ อยุธยา ครบ 70 ปี วันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2472), หน้า 231.

ถึงแม้ว่า ผู้ประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันทโดยทั่วไป
ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะนิยมถ่อมตน แต่ก็มี ความเปลี่ยนแปลงบางประการ เกิดขึ้น
กล่าวคือ มีผู้ประพันธ์บางท่านละ เลยธรรมเนียมนิยมในการถ่อมตน สังเกตได้จาก การที่ผู้ประพันธ์
บางท่านมิได้แต่งบทถ่อมตนลงในวรรณกรรมของตน เป็นการแสดงความภาคภูมิใจใน ความ
สามารถของตนอยู่ในที่ และมีผู้ประพันธ์บางท่านได้แต่งฉันทแสดงความ เชื่อมั่น และภาคภูมิใจใน
ความสามารถในเชิงการประพันธ์ของตนออกมาให้เห็นอย่างชัดแจ้งทีเดียว การที่ผู้ประพันธ์
จะสามารถทำเช่นนั้นได้จะต้องมีกำลังอำนาจและกำลังทรัพย์เพียงพอ ดังนั้นผู้ประพันธ์กลุ่มนี้จึง
มักจะเป็นพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เป็นส่วนมาก ตัวอย่างฉันทที่แสดงความภาคภูมิใจ
ของผู้ประพันธ์เช่น

อัญชยมกรมหินพิทยา	ลงกรณรจนา
พระนลคำฉันทบรรจง	
สมทวังดั่งจิตคิดทง	สิ้นบทหมดลง
ก็เปรมก็ปรีดิ์อ้อมใจ	
เหตุรักหักท้อทุกข์	พากเพียรเขียนใน
เวลาที่ว่างบางวัน	
น้อยน้อยค่อยประดิษฐ์คิดบรร	จงคำสำคัญ
ครูลหุใจ	
พลาดพลั้งยังมีหรือไร	อ่านทวนทวนไป
บ่พบก็น่านึกเห็น	
ว่าฉันทถูกถ้วนควร เบน	ฉันทที่กวีเอ็น
ดูว่าได้เพ่ง เล็งทำ	
วางแล้วจับแล้ว เผ่าจำ	ค้นคว้าหาคำ
ละบทละบทจดเขียน	
หวังใจไว้คำจำเนียร	เชิญผลผลเพียร
ประสพเพราะใส่ใจแสวง	

ใคร่เป็นพยานคำสำแดง

ครูฉันทที่ท่านแถลง

"กระวีฤาแล้งแหล่งสยาม"...⁵⁷

ค. ความคิด เห็นของผู้ประพันธ์ที่มีต่อวรรณกรรมของตน การแสดงความคิดเห็นของผู้ประพันธ์ต่อวรรณกรรมของคนที่แสดงออกมาใน 2 ลักษณะคือ

ก) การยกย่องวรรณกรรมของตน การยกย่องวรรณกรรมที่ผู้ประพันธ์แต่งขึ้นเองนี้มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่ผู้ประพันธ์มักต้องมีผู้อุปถัมภ์ ซึ่งโดยมากมักเป็นพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง ซึ่งผู้แต่งมีความเคารพยำเกรงแต่ขณะเดียวกันก็มีความจงรักภักดีด้วย วรรณกรรม เรื่องใดที่แต่งขึ้นตามพระบรมราชโองการหรือแต่งขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายก็เท่ากับว่าวรรณกรรมชิ้นนั้นเป็นสมบัติของพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์นั้นต่อไป วรรณกรรม เรื่องนั้นจึงกลายเป็นของสูงไม่ใช่สมบัติของผู้ประพันธ์อีกต่อไป ดังนั้น ผู้แต่งจึงมักจะกล่าวถึงวรรณกรรมที่ตนแต่งในลักษณะชื่นชมยกย่อง แต่ตามความเป็นจริงแล้ว ผู้แต่งย่อมภาคภูมิใจผลงานของตนมิใช่น้อย จนกระทั่งมีผู้แต่งวรรณกรรมฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 บางท่านละธรรมเนียมในการถ่อมตนที่เคยปรากฏในวรรณกรรมรุ่นก่อน ๆ แต่จะแสดงความถึงพอใจในวรรณกรรมของตนอย่างชัดแจ้งแทน

ในการกล่าวยกย่องวรรณกรรมของผู้แต่งที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทมีลักษณะคล้ายคลึงกับวรรณกรรมประเภทอื่น คือ มักเป็นการใช้ความเปรียบเทียบกับเชิงยกย่องตน เอาไว้ ผู้แต่งมักเปรียบเทียบความงดงามไพเราะของวรรณกรรมกับมาลัยดอกไม้ที่ร้อยกรองอย่างประณีตบรรจง น้ำหอม หรือแป้งหอม และเป็นเครื่องประดับใส่ตบแต่งได้ฟัง เช่น

... ปานแป้งประทีนทิพย์ปรุง

จตุฉันทนกระแจจะเจิม

แทนสิ่งฉลองภพ เฉลิม

สุรโสศกระเชมศรี ...⁵⁸

⁵⁷ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนลคำฉันท์, หน้า 237-238.

⁵⁸ หลวงธรรมาภิรมย์ (ถึก จิตรกรถึก), ภูทักคำฉันท์, (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2472) (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์เอกหลวงธรรมาภิรมย์ (ถึก จิตรกรถึก) ปีมะเส็ง พ.ศ.2492), หน้า 50.

เหตุที่ผู้แต่งนิยม เปรียบ เทียบในลักษณะนี้ เข้าใจว่าการแต่งวรรณกรรมไทยสมัยโบราณนิยมแต่งประกวดประชันกันในเรื่องความงามทางภาษาและการพรรณนาความรู้สึกอันลึกซึ้ง แต่เมื่อวันเวลาผ่านไป ความนิยมในการประพันธ์ย่อมเปลี่ยนแปลงได้ กวีหันมาสนใจคุณค่าของวรรณกรรมในแง่การเสนอความคิด อาจเป็นสาเหตุให้การ เปรียบเทียบเชิงยกย่อง ลักษณะนี้พ ลอยสูญไปด้วย จะพบบ้างก็เพียงประปรายเท่านั้น การยกย่องวรรณกรรมของตนยังปรากฏในอีกลักษณะหนึ่งคือ ผู้แต่งจะกล่าวฝากวรรณกรรม เรื่องนั้นคงอยู่ในวงวรรณกรรมตลอดไป แสดงว่าผู้แต่งต้องเห็นว่าวรรณกรรมของตนนั้นมีคุณค่า จึงกล่าว เช่นนั้นได้ ตัวอย่าง เช่น

... ฝากไว้ในหน้าแห่งบรรณ บอก เชื้อ เชิญสรรพ
 สุภาพมหาชนชม
 สติต เสถียร เทียรภกา สนิยม สรร เสริญ เทอญสม
 ประสาทสุพรพาจา...⁵⁹

ข) ความยากลำบากในการแต่งวรรณกรรมของตบวรรณกรรมประเภทฉันทมีลักษณะพิเศษ คือ มีกฎเกณฑ์ในเรื่องการวางตำแหน่งคำครุ-สัทที่ตายตัว มีข้อบังคับในการแต่งมาก ในวรรณกรรมประเภทฉันทบางเรื่องผู้แต่งจึงได้แสดงความเห็นในลักษณะว่าแต่งยาก ต้องเลือกใช้คำ และต้องใช้ความเพียรพยายามเป็นพิเศษกว่าจะแต่งสำเร็จ จึงต้องมีการขอภัยนักปราชญ์หรือครูกวีถ้าแต่งผิดพลาดยอมให้แก้ไขข้อบกพร่องได้ ตัวอย่างเช่น

... เขียนคิดติดต่อ เต็มความ คั่นคว่ำพยายาม
 ละบทละบาทอาจเห็น
 ฉันทพากย์ยากล้ำล้ำเคิญ ถ้อยคำจำเป็น
 เพราะศัพท์บังคับหนักเบา

⁵⁹ ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์, หน้า 52.

โปรดได้อภัยผู้เยาว์
มิใช่จะแต่งแข่งขัน...⁶⁰

วัยหย่อนอ่อน เซาว์น

การแสดงความคิดเห็นของผู้แต่งที่มีต่อวรรณกรรมประเภทฉันทน์ที่ตนแต่งขึ้น และการแต่งฉันทน์นั้น เป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์วรรณกรรมประเภทฉันทน์แต่ละเรื่องได้ถูกต้องมากขึ้น

ถึงแม้ว่าวรรณกรรมประเภทฉันทน์จะเป็นวรรณกรรมที่ยึดถือธรรมเนียมนิยมมากกว่าวรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดอื่น แต่จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมประเภทฉันทน์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีความเปลี่ยนแปลงในด้านข้อมูลเกี่ยวกับผู้แต่ง คือ ถึงแม้ว่าจะมีการบอกชื่อผู้แต่งมาก่อนหน้านี้ เช่น ตำราฉันทน์วรรณพฤติและมาตราพฤติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เรื่องพระสุนัคำฉันทน์ ของพระยาอิศรานุภาพ (อ้น) เป็นต้น แต่เห็นได้ชัดเลยว่าสมัยนี้ผู้แต่งนิยมประกาศชื่อของตน มีทั้งการลงนามผู้ประพันธ์ไว้ตอนต้นหรือตอนท้าย เรื่องมีทั้งที่แทรกอยู่ในเนื้อหาและไม่ได้อยู่ในเนื้อหา นอกจากนี้ความนิยมแต่งบทกล่อมคนที่ปรากฏในวรรณกรรมยังลดน้อยลง และผู้ประพันธ์นิยมแสดงความภาคภูมิใจในฝีมือด้านการประพันธ์ของตนในลักษณะที่เป็นการทะนงตนอยู่ในที่เพิ่มมากขึ้น และเนื่องจากฉันทน์เป็นคำประพันธ์ที่มีข้อบังคับด้านฉันทลักษณ์มาก จึงพบว่าผู้ประพันธ์หลายท่านแสดงความเห็นว่า วรรณกรรมของตนนั้นแต่งยากและต้องใช้ความพากเพียรมากอีกด้วย

เมื่อสังเกตรูปแบบนิยมในการประพันธ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทน์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะพบว่ามิได้ดำเนินตามขนบนิยมทุกเรื่อง แต่มีวรรณกรรมประเภทฉันทน์หลายเรื่องที่มีการตัดทอนและดัดแปลงขนบนิยมในลักษณะสร้างสรรค์ คงจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

⁶⁰ ชาติ บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันทน์, หน้า 52.

3.1.2.5 ข้อมูลปลีกย่อย เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมแต่ละ เรื่อง ข้อมูล
เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมแต่ละ เรื่อง ในที่นี้มีได้หมายถึง ตัวเรื่องและการดำเนิน เรื่องแต่เป็น
การให้รายละเอียดในด้านอื่น ๆ ได้แก่ ที่มาของเรื่อง เวลาแต่ง จุดประสงค์ของการแต่ง และ
คำอุทิศ

ก. ที่มาของเรื่อง หากสังเกตที่มาของวรรณกรรม
ประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พบว่ามี 2 ประเภทได้แก่ วรรณกรรมประเภท
ฉันทซึ่งมีที่มาจากวรรณกรรมและเอกสาร กับวรรณกรรมประเภทฉันทซึ่งมีที่มาจากประสมการณิและ
จินตนาการ

ในกรณีที่ผู้ประพันธ์มิได้แต่ง เรื่องนั้น เองจะมีการบอก
ที่มาของเรื่องไว้อย่างชัดเจนว่าได้เค้าเรื่องหรือนำมาจากหนังสือ เรื่องใด คัมภีร์ใด ใคร เป็นผู้แต่ง
วรรณกรรมประเภทฉันทซึ่งมีที่มาจากวรรณกรรมและ เอกสารกลุ่มหนึ่งนำเนื้อ เรื่องมาจากวรรณกรรม
ไทยเอง ได้แก่ นิทานพื้นบ้านไทย บัญหาสุขภาพ ตำนานต่าง ๆ หรือเอกสารประวัติศาสตร์ซึ่ง เป็น
การบันทึกเรื่องราวและ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง อาจมีการเพิ่มเติม เกร็ดต่าง ๆ ให้มีความสนุกสนาน
น่าอ่านยิ่งขึ้น เช่น เรื่องทารกนิทานของสังเสว (นามแฝง) นำมาจากนิทานพื้นบ้าน เรื่องดาอิน
กับดانا เรื่องเมรีคำฉันท ตัดทอนมาจากรถเสนชาดก เรื่องฉันทพุทธปฏิมาสดูตี ของพันธุ้งาม
(นามแฝง) เป็นตำนาน เกี่ยวกับพระพุทธรูปขจรรัตน์

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งมีที่มาจากวรรณกรรมอินเดีย โดยมาก
มักเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาซึ่งปรากฏในรูปนิทานชาดกหรือคำสอน เช่น เรื่องกัฏฐทวาริชาดกคำฉันท
ของจันทร์เต็ม นำมาจากกัฏฐทวาริชาดก หรือ เรื่องมงคลสูตรคำฉันท เป็นหลักพุทธธรรม พระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น บางเรื่องเป็นการนำพุทธประวัติตอนเด่น ๆ
มานำเสนอ เช่น เรื่องมทวิไชยคำฉันท ของ ขุนสุนทรภาศิต เป็นต้น เนื่องจากวรรณกรรมประเภท
ฉันทที่ได้กล่าวมานี้มีที่มาจากเอกสารเดิม ลักษณะ เนื้อเรื่องจึงคล้ายคลึงกับของเดิม ผู้วิจัยจึงจะไม่
กล่าวเน้นในที่นี้

วรรณกรรมประเภทฉันทซึ่งมีที่มาจากวรรณกรรมและ
เอกสารที่ได้กล่าวมาในข้างต้นนี้ ล้วน เป็นวรรณกรรมซึ่งมีที่มาจากนิพนธ์กันมาแต่เดิม แต่ยังมีวรรณกรรม

ประเภทฉันทอีกสองกลุ่มซึ่งมีที่มาจากแหล่งอื่น ซึ่งแตกต่างไปจาก เดิม นั่นคือ วรรณกรรมสันสกฤต และวรรณกรรมตะวันตก

ถึงแม้ว่าวรรณกรรมสันสกฤตจะเป็นวรรณกรรมอินเดีย แต่กรีไทยก็ไม่เคยนำวรรณกรรมสันสกฤตมาใช้แต่งวรรณกรรมไทยมาก่อน จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 6 เกิดความตื่นตัวในการนำเนื้อเรื่องวรรณกรรมสันสกฤตมาแต่งวรรณกรรมร้องกรองกัน อย่างแพร่หลายมีปรากฏในรูปวรรณกรรมคำฉันท์หลายเล่ม ตัวอย่างเช่น พระนลคำฉันท์ พระนพนธ์ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ นำมาจากนโลปายานม เป็นวรรณกรรมสันสกฤตเก่าแก่ ซึ่งเล่าสืบต่อกันมา ภายหลังมีผู้นำมาแต่งแทรกไว้ในมหากาพย์มหาภารตะ แต่งคัมภีร์นพนธ์ทรงนำเรื่องมาจากต้นฉบับภาษาอังกฤษของดิน มิลแมน นำมาถ่ายทอดเป็นวรรณกรรมคำฉันท์ เรื่องนี้ เรื่องอิศราชคำฉันท์ พระยาศรีสุนทรโวหาร (ต้น สาลักษณ์) มีที่มาจากอุตตรกัมภ์ในเรื่องรามณะ แต่อาศัยเนื้อเรื่องที่ปรากฏอยู่ในเรื่องบ่อเกิดราม เกียรติ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ปริยทรรคิกา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีที่มาจากนาฎิกาทริอบทละคร เรื่องปริยทรรคิกา พระราชนิพนธ์ในพระเจ้าศรีทรรษ วรรณะกษัตริย์อินเดีย ในคริสต์ศตวรรษที่ 7 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถอดความ เรื่องนี้เป็นภาษาไทย จากต้นฉบับภาษาอังกฤษของชาวอินเดียชื่อ กุชภูสึปษาที ไกรบุโซรี นริมันโดยที่ทรงพยายามรักษารูปแบบให้คง เป็นนาฎิกาดำต้นฉบับ เดิมทุกประการ

การนำวรรณกรรมสันสกฤตมาแต่งวรรณกรรมนิทาน คำฉันท์นับว่าเป็นแหล่งที่มาแหล่งใหม่ เพราะแต่เดิมผู้ประพันธ์นิยมนำวรรณคดีมาลีมาแต่งวรรณกรรมไทยมากกว่า ยกเว้นมหากาพย์เรื่องรามณะเท่านั้น

ส่วนการนำวรรณกรรมตะวันตกมาใช้แต่งวรรณกรรมประเภทฉันทนั้น นับว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งในการประพันธ์ฉันท เนื่องจากทำให้วรรณกรรมประเภทฉันทมีเนื้อหาใหม่ซึ่งแตกต่างไปจากเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่เคยนิยมกันมาแต่เดิม และเป็นแนวทางให้ผู้ประพันธ์ได้พัฒนาการแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทให้มีรูปแบบและเนื้อหาแปลกใหม่ และมีความสมจริงมากขึ้นตามแบบวรรณกรรมตะวันตก วรรณกรรมประเภทฉันทซึ่งมีที่มาจากวรรณกรรมตะวันตกมีทั้งเรื่องที่เป็นนิทานสำหรับเด็ก เช่น เรื่องนางโสภณกับ รากษส พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร สันนิษฐานว่าน่าจะได้เค้าเรื่อง.

⁶¹ อมรรัตน์ เนตรมุกดา, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องพระนลคำฉันท์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 234.

มาจากนิทานกริมม์ เป็นต้น และนิยายสำหรับผู้ใหญ่ เช่น เรื่อง วิเศษวานิชคำฉันท ของ หลวง -
 ธรรมาภิรมณ์ (ถึก จิตรกรถึก) มีที่มาจากเรื่อง The Merchant of Venice เป็นต้น โดยเฉพาะ
 บทประพันธ์ของ วิลเลียม เชกสเปียร์ ได้รับความนิยมในหมู่นักประพันธ์เป็นอันมาก

นอกจากผู้ประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะนำ
 เนื้อหาจากแหล่งต่าง ๆ แล้ว ยังมีวรรณกรรมประเภทฉันทจำนวนมากที่ไม่ได้เค้าเรื่องมาจาก
 แหล่งใดเลย แต่เกิดขึ้นจากการถ่ายทอดประสบการณ์และการผสมผสาน ความคิด เห็นและจินตนาการ
 ของผู้ประพันธ์ในการสร้างสรรค์ผลงานใหม่ ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ วรรณกรรมบันทึก
 เหตุการณ์และวรรณกรรมสร้างสรรค์

วรรณกรรมประเภทฉันทที่เป็นการ
 บันทึกเหตุการณ์ ผู้ประพันธ์ได้นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นมาบันทึกไว้ตามความเป็นจริงในรูป
 ของวรรณกรรมประเภทฉันท ส่วนใหญ่มัก เป็นการบันทึกภาพการประกอบพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ
 เช่น เรื่องฉันทดุขฎีสังเวศ สำหรับงานพระราชพิธีฉัตรมงคล ผู้ประพันธ์มี 4 คน ได้แก่ หลวง
 ธรรมาภิรมณ์ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา พระยาพจนปรีชา (ม.ร.ว. สำเร็จ อิศรศักดิ์) และ
 กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ คำฉันทดุขฎีสังเวศกล่อมพระคชาธาร เชือกต่าง ๆ ซึ่งใช้ในพระราชพิธี
 สมโภชพระคชาธาร เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการพรรณนาภาพบ้าน เมืองและ เหตุการณ์บ้าน เมือง
 บางประการ เช่น เรื่องศรีกรุง ของ คนดง (นามแฝง) เป็นการบรรยายภาพซึ่งแสดงถึงความ
 เจริญของกรุงเทพฯ ในขณะนั้น เรื่องรัชมังกลาภิเชษคำฉันท ของ หลวงธรรมาภิรมณ์ เรื่อง -
เฉลิมฉลองวันชาติ และ เรื่องฉันทเฉลิมพระเกียรติงานพระเมรุทองท้องสนามหลวง ของ ชิต
 บุรทัต เป็นต้น

ส่วนวรรณกรรมอีกกลุ่มหนึ่งมีลักษณะ เป็นวรรณกรรมสร้างสรรค์
 ผู้ประพันธ์แต่งขึ้นจากประสบการณ์และจินตนาการของตนเอง มิได้ลอกเลียน หรือนำเค้าโครง
 เรื่องมาจากวรรณกรรมเรื่องใด แหล่งใดเลย นับว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงที่พัฒนาขึ้นของ
 วรรณกรรมประเภทฉันท ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 วรรณกรรมประเภทฉันท
 ผู้ประพันธ์แต่งขึ้นจากประสบการณ์และจินตนาการของตนเอง มิได้ลอกเลียน
 หรือนำเค้าโครง เรื่องมาจากวรรณกรรมเรื่องใด แหล่งใดเลย นับว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงที่
 พัฒนาขึ้นของวรรณกรรมประเภทฉันท ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 วรรณกรรมประเภทฉันท

ประเภทสร้างสรรค์นั้นนับวันจะได้รับความนิยมมากขึ้น เพราะผู้ประพันธ์มีอิสระในการประพันธ์อย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องพะวงถึงเรื่องเดิม และยังสามารถใช้จินตนาการสร้างสรรค์ผลงานที่ได้ออกมาได้ อย่างเต็มที่ วรรณกรรมคำฉันท์เรื่อง เด่นที่สุดซึ่งปรากฏในสมัยนี้คือ บทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการผสมผสานจินตนาการ และประสบการณ์ เป็นความรู้ความคิดตามแบบตะวันออกและตะวันตกได้อย่างกลมกลืน จนกระทั่ง ทำให้ผู้อ่าน เข้าใจผิดว่า เป็น เรื่องที่มีต้นเค้ามาจากวรรณกรรมอินเดียมากกว่า เรื่องที่เกิดจาก จินตนาการ เรื่องชาลีภิเชกคำฉันท์ของ หลวงธรรมาภิมณฑ์ เป็นการแต่งเติมขยายเรื่องราวของ พระชาลีโอรสพระเวสสันดรซึ่งมิได้มีปรากฏในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก เป็นต้น

เมื่อพิจารณา เกี่ยวกับที่มาของวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 6 จะพบว่าผู้ประพันธ์พยายามแสวงหาเนื้อเรื่องใหม่ ๆ มานำเสนอ เพื่อให้เกิดความพอใจทั้งผู้อ่านและผู้ประพันธ์เอง การนำเรื่องซึ่งมีที่มาแตกต่างไปจากเดิม โดยเฉพาะวรรณกรรม ตะวันตกนี้ ทำให้ผู้อ่านได้มีโอกาสศึกษาความรู้ ความคิด ความเชื่อ ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณี ของชนชาติต่าง ๆ ที่ปรากฏแทรกอยู่ในเรื่อง ซึ่งผิดแผกไปจากการดำเนินชีวิตตามแบบไทย นอกจากนี้ยังทำให้ เนื้อหาของวรรณกรรมประเภทฉันทมีลักษณะหลากหลาย เรื่องหลากหลายไม่ซ้ำซากจำเจ ผู้อ่านสามารถเลือกอ่านได้ตามความพอใจ แต่ขณะเดียวกัน เรื่องซึ่งมีที่มาจากแหล่งเดิมก็ยังคง เป็นที่นิยมแต่งกันอย่างแพร่หลาย แต่ได้มีการค้นคว้าเพิ่มเติมในด้านที่ผู้ประพันธ์ไม่เคยสนใจมาก่อน เช่น การนำวรรณคดีอินเดียมาใช้แต่งวรรณกรรมประเภทฉันทมีมาแต่สมัยอยุธยาแล้ว แต่ส่วนใหญ่ยังเป็น เรื่องในวรรณคดีบาลี แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีการค้นคว้าที่มา ของฉันทและมีการนำวรรณคดีสันสกฤตมาใช้แต่งวรรณกรรมประเภทฉันท แสดงถึงความพยายาม ในการแสวงหาแหล่งวรรณกรรมใหม่อย่างหนึ่งซึ่ง เป็นความเปลี่ยนแปลงด้านเนื้อหาที่เกิดขึ้นใน สมัยนี้

ข. เวลาแต่ง เวลาแต่งในที่นี้หมายถึง วัน เดือน

ปีที่กวีแต่งวรรณกรรมเรื่องนั้น ตั้งแต่เริ่มต้นจนแต่งจบ สังเกตได้ว่าวรรณกรรมประเภทฉันทที่มีการบันทึกเวลาแต่งมักจะเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพิธีการ (พระราชพิธี) ซึ่งเป็นวรรณกรรม บันทึกเหตุการณ์ไปในตัวด้วย การบันทึกที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 ตอนต้นจะบันทึกวันเดือนปีแบบไทยเดิม คือ บอกเป็นข้างขึ้นข้างแรม บอกศก และบอกจุลศักราช เช่น เรื่องฉันทกล่อมพระเสวตรวรวลัชนี ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

... ดลกรุง เทพนับประติทิน เช่น ใช้อาจิต
ศกเจ็ดประจำปีกฎ
เดือนเจ็ดแรมสองค่ำจุล ศักราชโดยขุน
 ไทรนับนิยมพันสอง
ร้อยสามสิบเจ็ดปีปอง รวิวารจำนอง
 เป็นปีที่แปด ณ รัชกาล ...⁶²

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5. ตอนกลาง การบันทึกเปลี่ยนเป็นการบันทึกวัน เดือนปีตามแบบปัจจุบัน คือ ใช้เดือนที่เป็นสิบสองนักษัตร และปีที่ เป็นรัตนโกสินทร์ศก ซึ่ง เริ่มนิยมกันในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น เรื่อง ฉันทกล่อมพระเสวตรวรนาเคนทรของ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (ทูลุน)

... ถึงกรุงโกสินทร์ศกหมาย ร้อย เก้ามคหลาย
 ที่หนึ่ง ณ กันยายน ...⁶³

ส่วนวรรณกรรมประเภทฉันทประเภทอื่น ๆ ไม่ค่อยนิยมบอกเวลาแต่งอย่างละเอียด อาจจะไม่บอก แต่เพียงว่าเรื่องนั้นแต่งขึ้นในรัชกาลใด หรือไม่ก็บอกไว้ในคำนำของเรื่องซึ่ง เข้าใจว่าเป็นการ นำแบบแผนการแต่งวรรณกรรมตะวันตกมาใช้

การบอกเวลาแต่งนี้มีประโยชน์ต่อการศึกษา

วรรณกรรมในเชิงประวัติ ทำให้สามารถยืนยันได้ว่าวรรณกรรมเรื่องนั้นเกิดขึ้นเมื่อใด และสามารถเปรียบเทียบวรรณกรรม เรื่องอื่นที่เกิดในสมัยเดียวกันหรือใกล้เคียงกันได้

ค. จุดประสงค์ของการแต่ง จุดประสงค์ของการแต่ง

วรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีหลายประการ แต่ที่สำคัญและสามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจน คือ แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง เพื่อการสั่งสอนหรือเพื่อเสนอข้อคิดได้ กล่าวรายละเอียดในตอนต้นของบทที่ 3 จึงไม่กล่าวซ้ำในที่นี้

ง. คำอุทิศ คำอุทิศมีปรากฏทั้งในตำแหน่งต้นเรื่องและท้ายเรื่อง

⁶² พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), "ฉันทกล่อมพระเสวตรวรลักษณ," ใน ขุมนมฉันทฉกสิ่งเวย, เล่ม 2, หน้า 81.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.

การแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทมีทั้งการแต่งเพื่อ
 อุทิศให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว และผู้ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ ผู้ที่มีชีวิตอยู่และผู้แต่งนิยมแต่งวรรณกรรมให้มากที่สุด
 คือ พระมหากษัตริย์ เพราะทรงเป็นองค์อุปถัมภ์กวีและการกวี ผู้แต่งอาจจะสมัครใจที่จะแต่ง
 วรรณกรรมถวายพระมหากษัตริย์ในโอกาสต่าง ๆ เอง หรือ เป็นการรับสนองพระบรมราชโองการ
 หรือพระประสงค์ก็ได้

ส่วนการแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทให้แก่ผู้ล่วงลับ
 ไปแล้ว เพื่อเป็นแสดงความอาลัยรักมักปรากฏในรูปอนุสาวรีย์กถาหรือบทว่าพิงสัน ๆ ซึ่ง เนื้อความ
 ไม่เกี่ยวกับตัว เรื่อง เรื่องที่แต่งอุทิศให้โดยมากมักเป็น เรื่องบันเทิงและประเทืองความรู้

การแต่งคำอุทิศแทรกในวรรณกรรมประเภทฉันท
 นี้เป็นการแสดงความจงรักภักดีหรือความรักความผูกพันของผู้แต่งที่มีต่อผู้ที่ได้รับการ เขียนคำอุทิศ
 ให้นั้น ปัจจุบันก็ยังนิยมใช้วิธีนี้อยู่ แต่นิยมเขียนคำอุทิศไว้ด้านหน้าก่อนตัว เรื่อง

อนึ่งในการแต่งวรรณกรรมอุทิศให้แก่ผู้ใด ผู้แต่งจำเป็นต้อง
 ต้องเลือกลักษณะ เรื่องให้สอดคล้องเหมาะสมกับผู้รับ เช่น เรื่อง เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงตั้งพระทัยที่จะทรงพระนิพนธ์ประทาน
 พระธิดา คือ หม่อมเจ้าหญิงพรรณพิมล วรวรณ ฉะนั้น เรื่องที่ทรงเลือกจึงเป็น เรื่องของวีรสตรีไทย
 คือ สมเด็จพระสุริโยทัย ซึ่งทรงเป็นสตรีเช่นเดียวกับพระธิดาของพระองค์ ตัวอย่างเช่น

... ถวิลถึงคณิงพัศตร์	ธิดารักมลายชนม์
จะเผาพรณพิมลกล	กะเผาเผือก เนื้อสม
จะแจกไฉจะให้ลูก	พิหรามถูกฤทัยชม
เฉอะผูกฉันท เฉลยลม	เฉลิม เกียรติกษัตริ
ธ เป็นหญิง เรื่องหญิง	ละล่านสิ่งประ เสริฐศรี
อุมุทธยากียากมี	และยาก เหมือนพญานาง... ⁶⁴

⁶⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท,

3.1.3 ประเภทของวรรณกรรมประเภทฉันท ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6

สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นช่วงวิกฤตของวรรณกรรมร้อยกรองซึ่งมีผลต่อการผลิตวรรณกรรมประเภทฉันทประเภทต่าง ๆ ที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากประการแรก วรรณกรรมร้อยแก้วซึ่งเข้ามาเผยแพร่พร้อมกับการออกวารสารและหนังสือพิมพ์ที่วิวัฒนาการยิ่งขึ้นจนกลายเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายมากกว่าวรรณกรรมร้อยกรองซึ่งได้รับความนิยมลดน้อยลงทุกขณะ ทำให้เกิดกลุ่มผู้ประพันธ์ที่พยายามต่อสู้ทวนกระแสการเสื่อมความนิยมในการแต่งวรรณกรรมร้อยกรอง สังเกตได้จากการที่ผู้ประพันธ์พยายามแต่งร้อยกรองในลักษณะแปลกใหม่ อีกทั้งได้ชักชวนและส่งเสริมสนับสนุน เพื่อเรียกร้องให้ผู้คนที่หันกลับมาสนใจแต่งวรรณกรรมร้อยกรองอีกครั้งหนึ่ง ฉันทก็เป็นคำประพันธ์รูปแบบหนึ่งที่มีความสนใจเป็นอย่างมาก

อีกประการหนึ่ง ฉันทเป็นวรรณกรรมที่แต่งยาก จึงเป็นสิ่งที่ท้าทายความสามารถของผู้ประพันธ์รุ่นใหม่ที่มีความเชื่อมั่นในตนเองสูงให้มีโอกาสแสดงฝีมือด้านการประพันธ์ให้เป็นที่ปรากฏด้วยการนำเสนอวรรณกรรมประเภทฉันทในลักษณะต่าง ๆ อย่างสนใจ

ในการวิเคราะห์วรรณกรรมประเภทฉันทประเภทต่าง ๆ จะพิจารณาในด้านลักษณะการนำเสนอโครงสร้างของการแต่งและขนาดซึ่งมีความเกี่ยวข้องกัน โดยจัดแบ่งวรรณกรรมประเภทฉันทเป็น 4 ประเภท ได้แก่ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมบทละคร วรรณกรรมพิธีการ และวรรณกรรมขนาดสั้น

3.1.3.1 วรรณกรรมนิทานคำฉันท ลักษณะวรรณกรรมนิทานคำฉันท คือ วรรณกรรมประเภทฉันทที่มีเรื่องราวซึ่งประกอบด้วยตัวละครและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ดำเนินต่อเนื่องกัน วรรณกรรมประเภทนี้ ได้แก่ เรื่องประเภทนิทาน นิยาย ตำนาน และประวัติศาสตร์

วรรณกรรมนิทานคำฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 5 มีความแตกต่างจากวรรณกรรมนิทานคำฉันทในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่มากนัก ลักษณะโดยทั่วไปคงเดิม มีเพียงบางเรื่องที่มีความเปลี่ยนแปลง เฉพาะในส่วนรายละเอียดเท่านั้น ลักษณะโครงสร้างของการแต่งแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

ส่วนต้น เรื่อง

ส่วนตัวเรื่อง

ส่วนท้าย เรื่อง

ส่วนต้นเรื่อง ประกอบด้วยบทประณามพจน์และปกิณฑกะต่าง ๆ เช่น การบอก
 นามผู้ประพันธ์ จุดประสงค์ในการประพันธ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นรายละเอียดที่ไม่เกี่ยวกับตัวเรื่อง
 สิ่งที่แสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมนิทานคำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ยังคงดำเนินตาม
 ขนบนิยมเดิมอยู่มาก คือ ความนิยมแต่งบทประณามพจน์ไว้ตอนต้นเรื่อง เช่น บทประณามพจน์ในตอน
 ต้น เรื่องพระนลคำฉันท์ ประกอบด้วย บทสรร เสริฐพระ เกียรติคุณพระมหากษัตริย์และบทบูชาพระ -
 รัตนครัย ถัดจากนั้น เป็นส่วนปกิณฑกะ

ส่วนตัวเรื่อง เป็นส่วนสำคัญที่สุดที่ผู้ประพันธ์ต้องการกล่าวถึง ประกอบด้วย เหตุการณ์
 ต่าง ๆ ความท้องเรื่อง การดำเนินเรื่องคงเป็นไปตามลักษณะ ของวรรณกรรมนิทานทั่ว ๆ ไป กล่าว
 คือ

เริ่มต้นด้วยบทสรร เสริฐพระ เกียรติคุณกษัตริย์และบทชมบ้าน เมืองที่ปรากฏใน
 ท้องเรื่อง แต่ถ้าเป็น เรื่องของสามัญชนอาจ เป็นการพรรณาสถานที่ใน เรื่อง เพื่อนำเข้าสู่บรรยากาศ
 ของเรื่อง ภายในตัวเรื่องประกอบด้วย เหตุการณ์ตามท้องเรื่อง บางครั้งมี เหตุการณ์ซ้ำ ๆ ซึ่ง
 เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของนิทาน โดยมากจะ เป็นอุปสรรคที่ใช้ทดสอบความสามารถของตัวละคร
 และส่วนประกอบอื่น ๆ ที่มีจะปรากฏในวรรณกรรมนิทาน ได้แก่

- บทชมหรือบทพรรณาด่าง ๆ เช่น บทแต่งองค์ทรงเครื่อง บทชมโฉม บทชม
 ธรรมชาติและนิราศที่แทรกอยู่ในเรื่อง เป็นต้น

- บทอัศจรรย์ นิทานไทยมักเป็น เรื่องที่เกี่ยวกับความรัก จึงมีบทอัศจรรย์ซึ่ง
 ปรากฏในรูปการใช้สัญลักษณ์

- คำสอน สุภาษิต คำพังเพย

- ความรู้ด้านต่าง ๆ และข้อมูลเบ็ดเตล็ด

ลักษณะการนำเสนอมีทั้งนิทานที่เป็น เรื่องเดี่ยวและนิทานซ้อนนิทาน มักจะดำเนิน
 เรื่องด้วยวิธีบรรยายรวม ๆ กันไปไม่มีการแยกบทสนทนาออกจากการบรรยายกริยาอาการของตัว -
 ละครหรือการบรรยาย เหตุการณ์

นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ได้เพิ่มเติม เครื่องหมายต่าง ๆ ลงไปในวรรณกรรมคำฉันท์
 ตามแบบแผนวรรณกรรมตะวันตก เพื่อความสะดวกในการอ่านและการทำความเข้าใจเพิ่มขึ้น เช่น

จุลภาคใช้แบ่งวรรคตอน อัญประกาศ ใช้กับบทสนทนา เป็นต้น

ส่วนท้ายเรื่อง ประกอบด้วย ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ประพันธ์และวรรณกรรมแต่ละเรื่อง ตลอดจนบทขอพรและบทอวยพร เช่น ส่วนท้ายเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ประกอบด้วยการออกนามผู้ประพันธ์ จุดประสงค์ในการประพันธ์ ความยากลำบากในการประพันธ์ การถ่อมตนของผู้ประพันธ์ ตลอดจนบทขอพรด้วย เป็นต้น

อนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ที่เห็นได้ชัดเจนนั่นคือ ผู้ประพันธ์หลายท่านไม่ดำเนินตามขนบนิยมในเรื่องโครงสร้างของการแต่งวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ สังเกตได้จากการละบทประหม่าพจน์ในวรรณกรรมคำฉันท์บางเรื่อง เช่น เรื่องอิลลิสชาติกของ นายชิตนุรทัต หรือบางเรื่องไม่ปรากฏทั้งส่วนต้นเรื่องและท้ายเรื่อง เช่น เรื่องศิริทัตตราดกของ พรหมณ์พงษ์ เป็นต้น ทั้งนี้อาจจะ เป็นเพราะวรรณกรรมนิทานคำฉันท์กลุ่มนี้ลงพิมพ์ในวารสารและหนังสือพิมพ์ซึ่งมีข้อจำกัดเรื่องเนื้อที่

3.1.3.2 วรรณกรรมบทละครคำฉันท์ การจัดวรรณกรรมบทละครคำฉันท์แยกเป็นประเภทต่างหาก เพราะแม้ว่านิทานคำฉันท์และบทละครคำฉันท์จะมีลักษณะเนื้อหาเหมือนกัน แต่มีความแตกต่างกันในด้านแบบแผนและการนำเสนออย่างเห็นได้ชัด เพราะบทละครมีลักษณะเฉพาะบางประการที่เอื้อต่อวิธีการแสดง แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงบทละครคำฉันท์ จะได้กล่าวถึงบทละครที่มีมาแต่เดิมเสียก่อน

แต่เดิมมาบทละครนำ ได้แก่ ละครนอกและละครใน เป็นรูปแบบเก่าที่ใช้ต่อเนื่องกันมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนบทละคร ตัวเรื่องประกอบด้วยการบรรยายเหตุการณ์ทชมหรือบทพรรณนาต่าง ๆ ตลอดจนคำพูดของตัวละครที่มีความสอดคล้องต่อเนื่องกันไปโดยมิได้แยกจากกัน คำเนินเหตุการณ์ต่าง ๆ เรียงตามลำดับเวลา ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง อาจมีการแบ่งข้อความ เป็นช่วง ๆ โดยใช้คำขึ้นต้นบ้าง เช่น เมื่อนั้น บัดนั้น

มาจะกล่าววทไป และใช้เพลงหน้าพาทย์⁶⁵ เพื่อช่วยดำเนินเรื่อง

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีการรับแบบแผนวรรณกรรมตะวันตก ทำให้เกิดละครรูปแบบใหม่ที่น่าสนใจ ได้แก่ ละครดึกดำบรรพ์ และละครพูดซึ่งได้รับความนิยมมากในสมัยนั้น

บทละครดึกดำบรรพ์ เป็นการผสมผสานศิลปะของละครตะวันตกและละครไทย เข้าด้วยกัน คำประพันธ์ที่ใช้เป็นกลอนตามแบบเดิมแต่มีการแทรกคำพูดร้อยแก้ว แบบละครตะวันตก เข้าไปด้วย ลักษณะที่สำคัญที่สุดของบทละครดึกดำบรรพ์คือ การใช้คำพูดหรือบทร้องโต้ตอบของตัวละคร ในการดำเนินเหตุการณ์ในเรื่อง ไม่ปรากฏบทบรรยายสนวนที่ ภายอาการของตัวละคร เหตุการณ์ หรือสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ลักษณะบทละครดึกดำบรรพ์เป็นการนำเสนอเหตุการณ์เฉพาะตอน ผู้ประพันธ์ จะเลือกตอบที่เป็นจุดเด่นที่สุดของเรื่องมาแต่งบทละครและตัดเหตุการณ์ที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อย ซึ่งไม่มีความสำคัญต่อเรื่องและทำให้ดำเนินเรื่องได้ช้าออกไปเสีย

บทละครพูดก็เป็นบทละครอีกชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นในสมัยใกล้เคียงกัน บทละครพูดเป็นการรับแบบแผนบทละครตะวันตก ลักษณะสำคัญของบทละครพูดคือ การใช้บทสนทนาโต้ตอบในการดำเนินเรื่องและเพื่อแสดงข้อมูลอื่น ๆ ในบทละครที่นอกเหนือจากการแสดงกริยาท่าทางตามบท บทละครพูดส่วนมากแต่งเป็นร้อยแก้ว แต่บางเรื่องแต่งเป็นคำกลอนหรือคำฉันท์ก็มีปรากฏ บทละครพูดที่แต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองนี้เป็นการผสมผสานลักษณะการแต่งบทละครรำตามแบบโบราณเข้า

⁶⁵ เพลงหน้าพาทย์คือ เพลงที่ใช้ประกอบอากัปกิริยาของตัวละครหรือใช้สำหรับอัญเชิญพระเป็นเจ้า ฤาษี เทวดา และครูบาอาจารย์ทั้งหลายให้มาร่วมสโมสรมสนิพนธ์ในพิธีไหว้ครู โดยทั่วไปไม่มีบทร้อง ใช้บรรเลงแต่ทำนองดนตรีอย่างเดียว ในชั้นหลังใช้บรรจุบทร้องเข้าไปบ้าง เช่น บรรจุในเพลงระนิมิตที่อยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนเพลงศรพรหมรักษ์ เป็นต้น

ประเภทของเพลงหน้าพาทย์มีดังนี้ คือ เพลงที่เกี่ยวกับการรำ เวทมนตร์คาถาและแปลงกาย เพลงที่เกี่ยวกับการแผลงฤทธิ์ เพลงโหมโรง เพลงที่เกี่ยวกับการจัดทัพและตรวจพล และ เพลงที่เกี่ยวกับการไป-มาหรือเดินทาง

กับบทละครแบบใหม่ ก็คือยังคงใช้คำประพันธ์ร้อยกรองตามแบบ เดิมแต่งบทสนทนาโต้ตอบตามแบบ บทละครพูดซึ่งโดยทั่วไปพบในรูปของร้อยแก้ว นอกจากนี้ในเรื่องเพลง เครื่องแต่งตัวและการอวด ทำรำก็ยังคงรักษาไว้ตามแบบแผนเดิม บทละครพูดคำฉันท์จะมีลักษณะบางประการ เหมือนกับบทละคร ดึกดำบรรพ์คือจะไม่ปรากฏบทบรรยายเหตุการณ์ ฉาก การชมหรือพรรณาสีต่าง ๆ รวมทั้งคำพูด ของตัวละครที่แต่งสอดคล้องต่อเนื่องกันไปโดยมิได้แยกจากกัน ซึ่งลักษณะนี้เอง เป็นความแตกต่าง ในด้านแบบแผนและการนำเสนอ เรื่องระหว่างบทละครคำฉันท์กับนิทานคำฉันท์ในขณะที่ลักษณะ เนื้อหา ของวรรณกรรมประเภทนี้ยังคงเหมือนกัน

บทละครคำฉันท์ที่ปรากฏในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีเพียง 2 เรื่อง เท่านั้นคือ เรื่องปริยทรรคิกา และ เรื่องมัทนะพาธา ซึ่งแต่ละเรื่องมีลักษณะแตกต่างกันดัง จะได้อธิบายต่อไป

บทละครเรื่องปริยทรรคิกา เป็นบทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลมาจากเรื่องปริยทรรคิกามัชฌิมภาษาอังกฤษของชาวอินเดียชื่อ คุชฐัสปษะห์ โกลุไซร์ นริมัน⁶⁶ โดยทรงดำเนินตามแบบละครสันสกฤตประเภทที่เรียกว่า "นาฏิกา" ทุกประการ ด้วยทรงมีพระราชประสงค์ให้คนไทยได้รู้จักลักษณะ ของบทละครสันสกฤต "นาฏิกา" เป็นละครประเภทหนึ่งซึ่งเป็นที่นิยมในหมู่ชาวอินเดียโบราณ ลักษณะของบทละครประเภท "นาฏิกา" ที่ปรากฏในเรื่องปริยทรรคิกามีดังนี้

1. เป็นละครที่กำหนดให้มีเพียง 4 องค์เท่านั้น เหตุการณ์ที่ดำเนินไป ในแต่ละองค์จะต้องเกิดขึ้นในสถานที่เดียวกันและ เวลาเดียวกัน อีกทั้งจะต้องเสร็จสิ้นภายในวันเดียว ในกรณีที่ต้องการเปลี่ยนสถานที่ เปลี่ยนเวลาหรือข้ามวัน ต้องขึ้นองค์ใหม่เท่านั้น เมื่อรวม

⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปริยทรรคิกา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2520), หน้า 1.

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในทุกองค์ต้องเกิดขึ้นภายในเวลา 1 ปี สังเกตได้จากได้จากการเขียนคำบอกเวลากำกั้วไว้ เช่น "สามวันมาแล้ว" "เออ, วันก็จวนจะหมดอยู่แล้ว" เป็นต้น

2. เป็นการตัดตอนเนื้อเรื่องจากพงศาวดาร ตำนาน ชาดก หรือเรื่องที่เกิดจากจินตนาการของกวีมาแต่งบทละคร ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงภาพชีวิตอันสนุกสนานในราชสำนักมีการขับร้องพ้องร่าอย่างมีศิลปะ เพื่อให้ผู้ชมเพลิดเพลิน บทละครเรื่องปรียทรรติกาเป็นประวัติตอนหนึ่งของท้าวอุทัยนั้ดสราชผู้สืบสันตติวงศ์มาจากอรชุนหนึ่งในกษัตริย์ป่าดพทังห้า เป็นเรื่องที่มีปรากฏทั้งในคัมภีร์บาลีและนิทานสันสกฤต เข้าใจว่าเรื่องนี้จะได้เค้าเรื่องมาจากกถาสรีตสาคร

3. ตัวละครเอกฝ่ายชายต้องเป็นกษัตริย์ผู้กล้าหาญ ร่าเริงและรักสนุก ส่วนตัวละครเอกฝ่ายหญิง เป็นนางกษัตริย์ เช่นกันแต่ประสพเคราะห์กรรมและได้รับความตกต่ำ ถูกส่งตัวมาเป็นนางกำนัลในราชสำนักของตัวละครเอกฝ่ายชายโดยที่ไม่มีใครจำ ได้และได้มีโอกาสได้รักใคร่กับตัวละครเอกฝ่ายชาย ในที่สุดได้อภิเษกกัน

ส่วนตัวละครที่มีความสำคัญรองลงมาจากตัวละครเอกฝ่ายชายและตัวละครเอกฝ่ายหญิง ได้แก่ วิชุกะรับบทเป็นตัวตลกของเรื่อง วิชุกะใน เรื่องปรียทรรติกาชื่ออสนดกะทำหน้าที่เป็นทั้งพระสหายสนิทของท้าววัดสราช เป็นที่ปรึกษาในเรื่องความรัก และเป็นผู้ที่คอยกล่าวแทรกเรื่องตลกเพื่อไม่ให้ผู้อ่านและผู้ชม เกิดความเบื่อหน่ายและช่วยผ่อนคลายความตึงเครียด

4. การนำเสนอเรื่องมีลักษณะ เป็นนิทานซ้อนนิทานหรือละครภายในละคร ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายไว้ว่า

. . .เรียกตามภาษาสันสกฤตว่า "ครุฌาณก" หรือ ครุฌนาฎก" แปลตรง ๆ ว่า "ละครอัน เป็นลูก" ⁶⁷

⁶⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปรียทรรติกา, หน้า 49.

ในตำราวิทยาศาสตร์ ชื่อ "สาทิศุยทรุปน" ประพันธ์เป็นโคลก ความว่า

... "องค์น้อยซึ่งแทรกเข้าไปในท่ามกลางองค์ใดองค์หนึ่งและซึ่งมีพร้อม
ทั้งตอน เบิกโรง, ตอนนำ ฯลฯ กับมีพิช (คือ เน้นเรื่อง) และผล (คือตอนจบ)
เรียกว่า ครรภางกะ⁶⁸

กล่าวคือ เรื่องปริยทรรคิกาเป็นตัวเรื่องใหญ่ ภายในเรื่องในองค์ที่สามมีเรื่องย่อยแทรกคือการแสดง
ละครเรื่อง "อุทัยนจริต" เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความรักระหว่างท้าววัดสราษและพระนางवासวัตตดา
ละครที่เป็นเรื่องย่อยนี้มีความสัมพันธ์และมีผลต่อเรื่องใหญ่คือ ท้าววัดสราษปลอมมาเล่นละครคู่กับ
นางอารัญญา แต่เล่นไม่ตรงตามความเป็นจริง เป็นเหตุให้พระนางवासวัตตดาจับพิรุธได้สั่งให้เลิก
เล่นละครและให้ลงโทษนางอารัญญา

5. ต้องไม่มีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้นบนเวที เช่น การต่อสู้ฆ่าฟัน การแข่ง-
ดำ เป็นต้น นอกจากนี้พลังวาทศิลป์ก็ไม่นิยมให้ปรากฏบนเวทีด้วย แต่จะใช้วิธีพูดให้มีเสียงดังออก
มาจากหลังฉากหรือให้ตัวละครมาเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและสิ้นสุดไปแล้วแทน เช่น นางมโนรมาและ
นางกาญจนมาลา นางกำนัลของพระนางवासวัตตดาสนทนากัน เรื่องนางอารัญญาถูกคุมขังและเรื่อง
พระนางवासวัตตดาได้รับข่าวร้ายเกี่ยวกับท้าวทฤณวรมันถูกท้าวกลิงค์จับตัวไปเป็นเชลย เป็นต้น

6. ต้องจบเรื่องด้วยความสุข เสมอ ไม่นิยมการจบด้วย เหตุการณ์ร้ายแรง
ในเรื่องปริยทรรคิกาแม้ว่านางอารัญญาจะถูกลอบวางยาพิษ แต่ท้าววัดสราษ ก็สามารถช่วยชีวิต
นางไว้ได้ เมื่อพระนางवासวัตตดาได้ทราบข่าวแท้จริงแล้วนางอารัญญาคือนางปริยทรรคิกาพระ-
ชนิษฐาของพระนาง พระนางจึงยกนางให้อภิเษกกับท้าววัดสราษ

7. ในกรณีที่ไม่มีเรื่องราวมากพอที่จะจัดเป็นองค์ได้จะแต่งเป็นวิษกัมภก
หมายถึง ตอนนำหรือตอนแทรกซึ่งมีปรากฏในตอนต่อของแต่ละองค์ไว้ เชื่อมต่อหรือแนะ เหตุการณ์
ที่จะเกิดขึ้นและดำเนินต่อไปโดยการให้ตัวละครที่ไม่มีบทบาทสำคัญในเรื่อง เพียงคนเดียวหรือหลาย
คนมาเล่าเหตุการณ์แทน เช่น กัญจุกินกรรมวังของท้าวทฤณวรมัน เล่าตอนนำก่อนจับเรื่องจริง

⁶⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปริยทรรคิกา, หน้า 50.

8. มีการแบ่งระดับภาษาตามวรรณะและระดับชั้นบุคคล เนื่องจากอินเดียมิ
ภาษาถิ่นมากมายหลายภาษาในบรรดาภาษาต่าง ๆ ชาวอินเดียมิถือว่าภาษาสันสกฤตเป็นภาษาชั้นสูง
ชนชั้นสูงในสังคม ได้แก่ กษัตริย์และพราหมณ์จะใช้ภาษาสันสกฤตในการสื่อสาร ความนิยมนี้ยังมีผล
ต่อการแต่งวรรณคดีชั้นสูงของอินเดียมิเป็นภาษาสันสกฤตอีกด้วย ตัวอย่างเช่น เรื่องรามายณะของ
วาลมีกี และเรื่องมหาภารตะของเวียสาสะ เป็นต้น ส่วนบุคคลในระดับชั้นรองๆ ลงมา จะใช้ภาษา
ถิ่นอื่น ๆ เช่น ภาษาเศารเสนี ภาษามหาราษฎรี ภาษาไปศาจี เป็นต้น ซึ่งรวมเรียกภาษาถิ่น
เหล่านี้ว่า ภาษาปรากฤต ด้วยเหตุนี้เองจึงมีการใช้ภาษาต่างระดับในวรรณกรรมบทละครของ
อินเดียมิ จะสังเกตได้จากการใช้ภาษาในเรื่องปริยทรรคิกามับที่แต่งเป็นภาษาสันสกฤต ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายไว้ดังนี้

. . . ตัวละครในเรื่อง "ปริยทรรคิกา" พูดสองภาษา, แต่ก็ เป็นภาษาที่ฟัง
เข้าใจกันและกันได้ ตัวละครที่เป็นผู้ชายพูดภาษาสันสกฤต, เว้นแต่ตัววิฑูษกะ
(ตลก) พูดภาษาปรากฤต ตัวละครที่เป็นผู้หญิงพูดภาษาปรากฤตทั้งนั้น, เว้น
นางกฤตยาายนี้พูดภาษาสันสกฤต.⁶⁹

เมื่อทรงแปลเป็นภาษาไทย พระองค์ก็ยังทรงพยายามรักษาแนวการใช้ภาษาตามวรรณะ
และระดับชั้นบุคคล แม้ว่าจะสังเกตความต่างระดับของภาษาที่ใช้ได้ไม่ชัดเจนนักก็ตาม แต่ปรากฏ
ให้เห็นการดำเนินเรื่องด้วยบทสนทนา ซึ่งแต่งเป็นร้อยแก้วสลับกับฉันท

. . . และคำพูดโดยมากเป็นร้อยแก้วเรื่อย ๆ แต่มีบางตอนใช้คำที่สนธิ
เป็นพวงยาว ๆ ส่วนฉันทที่มีอยู่บางตอนใช้เป็นเครื่องประดับให้ไพเราะ
มากกว่าสำหรับดำเนินเรื่อง.⁷⁰

9. การเรียงลำดับการแสดงในบทละครสันสกฤตที่ปรากฏในเรื่องปริยทรรคิกา
มีดังนี้

⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปริยทรรคิกา, หน้า 41.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41-42.

- บทเบิกโรงประกอบด้วย 2 ส่วน คือส่วนแรกเป็นคำขอพรจากเทวดา ในเรื่องปริยทรรคิกการกล่าวสรรเสริญพระอิศวรและพระอุมาตอนที่ทรงสุมพร อีกส่วนหนึ่งคือการกล่าวคำเบิกโรงของ นายโรงหรือสุตธาร เป็นการสรรเสริญความเป็นกวีของพระเจ้าศรีธรรมวรินทร์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่องนี้และกล่าวพรรณนาความดีเด่นของเรื่องเพื่อทำให้ผู้ชมอยากติดตามชม

- วิชาภักก ในส่วนที่เป็นตอนนำ เป็นการกล่าวนำเข้าสู่ตัวเรื่อง
- ตัวเรื่องหลัก
- วิชาภักกในส่วนที่เป็นตอนแทรกซึ่งปรากฏในตอนต้นของแต่ละองค์
- บทอวยพรหรือคำอำนวยการ เป็นการอวยพรให้แก่ผู้อ่านและผู้ชม

บทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา บทละครของไทยที่นิยมแต่งกันมาแต่เดิมนั้นมีลักษณะ เป็นบทละครรำ ซึ่งแต่ง เป็นกลอนและดำเนินเรื่องโดยเขียนเหตุการณ์ทุกตอนตามลำดับไปโดยตลอดทั้งเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครที่เป็นคำกลอนนี้ไว้หลายเรื่อง เช่นกัน ซึ่งมีปรากฏทั้งบทละครร้องและบทละครรำ เช่น บทละครรำเรื่องศกุนตลา บทละครร้องเรื่องพระเกียรติยศ เป็นต้น แต่บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธามีลักษณะแตกต่างจากบทละครพระราชนิพนธ์และบทละครทั้งหลายที่เคยปรากฏมา กล่าวคือ เป็นบทละครพูดที่ทรงพระราชนิพนธ์เป็นคำฉันท์ (ฉันท์และกาพย์) บางตอนมีร้อยแก้วแทรกอยู่บ้าง แต่ในปริมาณที่ไม่มากนักและมีได้ใช้ร้อยแก้วดำเนินเรื่องในตอนที่สำคัญ

เนื่องจากบทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา เกิดจากจินตนาการของผู้ประพันธ์ ในการผสมผสานละครแบบต่าง ๆ ได้แก่ ละครไทย ละครสันสกฤต และละครพูดของตะวันตก เข้าด้วยกัน จึงทำให้กลายเป็นละครแบบผสมซึ่งมีลักษณะดังนี้

1. การใช้ชนิดคำประพันธ์และภาษา เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคิดแปลงความคิดในเรื่องการใช้ภาษาถิ่นต่าง ๆ ตามระดับชั้นวรรณะของตัวละคร ตามที่มีปรากฏในบทละครสันสกฤต กล่าวคือมีการแบ่งภาษาที่ใช้อย่างกว้าง ๆ เป็น 2 ระดับ โดยยึดถือตามความสำคัญของบทบาทและชั้นวรรณะของตัวละคร เป็นหลัก ถ้าตัวละครชั้นสูงที่มีบทบาทสำคัญไม่ว่าจะเป็นตัวละครฝ่ายชายหรือตัวละครฝ่ายหญิงจะใช้ฉันท์และกาพย์สำหรับได้ตอบในส่วนตัวละครประกอบที่เป็นสามัญชนซึ่งมีบทบาทไม่มากนักจะใช้ร้อยแก้ว ในกรณีที่ตัวละครสำคัญและ

ตัวละครประกอบมีบทที่ต้องโต้ตอบกัน อนุโลมให้ตัวละครทั้งสองกลุ่มนี้ใช้ภาษาเดียวกันได้ ดังนั้น การแบ่งระดับภาษาที่ใช้ในบทละครพูดคำฉันท์จึงไม่ตายตัวนัก

2. บทโต้ตอบมีความสำคัญในแง่ที่ใช้ดำเนิน เรื่องและแสดงข้อมูลอื่น ๆ ใน บทละครนอกเหนือไปจากแสดงกิริยาท่าทาง อาจจะปรากฏในลักษณะของบทรำพึงของตัวละครก็ได้ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของบทละครพูด ไม่ปรากฏบทบรรยาย เช่น บทบรรยายกิริยา บทบรรยาย — เหตุการณ์ และบทบรรยายภาพต่าง ๆ เป็นต้น อาจจะมีบทร้องเพื่อประกอบระบำแทรกอยู่เพียง เล็กน้อย แต่มิใช่การรำตามบทดัง เช่นละครร่ำ

3. การนำเสนอเรื่อง มีลักษณะเป็นนิทานซ้อนนิทาน ซึ่งได้รับอิทธิพลจากนิทาน สันสกฤต บทละคร เรื่องมัทนะพาธา มีลักษณะ เป็นโครง เรื่องใหญ่สอง เรื่องซ้อนกันอยู่ เรื่องหนึ่ง คือเรื่องระหว่างสุเทษณ์และนางมัทนา ซึ่งมีเรื่องย่อยเกี่ยวกับอดีตชาติของสุเทษณ์และนางมัทนาแทรก อยู่ ส่วนอีก เรื่องหนึ่งคือ เรื่องรักสาม เส้าระหว่างท้าวชัย เสน นางมัทนาและนางจันทิ โดยมีนาง มัทนา เป็นตัวละครสำคัญที่เชื่อมโยง เรื่องทั้งสองให้มีความสัมพันธ์กัน

4. เป็นละครที่กำหนดให้มี 5 องศ์คล้ายกับบทละครสันสกฤตประเภทนาฏกะ ในแต่ละองค์มีการแบ่ง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นตอน ๆ แต่ไม่มีข้อกำหนด เรื่องสถานที่และ เวลาที่ เกิดเหตุการณ์ดัง เช่นในบทละครสันสกฤต

5. มีลักษณะ เป็นการ เลือก เหตุการณ์บางตอนมาแต่งบทละคร เช่นเดียวกับบท ละครดึกดำบรรพ์และบทละครพูด แต่ไม่ได้เขียนบททุกตอน

6. ในบทละครสันสกฤตจะไม่มีเหตุการณ์ร้ายแรงใด ๆ เกิดขึ้นบนเวที แต่จะใช้ วิธีให้ตัวละครประกอบมาเล่า เหตุการณ์แทน บทละคร เรื่องมัทนะพาธาคำ เนินตามแบบแผนนี้ กล่าวคือในกรณีที่ เป็น เหตุการณ์ร้ายแรงมาก เช่น การที่ศุภางค์เสียชีวิตในสนามรบจะไม่ปรากฏบน เวที แต่เหตุการณ์ที่ไม่ร้ายแรงนัก เช่น การคำทอ การสาป เป็นต้น ยังคงมีปรากฏได้

อนึ่งการดำเนิน เหตุการณ์ใน เรื่องส่วนใหญ่คำ เนินตามลำดับ เวลาในปฏิทิน ยกเว้นบาง เหตุการณ์จะให้ตัวละครมาสนทนากันหรือเล่า เหตุการณ์ย้อนหลัง เพื่อให้ข้อมูลเพิ่มเติม เป็นการ เสริมให้ผู้อ่าน เข้าใจ เรื่องราวดียิ่งขึ้น และทำให้การดำเนิน เรื่อง เป็นไปอย่างน่าสนใจด้วย

7. จบเรื่องด้วย เหตุการณ์ร้ายแรงคือ การพลัดพรากจากกันของตัวละครเอก

ฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ลักษณะนี้มีปรากฏในวรรณกรรมตะวันตก แต่จะไม่ปรากฏในบทละครสันสกฤต เพราะการแต่งบทละครสันสกฤตนิยมจบเรื่องด้วยความสุขเสมอ

8. ในบทละคร เรื่องนี้มีบททวยพรปรากฏ 2 แห่ง คือบททวยพรต้นเรื่องและบททวยพรท้ายเรื่อง ตอนต้นเรื่องเป็นบทขับร้องถวายพรสุเทพณ์มีลักษณะคล้ายบทเบิกโรงของละครสันสกฤต กล่าวคือ ในตอนต้นของบทละครสันสกฤตจะมีบทเบิกโรง เนื้อความเกี่ยวกับการสรรเสริญเทวดาผู้เป็นใหญ่ทั้งสามในศาสนาพราหมณ์ ในเรื่องนี้ถือว่าสุเทพณ์เป็นเทวดาผู้ใหญ่องค์หนึ่ง ดังนั้นบทถวายพรสุเทพณ์อาจเทียบได้กับบทเบิกโรงได้เช่นกัน แต่เป็นการถวายพรเทวดาตามเนื้อเรื่อง

ตอนท้ายเรื่องเป็นบทถวายพรแก่ท้าวชัยเสน และบททวยพรให้แก่ดอกกุหลาบให้คงอยู่ในโลกตลอดกาลมีลักษณะคล้ายบททวยพรท้ายเรื่องของละครสันสกฤต เพียงแต่ไม่ใช่การอวยพรแก่ผู้อ่านหรือผู้ชม แต่มีลักษณะเป็นการอวยพรตามเนื้อเรื่อง

ส่วนดนตรีที่ใช้คือ วงมโหรีไม้นวมซึ่งมีลักษณะคล้ายละครตีก๋อด้วยระบำ มีการกำหนดหน้าพาทย์ไว้เพียงบางแห่งเพื่อช่วยดำเนินเรื่องแบบละครไทย แต่บางตอนมีบทขับร้องประกอบระบำแทรกอยู่ระหว่างบทสนทนา นอกจากนี้บางตอนยังมีดนตรีบรรเลงคลอเบา ๆ ในขณะที่ตัวละครพูดโต้ตอบกันด้วย

นอกจากนี้ยังมีการเพิ่มเติมรายละเอียดบางประการจนกระทั่งมีผู้เข้าใจว่าเป็นละครสันสกฤต เช่น การตั้งชื่อตัวละคร การแต่งกาย การจัดฉากพิธี และแต่งบทสรรเสริญเทวดาต่าง ๆ ตลอดจนธรรมเนียมประเพณีบางประการ เช่น การเผาศพริมแม่น้ำ ยมนาเพื่อล้างมลทิน การบูชาไฟ การหลั่งน้ำเพื่ออวยพร เป็นต้น

จากการศึกษาบทละครที่แต่งด้วยฉันททั้งสอง เรื่องที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะพบว่าทั้งสองเรื่องต่างมีลักษณะพิเศษอันเป็นลักษณะเฉพาะซึ่งแตกต่างจากบทละครไทยที่นิยมแต่งกันมาแต่เดิม กล่าวคือ เรื่องปริยทรรดิกา เป็นผลมาจากความนิยมนำเรื่องสันสกฤตมาแต่วรรณกรรมในสมัยนี้กันมาก ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยากให้คนไทยรู้จักลักษณะ วรรณกรรมสันสกฤตที่แท้จริงและถูกต้อง จึงได้ทรงแปลบทละครสันสกฤตเรื่องนี้เป็นภาษาไทย โดยพยายามรักษาแบบแผนเดิมไว้ทุกประการ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากบทละครไทย ส่วนเรื่องมัทนะพาธา มีลักษณะการผสมผสานจินตนาการและประสบการณ์ในด้าน

วรรณกรรมและบทละครแบบต่าง ๆ ทั้งไทย อินเดีย และตะวันตกมาดัดแปลงแต่เป็นบทละครขึ้นแต่สังเกตุเห็นอิทธิพลจากบทละครอินเดียได้อย่างชัดเจนที่สุด นอกจากนั้นบทละครเรื่องนี้ยังมีลักษณะแปลกใหม่คือ การนำฉันทมาแต่งบทละครพูดซึ่งไม่มีผู้ใดคิดแต่งมาก่อนและต้องใช้ความสามารถในเชิงประพันธ์มาก ดังนั้นถึงแม้ว่าสมัยนี้จะมีบทละครที่แต่งด้วยฉันทปรากฏเพียง 2 เรื่องแต่ก็มีลักษณะการนำเสนอที่น่าสนใจยิ่ง สามารถแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยนี้ได้ชัดเจนอย่างหนึ่ง

3.1.3.3 วรรณกรรมประเภทฉันทพิธีการ วรรณกรรมพิธีการ หมายถึง วรรณกรรมประเภทฉันทที่ใช้เป็นโอกาสในการประกอบพิธีต่าง ๆ ส่วนมากมักเป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ได้แก่ พระราชพิธีสมโภชพระคชาธาร พระราชพิธีสมโภชพระมหาเศวตฉัตร และพระที่นั่ง วรรณกรรมพิธีการนี้เป็นวรรณกรรมที่ผู้แต่งรักษาขนบนิยมในการแต่งอย่างเคร่งครัดสังเกตุได้จากโครงสร้างของวรรณกรรมประเภทนี้มีลักษณะเป็นแบบแผนเดียวกันสืบทอดมาจนกระทั่งปัจจุบัน

เนื่องจากเป็นพระราชพิธีหลวง และเป็นพิธีสำคัญสำหรับพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง จึงมีการรักษาระเบียบแบบแผนให้ถูกต้องครบถ้วน

วรรณกรรมในกลุ่มนี้ที่แสดงให้เห็นถึงการรักษาขนบนิยมอย่างเคร่งครัดที่สุด ได้แก่ วรรณกรรมดุขฎีสังเวยกล่อมพระคชาธาร สังเกตุได้จากลักษณะโครงสร้างการแต่งแบ่งเป็น 4 ลา เรียงกันไปตามลำดับ ไม่มีการสลับตำแหน่ง และมีการกำหนดคำประพันธ์ที่ใช้ในแต่ละลาดังนี้

ลา 1 บทประณามพจน์ ประกอบด้วยบทสรรเสริญพระรัตนตรัยและเทวดาทั้งหลายที่มีความเกี่ยวข้องกับช้าง บทชุมนุมเทวดา และประวัติความเป็นมาของช้างอย่างสั้น ๆ ใช้กาพย์ฉมัง 16

ลา 2 บทลาไพร กล่าวถึง ความลำบากในการดำรงชีวิตในป่า ใช้สันตติกลฉันท 14

ลา 3 บทชมเมือง พรรณนาความสวยงาม ความเจริญของบ้านเมืองและความสุขในด้านความเป็นอยู่และอาหารการกินที่ช้างจะได้รับ ใช้อินทริเขียนฉันท 11

ลา 4 บทสอนช้างและบททวยพร เป็นการสอนช้างให้เชื่อฟังหมอควญ ไม่ทำร้ายใครและจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ขอพร เทวดาทวยพรให้แก่ช้าง พระมหากษัตริย์ และประเทศชาติ มีการสรรเสริญพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ด้วย ใช้กาพย์ฉับ 16

ตามปกติผู้ประพันธ์มักจะแต่งครบทั้งสี่ลา เช่น คำฉันท์กล่อมพระ เสวตรวา-
วชิรพาหะ เป็นต้น เนื่องจากการแต่งวรรณกรรมดุขกฐิสัง เวยกล่อมพระคชาธารมีลักษณะรักษา
ขนบนิยม เป็นอย่างมาก ทำให้ผู้ประพันธ์สามารถ เลือกแต่งเพียงบางลาได้ ส่วนลาอื่น ๆ อาจใช้
บทกล่อมพระคชาธารของ เดิมที่มีอยู่แล้ว นำมาแต่งให้เกิดความต่อเนื่องและผสมกลมกลืนกันได้
เพราะมีเนื้อหาและการดำเนิน เรื่องที่เหมือนกัน อีกทั้งยังมีคำประพันธ์เฉพาะในแต่ละลาซึ่งจะ
ไม่เกิดความซ้ำซ้อนเมื่อนำมารวมกัน เช่น คำฉันท์กล่อมพระ เสวตรวา เคนทร์ใช้คำฉันท์กล่อม
พระ เสวตรสวภาพรรณเกือบทั้งหมดยกเว้นลา 1 เพียงลาเดียวที่แต่งขึ้นใหม่ สาเหตุที่ผู้ประพันธ์
เลือกแต่งเพียงบางลา แล้วนำของ เดิมมาใช้บ้าง เพราะในสมัยรัชกาลที่ 5 มีช้างเผือกมาสู่
พระบารมีถึง 12 เชือก ผู้ประพันธ์จึงนิยมใช้วิธีนี้เพื่อเป็นการพ่อนแรงในการแต่งและเพื่อความ
สะดวกรวดเร็ว

ลักษณะแปลกใหม่ที่เกิดขึ้นแก่วรรณกรรมประเภทนี้อย่างหนึ่งคือ มีการนำ
คำฉันท์ดุขกฐิสัง เวยกล่อมพระคชาธารบางลา ซึ่ง เดิมใช้ประกอบในพระราชพิธีเท่านั้นมาแต่งแทรกเป็น
ส่วนหนึ่งของวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ซึ่งมักจะเป็น เรื่องเกี่ยวกับช้าง เช่น เรื่องอดีตนิทาน คำฉันท์
ของ น. สุวาทน์ เรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ พระนิพนธ์พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เป็นต้น

นอกจากวรรณกรรมที่ใช้ในพระราชพิธีสมโภชพระคชาธารแล้ว ยังมี
วรรณกรรมประเภทอื่นที่ใช้ประกอบพิธีการอื่น ๆ อีก ได้แก่ วรรณกรรมสมโภชพระมหาเศวตฉัตรและ
สมโภชพระที่นั่งอย่างละเรื่อง คือ เรื่องคำฉันท์ดุขกฐิสัง เวยกล่อมพระมหาเศวตฉัตรในรัชกาลพระบาท-
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและ เรื่องคำฉันท์ดุขกฐิสัง เวยกล่อมพระที่นั่งบางปะอิน ทั้งสองเรื่อง
มีแบบแผนที่คล้ายคลึงกันบางประการ คือ มีการแบ่งโครงสร้างการแต่งออกเป็น 4
ลา เช่นเดียวกัน ลลาที่เหมือนกันคือ ลลาที่เกี่ยวกับบทประณามพจน์ บทอัญเชิญชุมนุม เทวดาและบท
ขอพรบททวยพร แต่มีความแตกต่างกันในเรื่องการ เรียงลำดับ เนื้อเรื่องและรายละเอียดซึ่งต้อง
เพิ่มเติม เข้าไปตามวัตถุประสงค์ของแต่ละพิธี เช่น เรื่องคำฉันท์ดุขกฐิสัง เวยกล่อมพระมหาเศวตฉัตร
เป็นพระราชพิธีที่มีจุดประสงค์ในด้านการปกครอง จึงต้องเพิ่มการพรรณนาความกว้างใหญ่ของ

ราชอาณาจักร ชื่อมณฑลและเมืองต่าง ๆ ซึ่งแสดงถึงความสามารถในด้านการปกครองของพระมหากษัตริย์ เรื่องคำฉันท์ดุขฎิสัง เวยพระที่นั่งบางปะอินต้องเพิ่มบทชมพระที่นั่ง เป็นการแสดงความชื่นชมและมีบทสอนข้าราชการซึ่งผู้ประพันธ์ได้ถือโอกาสนี้สอนข้าราชการที่มาร่วมในพิธีถึงหน้าที่ที่ต้องกระทำถวายพระมหากษัตริย์

ในบรรดาวรรณกรรมประเภทฉันททั้งหลาย วรรณกรรมพิธีการหรือวรรณกรรมดุขฎิสัง เวย เป็นวรรณกรรมที่รักษาขนบนิยมทั้งด้านรูปแบบและเนื้อหาอย่างเคร่งครัดที่สุด มีความเปลี่ยนแปลงปรากฏให้เห็นน้อยมาก แม้กระทั่งปัจจุบันนี้ก็ยังคงรักษาแบบแผนเดิมอยู่

3.1.3.4 วรรณกรรมประเภทฉันทขนาดสั้น วรรณกรรมประเภทฉันทขนาดสั้นเกิดขึ้นจากการผสมผสานวรรณกรรมประเภทฉันทที่มีอยู่เดิมกับที่รับจากวรรณกรรมตะวันตกแล้วดัดแปลงให้เป็นวรรณกรรมประเภทฉันทที่มีลักษณะแปลกใหม่ วรรณกรรมประเภทฉันทขนาดสั้น ที่มีปรากฏอยู่แต่เดิม ได้แก่ บทสวดดี บทขอเกียรติ บทถวายพร บทคำสอนหรือข้อคิด และจดหมายโต้ตอบ แต่ปรากฏอยู่ในรูปแบบอื่นซึ่งจะได้อธิบายในแต่ละประเภทดังนี้

บทสวดดีหรือบทขอเกียรติของไทยที่มีมาแต่เดิม มีลักษณะ เป็น เรื่องขนาดยาว เช่น เรื่องลิลิตยวนพ่าย หรือมิฉะนั้นก็มีลักษณะเป็นบทสั้น ๆ แทรกอยู่ในส่วนที่เป็นบทประณามพจน์ของวรรณกรรม เรื่องอื่น ๆ เช่น บทประณามพจน์เรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์ หรือแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องของเรื่องเล่าขนาดยาว เช่น บทสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรของสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น

บทถวายพร เป็นบทแทรกอยู่ในวรรณกรรมพิธีการ เรื่องยาวซึ่งต้องมีการบวงสรวงสังเวยและขอพรจากเทวดา เช่น การอัญเชิญเทวดามาชุมนุม และบทขอพรในคำฉันท์ดุขฎิสัง เวยกล่อมพระคชาธารฉบับต่าง ๆ

บทสอนหรือข้อคิด เป็นวรรณกรรมขนาดยาวซึ่งเป็นการรวบรวมข้อคิดในเรื่องต่าง ๆ ไว้ เช่น โลกนิติคำโคลง สุภาษิตสอนหญิง เป็นต้น หรืออาจจะปรากฏแทรกในเรื่องเล่าขนาดยาว เช่น ข้อคิดเกี่ยวกับความเป็นอนิจจังในเรื่องลิลิตพระลอ เป็นต้น

จดหมายโต้ตอบ เป็นบทสื่อความคิดที่สื่อสารกันมาแต่โบราณ มีปรากฏทั้งในรูปของวรรณกรรม ร้อยแก้วและวรรณกรรมร้อยกรอง เช่น เรื่องเพลงยาวถวายโอวาท พระราชทัตตเลขาในพระบาท - สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

บทบรรยายและพรรณนา ปรากฏแทรกอยู่ในเรื่องเล่า เพราะคนไทยชอบอ่านภาษา วรรณศิลป์ จึงได้แทรกบทบรรยายและพรรณนาลงในเรื่องเล่าขนาดยาว เช่น บทชมธรรมชาติ บทชมกระบวนทัพ บทชมบ้านเมือง เป็นต้น และมีปรากฏในรูปของบทบรรยายหรือพรรณนาขนาด ยาว เช่น กาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ และมณโฑวาทคำฉันท์ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาวรรณกรรมประเภทฉันท์ขนาดสั้น ส่วนหนึ่งยังคงมีลักษณะคล้ายคลึงกับแบบเดิม เพียงแต่ใช้ในจุดประสงค์ที่แตกต่างจากเดิมเท่านั้น ยกเว้นวรรณกรรมประเภทฉันท์ขนาดสั้น กลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นการรับอิทธิพลวรรณกรรมตะวันตก และเป็นผลจากการออกวารสารและหนังสือ - พิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีลักษณะที่ปรากฏใหม่เป็นตอนสั้น ๆ ได้แก่ บทไว้อาลัย บทแสดงความคิด (poems of idea) บทชักชวนปลุกใจและการทนายปริศนา

ในการพิจารณาความเปลี่ยนแปลงในคำลักษณะ ของวรรณกรรมประเภทฉันท์ขนาดสั้น จำเป็นต้องอธิบายโดยจำแนกได้เป็นประเภทดังนี้

- วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่ใช้ในโอกาสพิเศษ วรรณกรรมกลุ่มนี้ มีใช้อยู่เดิม แต่มีการแยกออกมาใช้เป็นบทต่างหากตามโอกาสที่เหมาะสม มีปรากฏใช้ทั้งในโอกาส มงคลและอวมงคล มักจะมีขนาดสั้น วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่ใช้ในการสดุดีหรือเฉลิมพระเกียรติ พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ในหลายโอกาส เช่น วันพระบรมราชสมภพ วันฉัตรมงคล เป็นต้น โครงสร้างของการแต่งที่สำคัญประกอบด้วย 2 ส่วนซึ่งสามารถวางสลับตำแหน่งกันได้ ได้แก่ พระราชประวัติรวมทั้งพระราชกรณียกิจและบทถวายพระพร เช่น ฉันท์ราชสดุดีถวายแด่ - พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวาระเฉลิม - พระชนม์พรรษา พระพุทธศักราช 2465 ประกอบด้วย บทพรรณนาพระเกียรติคุณและบทถวาย - พระพร

นอกจากนี้ยังมีการอวยพรตามเทศกาล บทอวยพรที่นิยมแต่งกันมากคือ บทอวยพร เนื่องใน เทศกาลส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ มีทั้งบทอวยพรพระพรพระมหากษัตริย์และ บทอวยพรผู้อ่านที่เป็นสามัญชนทั่วไป ตัวอย่าง เช่น บัณฑิตวารแห่งปีที่ 3 คำฉันท์ เป็นต้น

ส่วนวรรณกรรมประเภทฉันท์ที่ใช้ในโอกาสอวมงคลหรือบทอนุสาวรีย์ แต่งขึ้นเพื่อไว้อาลัยหรือรำลึกถึงผู้ตาย พรรณาถึงความโศกเศร้าของผู้ที่มีชีวิตอยู่ต่อผู้ตาย และบทอวยพรให้ผู้ตายไปสู่สุคติ ตัวอย่าง เช่น เรื่อง เสนาพิลาป แต่งขึ้นเพื่อแสดงความอาลัยรัก ของราษฎรที่มีต่อการเสด็จสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บทอนุสาวรีย์กถา นี้มีทั้งที่ลงพิมพ์ในวารสารและหนังสือพิมพ์ และเป็นคำจารึกบนอนุสาวรีย์ต่าง ๆ ซึ่งมักจะทำให้ รายละเอียดเกี่ยวกับวัน เดือนปีเกิด และตายของผู้ตายไว้อย่างชัดเจนรวมทั้งการให้ข้อคิดที่เป็น คติด้วย เช่น ฉันท์จารึกอนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ เป็นต้น

- วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่ใช้สื่อความคิด วรรณกรรมประเภท -

ฉันท์สื่อความคิดมีลักษณะ เป็นการเสนอความคิดขนาดสั้นใช้ในจุดประสงค์เฉพาะอาจเป็นเพียง ความคิดเรื่องเดียวหรือหลายเรื่องก็ได้ เมื่อจบความคิด เรื่องก็จบ จึงไม่มีลักษณะโครงสร้าง ของการแต่งที่แน่นอน วรรณกรรมสื่อความคิดที่มีปรากฏแต่เดิม ได้แก่ บทคำสอนหรือข้อคิด และจดหมายโต้ตอบ

บทคำสอนหรือข้อคิดมีความเปลี่ยนแปลงในเรื่องขนาดที่สั้นลง การนำคำสอนหรือข้อคิดมา เสนอจะมีลักษณะ เป็นการหยิบคำสอนหรือข้อคิดหลักมาเรื่องหนึ่งแล้ว ขยายความด้วยคำสอนหรือข้อคิดย่อย เป็นการอธิบายรายละเอียด เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความกระจ่าง เช่น เรื่องคำฉันท์เทวธรรมบรรยาย คำสอนหลักคือ เทวธรรมภายในเทวธรรมยังประกอบด้วย ธรรมะข้อย่อย ๆ อีกหลายประการ

จดหมายโต้ตอบ ใช้สื่อสารกันจริง ๆ เหมือนอย่างที่เคยใช้ แต่เดิมแต่ใช้ในวัตถุประสงค์ที่ต่างจากเดิม เช่น การแต่งเพลงยาวชักชวนให้ผู้อ่านแต่งร้อยกรอง เข้ามาร่วมสนุกลงพิมพ์ในวารสารหรือหนังสือพิมพ์ และมีขนาดสั้น เช่น ฉันท์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงพระนิพนธ์ถวายเป็นเดือนพระสดีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวที่ทรงพระประชวรด้วยความเสียดพระทัยที่ต้องเสียดินแดนไทย ให้แก่ฝรั่งเศส เพลงยาวของบุปผาสวรรค์ถึงสร้อยผกากรอง ในหนังสือพิมพ์ประศูใหม่ เป็นต้น

ส่วนวรรณกรรมสื่อความคิดที่รับอิทธิพลจากวรรณกรรมตะวันตก ได้แก่ บทแสดงความคิด (poems of idea) บทชักชวนปลุกใจและการทนายปริศนา

บทแสดงความคิดหรือพาหะแห่งความคิดนี้ (poems of idea)⁷¹ แสดงถึงการรับอิทธิพลแบบแผนวรรณกรรมตะวันตกอย่างชัดเจน มีลักษณะเป็นบทแสดงความคิดเห็นสั้น ๆ ของผู้ประพันธ์ซึ่งมุ่งแสดงความคิดใดความคิดหนึ่งเพียง เรื่องเดียวเท่านั้น ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกับคำสอนหรือข้อคิดแบบเดิม ผู้ที่นำคำประพันธ์ในลักษณะนี้มาใช้เป็นคนแรก คือ เทียนวรรณ⁷² ตัวอย่างวรรณกรรมประเภทฉันทที่มีลักษณะเป็นบทแสดงความคิด เช่น ผลงานของ นายชิต บุรทัต และผลงานของครูเทพ เป็นต้น

บทชักชวนปลุกใจ เป็นบทสื่อความคิดในเชิงการเมืองขนาดสั้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ริเริ่มใช้เป็นบทสอนพลเมือง สิ่งที่น่าคือความรักชาติและการเสียสละเพื่อชาติ เป็นสำคัญ ต้องการชี้ให้เห็นว่านโยบายของรัฐบาลเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ราษฎรสมควรให้การสนับสนุนและทำตาม การสื่อความคิดในลักษณะนี้ไม่เคยมีปรากฏมาแต่เดิม มีแต่เพียงการแสดงให้เห็นจากพฤติกรรมของตัวละครที่ปรากฏในนิทาน ตำนาน หรือประวัติศาสตร์เท่านั้น จึงนับว่าเป็นวรรณกรรมประเภทฉันทที่มีลักษณะแปลกใหม่อย่างหนึ่ง เช่น เรื่อง ปรีดิปราชญ์ของนายชิต บุรทัต

การทนายปริศนา เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อ่านได้ร่วมสนุกกับผู้จัดทำวารสารหรือหนังสือพิมพ์ จึงมีคอลัมน์เพื่อให้ผู้อ่านได้แต่งร้อยกรองทนายปัญหาโดยเฉพาะ ปรากฏว่ามีผู้สนใจแต่งทนายปัญหามาเป็นฉันทกันมาก บางครั้งคณะผู้จัดทำก็แต่งบทเชิญชวนสั้น ๆ ค่ายฉันทเช่นกัน

⁷¹ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย," ใน วรรณไวทยาการฉบับวรรณคดี (พระนคร: สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 63.

⁷² อวยพร มลิินทางกูร, "ลักษณะคำประพันธ์ร้อยกรองของไทยตั้งแต่ พ.ศ.2475-2501." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย 2519), หน้า 63. (อัครสำเนา)

การทนายปริศนามีหลายแบบได้แก่ แบบแรกเป็นปริศนาอักษรไขว้ เป็นปริศนาที่ผู้ทนายต้องหาคำมาเติมในตำแหน่งที่กำหนดไว้และอธิบายความเป็นร้อยกรอง โดยที่ เจ้าของคอลลัมน์จะอธิบายเงื่อนไข พร้อมทั้งบอกใบ้ความหมายของคำหรืออักษรบางตัวไว้ให้ เช่น คอลลัมน์ปริศนาวงเวียน ของ ศ. เทศะแพทย์ แบบที่สองเป็นการแต่งกระทู้ฉันทหรือการต่อกระทู้ ฉันทที่มีลักษณะ เป็นการอวดฝีมือ เช่น เรื่องชาติปิยานุสรณ์ของ นายชิต บุรทัต การต่อกระทู้ฉันทของ จิตตารักษ์ เป็นต้น แบบสุดท้ายเป็นการตั้งปัญหาให้อธิบายคำหรือข้อความตามที่กำหนดไว้เป็นฉันท เช่น ฉันทอธิบายพระบรมราโชวาทในแผ่นสัญญาบัตร ความว่า จะเว้นการควร เว้น หมั่นประพฤติ การควรประพฤติ เป็นต้น

- วรรณกรรมที่เป็นบทบรรยายและบทพรรณนา บทบรรยายและ บทพรรณนาที่นี้เดิมปรากฏแทรกอยู่ใน เรื่อง เล่า ต่อมาผู้ประพันธ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ได้นำมาแต่ง เป็นบทสั้น ๆ ต่างหาก มีลักษณะ เป็นการเล่าตาม เนื้อเรื่องหรือตามความคิดและ ประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ เมื่อจบ เนื้อความหรืออารมณ์นั้นสิ้นสุด เรื่องก็จบลงด้วย

วรรณกรรมกลุ่มนี้ไม่มีโครงสร้างของการแต่งที่แน่นอน แต่มี ขนาดสั้น มี 2 ประเภทได้แก่ บทพรรณนาภาพ และบทพรรณนาความรู้สึก

การพรรณนาภาพมักเป็นภาพธรรมชาติ สถานที่ หรือบ้านเมือง ถ้าเป็นภาพบ้าน เมืองจะ เป็นการแสดงออกในแง่ความชื่นชอบต่อความ เจริญของบ้าน เมือง เช่น เรื่องศรีกรุงของคนตง ฉันท์ชมธารพลีของกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นต้น ส่วนการพรรณนา ความรู้สึก บางครั้งเป็นการพรรณนา เชื่อมโยงภาพที่เห็นกับความรู้สึกของผู้ประพันธ์ เช่น เรื่อง ดรุณราพิงคำฉันท ของนายชิต บุรทัต เรื่องพุทธพรชัยคำฉันทของคณะไทย เขมร

น่าสังเกตว่าการแต่งวรรณกรรมประ เภทฉันทขนาดสั้น ๆ ที่ปรากฏ ในวารสารหรือหนังสือพิมพ์ นับว่าการใช้ฉันทเป็น เครื่องมือสำหรับการสื่อความคิดอย่างหนึ่งใน สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ซึ่งใช้ในลักษณะเดียวกับการใช้ร้อยแก้วในการ เขียนสื่อความ แบบต่าง ๆ ที่มีปรากฏมากมาย ดังนั้นวรรณกรรมประ เภทฉันทจึงมีลักษณะ แปรกใหม่อย่างเห็น ได้ชัดเจน เพราะวรรณกรรมประ เภทฉันทขนาดสั้น เหล่านี้แต่เดิม เคยปรากฏ เป็นส่วนหนึ่งหรืออยู่ ในรูปของวรรณกรรมคำฉันทขนาดยาว เป็นส่วนใหญ่และใช้ในจุดประสงค์ เฉพาะกรณีเท่านั้น

ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นช่วงวิกฤตของวรรณกรรมร้อยกรอง ทำให้เกิดการสร้างสรรค์วรรณกรรมประเภทฉันทใหม่ ๆ เพื่อให้สามารถนำไปใช้ในจุดประสงค์ที่กว้างขวางกว่าเดิม การสร้างสรรค์วรรณกรรมประเภทฉันทลักษณะใหม่นี้ นอกจากการรับแบบแผนวรรณกรรมตะวันตกแล้วยังมีการนำวรรณกรรมประเภทฉันทที่มีอยู่เดิมมาดัดแปลงเสียใหม่ ลดขนาดให้กะทัดรัดตัดทอนโครงสร้างของการแต่งให้เป็นพิธีการน้อยลง เพื่อที่จะสามารถนำไปใช้ในจุดประสงค์ที่หลากหลาย นับว่าวรรณกรรมประเภทฉันทมีความเปลี่ยนแปลงและพัฒนามากขึ้น แต่ขณะเดียวกันวรรณกรรมประเภทฉันทในแนวรักษานบนิยมในการประพันธ์ก็คงมีปรากฏอยู่เช่นกัน

3.2 จุดมุ่งหมายในการประพันธ์

ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ความนิยมยึดถือว่าฉันทเป็นคำประพันธ์ที่ศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งได้เสื่อมคลายลง ผู้ประพันธ์เล็งเห็นว่าฉันทมีฐานะเป็นเพียงคำประพันธ์ประเภทหนึ่งเท่านั้น จึงมีการขยายขอบเขตของการแต่งฉันทให้กว้างขวางออกไปโดยไม่จำกัดเนื้อหาของวรรณกรรมประเภทฉันทและการเลือกใช้ฉันทชนิดต่าง ๆ ในเนื้อความแต่ละตอนขึ้นอยู่กับดุลยพินิจและความพึงพอใจของผู้ประพันธ์ เป็นสำคัญ

การพิจารณาถึงจุดมุ่งหมายในการประพันธ์มีขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความประสงค์อันแท้จริงของผู้ประพันธ์ในการประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ว่าจะยังคงเหมือนกับจุดประสงค์ของผู้ประพันธ์สมัยอยุธยา หรือจะมีการนำวรรณกรรมประเภทฉันทไปใช้ในจุดมุ่งหมายที่แตกต่างไปอย่างไรบ้าง ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

จุดมุ่งหมายในการประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีดังต่อไปนี้

3.2.1 เพื่อสั่งสอนหรือให้ข้อคิด โดยมากในการแต่งวรรณกรรมแต่ละเรื่องผู้ประพันธ์ย่อมหวังว่าผู้อ่านจะได้รับประโยชน์จากการอ่านวรรณกรรมของตน ดังนั้นผู้ประพันธ์จึงนิยมฝากข้อคิดซึ่งอาจจะเป็นการให้ข้อคิดโดยตรงหรือมิฉะนั้นก็โดยทางอ้อม ดังนั้นจุดมุ่งหมายในการประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันทประการหนึ่งที่พบอยู่เสมอตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้วคือ เพื่อการสั่งสอนหรือให้ข้อคิด นับว่าเป็นจุดมุ่งหมายซึ่งสนับสนุนความเชื่อถือเดิมที่ยกย่องฉันทว่าเป็นคำประพันธ์ที่ศักดิ์สิทธิ์และสูงส่ง

3.2.1.1 ลักษณะของวรรณกรรมประเภทนี้ เพื่อการสั่งสอนและให้ข้อคิดสามารถแบ่งได้ 2 ประเภทดังนี้

ก. คำสอนในเรื่องพุทธธรรม พุทธธรรม หมายถึง หลักธรรมะอันเป็นคำสอนทางพุทธศาสนา เนื่องจากชาวไทยนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาเป็นเวลานาน ดังนั้นคำสอนส่วนหนึ่งที่ใช้กันอยู่ในสังคมไทยมักจะอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนา เป็นส่วนใหญ่ ผู้ประพันธ์วรรณกรรมประเภทนี้จะ เลือกข้อพุทธธรรมที่ตน เห็นว่า เป็นประโยชน์มาแต่งวรรณกรรมของตน พุทธธรรมที่เลือกมาแต่นี้อาจจะ เป็นพุทธธรรมซึ่งเป็นสาระสำคัญของพุทธศาสนา ได้แก่ การทำความดี การละเว้นความชั่ว และการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้วหรือพุทธธรรมอันเป็นคำสอนปลีกย่อยอื่น ๆ เช่น ขราวาสธรรม สังคหวัตถุ 4 ประการ ความเมตตา ความกตัญญู ความสามัคคี เป็นต้น โดยมากในการสอนเรื่องพุทธธรรมปลีกย่อย กวีมักจะใช้ควบคู่กับพุทธธรรมอันเป็นสาระสำคัญของพุทธศาสนา เพราะพุทธธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญนี้สามารถกินความครอบคลุมพุทธธรรมปลีกย่อยได้หมด บางครั้งใช้สรุปคำสอนหรือข้อคิดที่ต้องการ เสนอในตอน เกริ่นนำ เรื่องหรือตอนท้ายเรื่อง แสดงให้เห็นจุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น

๑ ทว่านพิชชนิคโค	ผลได้นั้นมี
ทำดีก็ได้ดี	ผิดชั่วก็ได้โทษ
๑ ปวงสัตว์จะไปสู่	คติภูมิตั้งงาม
ด้วยเหตุแห่งความ	ธรรมาจริยธรรม ⁷³
๑ แถลง เรื่อง เบื้องบรรพบุรุษ นินาตอธิบาย	
อลินจิตตชาดก	
๑ แสดงด้วยคุณกตัญญูก	ทวิมาสาธก
แถลง เปน เรื่อง เนื่องมา ⁷⁴	

⁷³ ศรีเชย (นามแฝง), "มาศานุสร," ไทยเชย 1 (เมษายน 2468): ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁷⁴ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวิพจน์สุปรีชา, อลินจิตต์คำฉันท์, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473) (ราชบัณฑิตยสภาพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวิพจน์สุปรีชา เมื่อมีมะเมีย พ.ศ.2473), หน้า 2.

ข. คำสอนที่เป็นข้อพึงปฏิบัติโดยทั่วไป นอกจากการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทแล้ว ผู้ประพันธ์ยังได้ใช้ข้อความปฏิบัติอื่น ๆ นอกจากพุทธธรรมซึ่งจะช่วยให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข ซึ่งมีทั้งลักษณะการสั่งสอนและการให้ข้อคิดเพื่อเตือนสติผู้อ่าน เช่น การครองเรือน การคบมิตร ความรักชาติ การรักษาชื่อเสียงและเกียรติยศ การรู้จักเลือกเลียนแบบที่ดี เป็นต้น ดังตัวอย่างเช่น เรื่อง สละกัน เพราะแต่งงาน นายชิต บุรทัต ต้องการเสนอข้อคิดเรื่องการแต่งงานของสามีภรรยาที่ไม่รู้จักปรองดองและไม่ยอมอภัยให้กัน ย่อมเป็นชนวนให้เกิดความแตกร้างและต้องหย่าร้างกันในที่สุด

๑ สัวเมียผีเกลี้ยไกล่	บมิได้เพราะใช้เคียว
กุ่มคนละ เล่ม เจียว	เจาะก็จ้องประจัญกัน
๑ เช่นนี้จะมีผา-	สุสภาวะสามัญ
เพียงเพื่อนก็เบือนผัน	ผลสุข บ สุ่ม
๑ อยู่กันนิรันดรไป	ก็จะไร้ประโยชน์รมย์
รังแต่จะแปรตรม	อุระตราบสภาพแปลง
๑ ไปตายก็หน้าร้าย	เฉพาะข้างมีคกลางแคลง
คู่ครองมิหมองแทนง	মনะคลายและกลายตี...
๑ เรื่องรักจะยกแยก	และจะแตกเพราะต่างคน
ต่างกล้าและทำทน	บมิไหวก็ลานวาร (หนึ่งแล) ⁷⁵

ในการสอนหรือการเสนอข้อคิดให้ได้ผล ผู้ประพันธ์ต้องพิจารณาถึงระดับสติปัญญาและกลุ่มผู้อ่านว่าสามารถจะรับรู้และคิดตามได้มากน้อยเพียงใด การรู้จักเลือกวิธีสอนที่ถูกต้องเหมาะสมจะทำให้ผู้อ่านได้รับประโยชน์จากการสอนหรือการให้ข้อคิดได้มากที่สุด โดยไม่เกิดความเบื่อหน่ายและสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริง

⁷⁵ ชิต บุรทัต, "สละกัน เพราะแต่งงาน," ในกวีนิพนธ์บางเรื่องของ ชิต บุรทัต, หน้า 194-195.

3.2.1.2 วิธีสอนที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้ในวรรณกรรมประเภทฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มี 3 วิธีได้แก่

ก. การสอนโดยตรง การสอนโดยตรงนี้ผู้ประพันธ์มักหยิบยกหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่ควรประพฤติและไม่ควรประพฤติอย่างชัดเจน เช่น

๑ บ ชื่อสัตย์ บ มีใคร	จะไว้วางใจสมัครสมาน
จะเชี่ยวชาญพินิจ	ก็หมดเชิงจะซุน
๑ จะเป็นใหญ่จะได้ดี	จะเป็นที่นิยมชม
เพราะมูลนายและฝูงคน	ประจักษ์สัตย์และไว้วางใจ ⁷⁶

ส่วนมากมักปรากฏในรูปคำสอนหรือข้อคิดสั้น ๆ ซึ่งมีประเด็นหลักที่ต้องการเสนอเพียงประเด็นเดียว ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจและจดจำได้ง่าย คำสอนหรือข้อคิดเหล่านี้มักปรากฏตามคอลัมน์ในวารสารหรือหนังสือพิมพ์จึงมีขนาดสั้น เช่น คอลัมน์กวีภาศิตในหนังสือพิมพ์เสนาศึกษาและ - แม้วิทยาศาสตร์ แต่คำสอนหรือข้อคิดขนาดยาวก็มีปรากฏ เช่น เดียวกัน เช่น เรื่องคำฉันท์สามัคคีธรรมบรรยาย ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) เป็นต้น คำสอนหรือข้อคิดขนาดยาวนี้ มักจะมีการแทรกคำสอนหรือข้อคิดปลีกย่อย ๆ นอกเหนือไปจากคำสอนหรือข้อคิดหลักอีกด้วย

ข. การสอนโดยการยกตัวอย่างประกอบ การสอนโดยการยกตัวอย่างประกอบนี้ใช้สอนคนได้ทุกระดับ การสังเกตจากตัวอย่างซึ่งโดยมากมักเป็นนิทานจะทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจคำสอนหรือข้อคิดได้อย่างกระจ่างชัดและได้รับความเพลิดเพลิน ผู้ประพันธ์มักสรุปคำสอนหรือข้อคิดได้ตอนต้นเรื่องหรือท้ายเรื่อง เพื่อให้ผู้อ่านเห็นได้อย่างชัดเจน นิทานที่ใช้เป็นตัวอย่างประกอบส่วนใหญ่เป็นนิทานชาดก เช่น เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ สอนเรื่องโทษของการแตกความสามัคคี เป็นต้น

ค. การเสนอข้อคิดโดยการแสดงทัศนะ การเสนอข้อคิดโดยการแสดงทัศนะเป็นวิธีสอนที่แนบเนียน ไทยเรารับแบบแผนวรรณกรรมลักษณะนี้มาจากตะวันตก หรือที่

⁷⁶ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ), "คำฉันท์สามัคคีธรรมบรรยาย," ใน คำประพันธ์บางเรื่อง (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2524), หน้า 58.

77

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เรียกว่า "พาหะแห่งความนึกคิด" (poems of idea) เนื่องจาก "เนื่องจากสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นระยะแรกของการเสนอข้อคิดในลักษณะนี้ ผู้ประพันธ์จึงใช้วิธีเปรียบเทียบแบบอุปมาเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจกระจ่าง เช่น เรื่องชีวิตเราเปรียบด้วยนกบิน ของ นายชิต บุรทัต ผู้ประพันธ์ต้องการแสดงทัศนะเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์เปรียบเทียบกับการบินของนก ซึ่งมีทั้งตอนที่บินสูงและบินต่ำ ข้อคิดที่ได้คือถ้ามีโอกาสให้พยายาม "บินสูง" ที่สุด หรือพยายามทำความดีเพื่อสร้างชื่อเสียงเกียรติยศให้มากที่สุด อย่า "บินต่ำ" เพราะเมื่อใดที่ "บินต่ำ" หรือทำความชั่วเสียแล้ว ย่อมหมดโอกาสที่จะสร้างชื่อเสียงเกียรติยศให้ปรากฏแก่อนุชนรุ่นหลังอีกต่อไป

เพียรบินก็บินสุด	ประจูดประสงคัจจน
สูงสุดและสุดผล	ชนะเลิศแหละดีเหลือ...
พึงรู้เถอะผู้งาย	กิริ์ตินาม ณ ทางไหน
ตามเถิดจะเกิดใน	กุลค้ำก็ตามที่...
อย่าบิน ณ เบื้องต่ำ	ผิวพล้าก็จำเรา
จักตกก็ตกเอา-	ผลใดมิได้เลย ⁷⁸

⁷⁷ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย," ใน วรรณไวทยาภรณ์ฉบับวรรณคดี, หน้า 63.

⁷⁸ ชิต บุรทัต, "ชีวิตเราเปรียบด้วยนกบิน," ใน กวีนิพนธ์บางเรื่องของ ชิต บุรทัต, หน้า 169.

3.2.2 เพื่อประกอบพิธีการ อันเคยเป็นต้นเค้าของแบบแผนพิธีการหลายอย่างของไทย พิธีการที่ปรากฏโดยมากมักจะ เป็นพระราชพิธี เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ในระหว่างการประกอบพิธี จะต้องมีการอ่านโองการ ซึ่งมีเนื้อความ เกี่ยวกับการอัญเชิญเทพให้เสด็จมาร่วมพิธีเพื่อความ เป็นสิริมงคลและอำนวยการให้แก่ผู้กระทำพิธีนั้น ตลอดจนการพรรณนาขมสิ่งทีสมโภช เช่น พระที่นั่ง พระเจ้าลูกเธอ พระมหาเศวตฉัตร และพระคชาธาร เป็นต้น ซึ่งเปลี่ยนไปตามแต่โอกาส ผู้ประพันธ์นิยมใช้ฉันทลักษณ์ซึ่งถือว่าเป็นคำประพันธ์ศักดิ์สิทธิ์ แต่งโองการให้พราหมณ์อ่านหรือขับใน ระหว่างประกอบพระราชพิธีเหล่านี้ เรียกโองการนี้ว่า คำฉันทคุณุฎีสังเวย ดังที่ สมเด็จพระเจ้า-บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ในคำนำเรื่องอลินจิตต์คำฉันทว่า

... ถึงรัชกาลที่ 6 เมื่อจะทำการพระราชพิธีฉัตรมงคลครั้งแรกมีกิจ ที่จะต้องแต่งคำฉันทให้พราหมณ์อ่านสดุดีสังเวย สำหรับรัชกาลใหม่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการ เรื่องแต่งฉันทนั้น จึงได้เลือกกวีซึ่งมีชื่อเสียง ปรากฏขึ้นชั้นหลัง 4 คน ให้แต่งถวายคนละลา พระองค์ก็ลยามประวัติได้รับเลือกให้แต่งลาที่ 2 ว่าด้วยขอพรเทวดา เธอแต่งดีปรากฏความสามารถในการแต่งคำฉันท ยังชมกันจนทุกวันนี้...⁷⁹

การอ่านโองการนี้เป็นขั้นตอนสำคัญอย่างหนึ่งของการประกอบพิธีซึ่งช่วย เสริมความศักดิ์สิทธิ์ และความขลังให้แก่พิธีกรรมนั้นมากขึ้น ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีขั้นตอนและแบบแผนในการแต่ง วรรณกรรมที่ค่อนข้างแน่นอน เช่น คำฉันทคุณุฎีสังเวยกล่อมพระคชาธารมี 4 ขั้นตอน ได้แก่ ลา 1 เป็นบทไหว้ครู ลา 2 เป็นบทลาไพร ลา 3 เป็นบทชมเมือง และลา 4 เป็นบทสอน ข้าง เป็นต้น ทำให้วรรณกรรมคำฉันทคุณุฎีสังเวยมีลักษณะ เป็นวรรณกรรมจาริตมากกว่า วรรณกรรมประเภทฉันทอื่น ๆ ตัวอย่างวรรณกรรมประเภทฉันทที่ใช้ประกอบพิธีการ เช่น เรื่อง คำฉันทกล่อมพระเศวตฉัตรพาหะของ หลวงธรรมาภิรมย์ (ถึก จิตรกรถึก) เรื่องคำฉันทสังเวย พระที่นั่งบางปะอิน (ไม่ปรากฏนามผู้ประพันธ์) และเรื่องฉันทสังเวยพระมหาเศวตฉัตร รัชกาล ที่ 6 ของ หลวงธรรมาภิรมย์ พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ ม.ร.ว.สำเร็จ และ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เป็นต้น

⁷⁹ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา, อลินจิตต์คำฉันท, หน้า 12.

3.2.3 เพื่อ เฉลิมพระ เกียรติหรือยก เกียรติ สืบ เนื่องมาจากความคิดที่ว่าฉันท์เป็น คำประพันธ์ที่สูงส่ง เหมาะสำหรับแต่ง เรื่องราวเกี่ยวกับชนชั้นสูง จึง เป็นเหตุให้มีการนำ วรรณกรรมประเภทฉันท์มาแต่งวรรณกรรมที่เป็นการ เฉลิมพระ เกียรติพระมหากษัตริย์และ พระบรมวงศานุวงศ์ หรือการยก เกียรติบุคคลที่กระทำคุณงามความดีต่อประเทศชาติ ถ้าเป็นการ เฉลิมพระ เกียรติพระมหากษัตริย์ในสมัยของผู้ประพันธ์จะพรรณนาถึงพระราชกรณียกิจทุกด้านอย่าง ละเอียดย แต่ถ้าเป็นการสรร เสริญพระ เกียรติคุณของอดีตพระมหากษัตริย์ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ หรือสามัญชน ผู้ประพันธ์จะ เลือกพรรณนา เกียรติคุณเฉพาะด้านโดยมากจะ เน้นด้านการต่อสู้ป้องกัน ประเทศ

สาเหตุที่ผู้ประพันธ์แต่งวรรณกรรมประเภทฉันท์ เพื่อ เฉลิมพระ เกียรติหรือยก เกียรติ นี้ นอกจากจะ เป็นการสรร เสริญคุณความดีของบุคคลนั้นให้ เป็นที่ประจักษ์และต้องการชี้ให้เห็นแบบ อย่างที่ดีในการกระทำหน้าที่ต่อชาติอัน เป็นสิ่งที่ชาวไทยพึงปฏิบัติแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความผูกพัน ระหว่างผู้ประพันธ์และสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างแน่นแฟ้น ในกรณีที่ผู้ประพันธ์เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ หรือเป็นผู้ที่สืบ เชื้อสายจากราชสกุลจะ เป็นการแต่งวรรณกรรม เฉลิมพระ เกียรติ เพื่อแสดงความ ภูมิใจที่มีต่อราชสกุลของตน แต่ในกรณีที่ผู้ประพันธ์ เป็นผู้ที่เคยได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ ในด้านต่าง ๆ เช่น การกรี การศึกษา จะแต่งวรรณกรรม เฉลิมพระ เกียรติ เพื่อแสดงความสำนึก พระมหากรุณาธิคุณนั้น หรือไม่ก็เป็นจุดมุ่งหมายแอบแฝงซ่อนอยู่ในตอนต้น เรื่องหรือตอนท้ายเรื่อง เช่น เรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ พระนิพนธ์กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เน้นจุดมุ่งหมายหลักในการแต่งเรื่อง ว่าเพื่อสอนเรื่องความกตัญญู แต่ตอนท้ายเรื่องได้แทรกการสรร เสริญพระ เกียรติคุณและ พระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงชุบเลี้ยงและให้การ ศึกษาแก่ผู้ทรงพระนิพนธ์เป็นอย่างดี เป็นต้น นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ยังได้ เน้นบทบาทของสตรีว่า สามารถช่วยเหลือประเทศชาติได้เช่นเดียวกับบุรุษอีกด้วย ตัวอย่างวรรณกรรมประเภทฉันท์ เฉลิมพระ เกียรติ เช่น เรื่องเฉลิมพระ เกียรติกษัตริย์คำฉันท์ พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เรื่องคำฉันท์ยก เกียรติชวานครราชสีมา (ท่านไม้) ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กวัญญาชีวะ) เป็นต้น

3.2.4 เพื่อบันทึกภาพและเหตุการณ์ วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อบันทึกภาพและเหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 โดยมากจะเป็นการบันทึกภาพและเหตุการณ์ในพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เช่น พระราชพิธีรัชมิ่งคลาภิเษก พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีสมโภชพระราชาธรร และพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ เป็นต้น อาจมีการแทรกอารมณ์และความรู้ของผู้ประพันธ์ในขณะที่บันทึกต่างกันไปตามแต่โอกาส นอกจากนี้ยังมีการบันทึกภาพความเจริญของบ้าน เมืองตามสภาพที่เป็นจริงทั้งในส่วนที่เป็นอาณาจักรและศาสนจักร เน้นความเจริญทางวัตถุ ซึ่งมองเห็นได้ เช่น

๑ การโปรสนิยะชวะกิจ	และสฤชติอาคาร
ก่อสร้างสกลทนุสถาน	ธูระคมนาคุมฯ... ⁸⁰
๑ ไพหาระ เบ็ญจมบพิต-	ระดุสิตวนาราม
ไกล้มณทิวราลยะสยาม	นริศรดุสิตสวนฯ... ⁸¹
๑ วังหลังลูฟ้งประจิมะทิศ	มิวะพิศจะเห็นเจน
โอ้อ่าสง่า ณ บริเวณ	ศิริราชพยาบาลฯ... ⁸²

ความรู้สึกของผู้ประพันธ์ที่แฝงอยู่เป็นไปในแง่ชื่นชมยินดีต่อความเจริญของบ้าน เมืองของตน

วรรณกรรมประเภทฉันท์กลุ่มนี้อาจใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงหรือข้อมูลเพิ่มเติมด้านประวัติศาสตร์ได้ เพราะมีการบอกวัน เดือนปีในขณะที่เกิดเหตุการณ์ที่แน่นอน การลำดับภาพเป็นไปตามปฏิทิน ประกอบด้วยสถานที่และบุคคลที่มีตัวตนจริง และการให้รายละเอียดก็เป็นข้อมูลจริง เช่น อาณาเขต จำนวนประชากร เป็นต้น ตัวอย่างเช่น

เออญะคิงสา	ธิกะสัดสมัยพรรษ
โสฬสนิยมวัน	พฤทศบศมีนาคม
เป็นการประจวบวา-	ระถวายพระเพลิงบรม-
ศพปิ่นมิโยคม	ปรมินทร์บดินทร... ⁸³

⁸⁰ คนคง (นามแฝง), "ศรีกรุง," ศรีกรุง 3 (ตุลาคม 2458): 117.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

⁸³ ชิต นุรทัต, "ฉันท์เฉลิมพระเกียรติงานพระเมรุทองท้องสนามหลวง," ใน

<u>สามโมงก็เคลื่อนคล้อย</u>	พระบรมศพคลา
ดำเนินขบวนมา	ณ ถนนสนามชัย... ⁸⁴
๑ สังเขปลิขิตระจิดระฉัน	ทประพันธ์โดยใจ
กรุงเทพมหานครระโก	วละวากยมวิวายมัว
๑ <u>ห้าแสนและ เศษคณนะสำ</u>	<u>นระสำโนครวั</u>
<u>หกนุระขึ้นกะ าวณา หัว</u>	ณ <u>กระทรวงนครบาลา...</u> ⁸⁵

ตัวอย่างวรรณกรรมประเภทฉันทน์ ซึ่งแต่งขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อบันทึกภาพและเหตุการณ์ เช่น เรื่องฉันทน์เฉลิมพระเกียรติงานพระ เมรุทอง ณ ท้องสนามหลวง ของ นายชิต บุรทัต เรื่อง ศรีกรุง ของ คนคง (นามแฝง) เป็นต้น

3.2.5 เพื่อความบันเทิง ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 การพิมพ์เจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน มีการจัดทำวารสารและหนังสือพิมพ์ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้นักประพันธ์ได้เผยแพร่ผลงานของตน วรรณกรรมประเภทฉันทน์ที่แต่งขึ้นในสมัยนี้ส่วนใหญ่มักเป็นบันเทิงคดี ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาสนุกสนานและผู้ประพันธ์อาจดัดแปลง เนื้อหาหรือแทรกบทบรรยายหรือพรรณนา ซึ่งเป็นความคิดสร้างสรรค์ด้วยภาษาอันวิจิตรตามใจปรารถนาได้โดยไม่ต้องถูกจำกัดขอบเขตเหมือนการประพันธ์วรรณกรรมด้วยจุดมุ่งหมายอื่น ๆ เช่น วรรณกรรมพิธีการ เป็นต้น วรรณกรรมประเภทฉันทน์ที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิงนี้ เป็นที่นิยมของผู้อ่าน ขณะเดียวกันผู้ประพันธ์เองก็ได้รับความเพลิดเพลินจากการประพันธ์ของคนไม่น้อยทีเดียว

วรรณกรรมประเภทฉันทน์ที่แต่งขึ้นในลักษณะนี้จะ เน้นความบันเทิงเป็นหลัก ความบันเทิงที่ผู้อ่านจะได้รับนี้เกิดจากทั้ง เนื้อ เรื่องและภาษาประกอบกันซึ่งจะก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ และได้รับอรรถรสจากการอ่านวรรณกรรมเล่มนั้น ด้านเนื้อหาผู้ประพันธ์พยายามแสวงหาเรื่องที่มีโครงเรื่องแปลกใหม่ เช่น นิทานจากยุโรป หรือนิทานที่เกิดจากจินตนาการของผู้ประพันธ์ เป็นต้น เรื่องเหล่านี้จะมีโครงเรื่องไม่ซ้ำกับเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่เคยฟังเคยอ่านกันมาแต่เดิม ส่วนด้านภาษาผู้ประพันธ์ต้องรู้จักใช้ถ้อยคำอันวิจิตร สื่อความหมายได้เด่นชัดและลึกซึ้ง สามารถสร้างได้ทั้งภาพที่งดงาม ภาพที่เหมือนจริง และสามารถสร้างบรรยากาศตามท้องเรื่องได้อย่างเหมาะสม

⁸⁴ ชิต บุรทัต, "ฉันทน์เฉลิมพระเกียรติงานพระ เมรุทองท้องสนามหลวง," ใน กวีนิพนธ์บางเรื่องของ ชิต บุรทัต, หน้า 33.

⁸⁵ คนคง (นามแฝง), "ศรีกรุง," ศรีกรุง : 115.

ทำให้ผู้อ่านรู้สึกสะเทือนใจและคล้อยตามเหตุการณ์ในเรื่องได้ดี ตัวอย่างเช่น พระราชนิพนธ์ บทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานจินตนาการและประสบการณ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเรื่องในแนวที่ผู้อ่านนิยมมากคือ เรื่องความรัก แต่เป็นความรักที่ไม่สมหวัง มีฝ่ายดีฝ่ายร้ายและมีบทซึ่งรักหักสวาทถูกใจผู้อ่าน จบเรื่องด้วยการที่นางเอกผิดหวังในความรักและต้องคำสาบให้กลายเป็นดอกกุหลาบตลอดไป แม้ว่าเรื่องจบลงด้วยความไม่สมหวัง แต่ก็สร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่าน นอกจากนี้ในระหว่างการดำเนินเรื่องยังมีการแทรกการใช้ถ้อยคำที่ไพเราะ คมคาย มีข้อคิดดี ๆ ตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งเป็นที่จดจำกันได้จนติดปากหลายตอน เช่น

ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มีคมล
ไม่ยั้งและไม่ย่อ	อุปสัศคะใด ๆ
ความรักเหมือนโคถึก	กำลังศึกพิชังไว้,
ก็โลดจากคอกไป	บยอมอยู่ ณ ที่ซึ่ง ;
ถึงหากจะผูกไว้	ก็ดึงไปด้วยกำลัง,
ยิ่งห้ามก็ยิ่งคลั่ง	บ หวลคิดถึงเจ็บกาย... ⁸⁶
อ้ออะรุณแอร่มระ เรือรุจี	
ประดุมะโนภิรมระดี	ณ แรกรัก !
แสงอะรุณวิโรจน์นะภาประจักษ์	
แฉล้ม เฉลาและโคภินัก นะฉันโต,	
หญิงและชายณะยามระศิวุทัย	
สว่างณ กลางกะมลละไม	ก็ฉันนั้น... ⁸⁷

ทำให้คำฉันท์เรื่องนี้เป็นที่นิยมอ่านกันมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ความสนุกสนานจากการได้แต่งเรื่องใหม่ที่แปลกใหม่ และได้มีโอกาสได้แสดงความสามารถด้านภาษา ประกอบกับผู้อ่านเองก็นิยมอ่านเรื่องบันเทิงคดีอยู่แล้ว ทำให้ผู้ประพันธ์ฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 นิยมประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันท์ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อความบันเทิงกันมาก

⁸⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, มัทนะพาธา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2525), หน้า 93.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

3.2.6 เพื่อใช้ในโอกาสพิเศษ

วรรณกรรมประเภทฉันทที่ใช้ในโอกาสพิเศษนี้เพิ่งปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เอง แต่เดิมผู้ประพันธ์นิยมแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทขนาดยาวตามจุดมุ่งหมาย เดิมดังได้กล่าวมาแล้ว ในทำนองแรก แต่วรรณกรรมประเภทฉันทที่ใช้ในโอกาสพิเศษนี้ เข้าใจว่าได้รับอิทธิพลจากรูปแบบวรรณกรรมตะวันตก โดยเฉพาะวารสารและหนังสือพิมพ์ เนื้อหาของวารสารและหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับนี้จะแบ่งเป็นคอลัมน์เล็ก ๆ หลายคอลัมน์ แต่ละคอลัมน์มีความยาวไม่มากนักทำให้วรรณกรรมประเภทฉันทที่ใช้ในโอกาสพิเศษนี้มีขนาดสั้นตามไปด้วย ส่วนมากจะเป็นบทเล็กบทน้อย ถ้าเป็นเรื่องยาวมากจะจัดพิมพ์เป็นตอน ๆ จนกระทั่งจบเรื่อง การนำวรรณกรรมประเภทฉันทมาใช้โอกาสพิเศษนี้นับว่าเป็นสิ่งที่ดี เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ประพันธ์ได้ใช้คำประพันธ์ประเภทฉันทกับเนื้อหาที่หลากหลายและทำให้เกิดวรรณกรรมประเภทฉันทรูปแบบใหม่ ๆ อีกด้วย เช่น การแต่งฉันทไว้-อาลัยให้แก่ผู้วายชนม์ การต่อกระทู้ฉันท เป็นต้น วรรณกรรมประเภทฉันทกลุ่มนี้มีปรากฏใช้ใน

3.2.6.1 เพื่อสวดและอวยพร แต่เดิมบทสวดและบทอวยพร เป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมพิธีการ ซึ่งไทยเรารับแบบอย่างมาจากอินเดีย กล่าวคือในตอนต้นเรื่องจะมีบทประณามพจน์กล่าวสรรเสริญพระคุณพระรัตนตรัย เทวดาทิ้งหลาย พระมหาภักษัตริย์ บิฑามารดา และครูบาอาจารย์ ส่วนในตอนท้ายเรื่องจะเป็นการอัญเชิญเทวดาทิ้งหลายมาอวยพรและปกปักรักษาพระมหาภักษัตริย์และผู้เข้าร่วมในพิธีนั้น ๆ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ผู้ประพันธ์หลายท่านมีโอกาสได้ไปศึกษาต่างประเทศ จึงได้นำแบบแผนวรรณกรรมตะวันตกมาใช้กับวรรณกรรมไทย วรรณกรรมประเภทฉันทเพื่อการสวดและอวยพรก็ได้รับอิทธิพลวรรณกรรมตะวันตกเช่นกัน กล่าวคือ ผู้ประพันธ์ได้คัดคอนบทสวดและอวยพรหรืออีกนัยหนึ่งคือ บทประณามพจน์ที่ปรากฏในตอนต้นของวรรณกรรมคำฉันทแยกออกมาใช้ในจุดประสงค์ที่พิเศษกว่าการใช้ประกอบพิธีการอย่างที่เคยปฏิบัติกันมา คัดบทสรรเสริญเทวดา บิฑามารดา และครูบาอาจารย์ออกไป มีแต่การอ้างพระรัตนตรัย และเทวดาในการอวยพรเท่านั้น ซึ่งเป็นลักษณะที่ต่างจากบทประณามพจน์ นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ยังได้ดัดแปลงและปรับปรุง เนื้อหาของวรรณกรรมประเภทฉันทเพื่อการสวดและอวยพรนี้ให้เหมาะสมกับโอกาสและขนาด เนื้อที่ของคอลัมน์ในวารสารหรือหนังสือพิมพ์อีกด้วย

การใช้วรรณกรรมประเภทฉันทเพื่อการสวดและอวยพรมักใช้ในโอกาสอันเป็นมงคล สืบเนื่องมาจากความคิดที่ว่าฉันทเป็นคำประพันธ์อันศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งแต่งยากเหมาะสำหรับการใช้แต่งเรื่องหรือสิ่งที่เป็นมงคลเท่านั้น การสวดและการอวยพรมีปรากฏ 2 ลักษณะคือ

ประการแรก เป็นการสวดและอวยพรควบคู่กัน มักใช้ในกรณีที่สวดและถวายพระพรพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งได้ประกอบคุณความดีต่อประเทศชาติ โดยมากมักเป็นการสวดและถวายพระพรเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ตัวอย่างเช่น เรื่องฉันทราชสวดถวายแด่พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรามหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวารเฉลิมพระชนมพรรษา พุทธศักราช 2465⁸⁸ เรื่องคำฉันทถวายพระพรชัยมงคล วันที่ 12 มิถุนายน พระพุทธศักราช 2467⁸⁹ เป็นต้น อีกประการหนึ่ง เป็นการอวยพรแก่ผู้อ่านวารสารและหนังสือพิมพ์ มักแต่งขึ้นในโอกาสส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ซึ่งเป็นการอวยพรตามธรรมเนียม นับว่าเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน เนื่องจากแบบแผนวรรณกรรมแบบใหม่คือวารสารและหนังสือพิมพ์มีบทบาทการซึ่งเอื้ออำนวยให้คณะผู้จัดทำหนังสือพิมพ์สามารถติดต่อกับผู้อ่านได้คล้ายกับการพูดโต้ตอบกัน จึงสามารถอวยพรให้แก่ผู้อ่านได้ ตัวอย่างเช่น เรื่องปัจฉิมวารแห่งปี 2459 คำฉันท⁹⁰ และเรื่องปฐมวารแห่งปี พ.ศ.2460 คำฉันท⁹¹ เป็นต้น

⁸⁸ คณะหนังสือพิมพ์เสนาศึกษาและแพววิทยาศาสตร์, "ฉันทราชสวด," เสนาศึกษาและแพววิทยาศาสตร์ 7 (มกราคม 2465): 1-4.

⁸⁹ คณะไทยเชชม, "คำฉันทถวายพระพรชัยมงคล," ไทยเชชม 1 (มิถุนายน 2467): ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁹⁰ คณะหนังสือพิมพ์เสนาศึกษาและแพววิทยาศาสตร์, "ปัจฉิมวารแห่งปี 2459 คำฉันท," เสนาศึกษาและแพววิทยาศาสตร์ 2 (มีนาคม 2459): 213-216.

⁹¹ คณะหนังสือพิมพ์เสนาศึกษาและแพววิทยาศาสตร์, "ปฐมวารแห่งปี พ.ศ.2460 คำฉันท," เสนาศึกษาและแพววิทยาศาสตร์ 2 (เมษายน 2460): 263-265.

3.2.6.2 เพื่อไว้อาลัยหรือรำลึกถึงผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว การไว้อาลัยหรือรำลึกถึงผู้ที่ล่วงลับไปแล้วนี้ สันนิษฐานว่าได้แบบอย่างมาจาก "elegy" อันเป็นแบบแผนการประพันธ์วรรณกรรมอังกฤษประเภทหนึ่ง วิทย์ ศิวะศรียานนท์ อธิบายความหมายของ "elegy" ไว้ในหนังสือวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ความว่า

กาพย์กลอนแสดงความเศร้าหรือหม่นหมอง (elegy)

ตามธรรมดาภาพย์กลอนชนิดนี้เป็นกาพย์กลอนสั้น ๆ แสดงความโศก จะเป็นในโอกาสที่ญาติหรือเพื่อนวายชนม์ไปหรือได้รับความทุกข์ด้วยเหตุอื่นก็ตาม หลักของการประพันธ์ชนิดนี้ก็ คือ ต้องแต่งขึ้นด้วยความจริงใจและต้องแสดงความรู้สึกซึ่งเกิดขึ้นจริง ๆ ไม่ใช่เสกสรรค์ปั้นขึ้น กาพย์กลอนชนิดนี้ได้มีวิวัฒนาการอย่างใหญ่หลวง คือได้กลายเป็นกาพย์กลอนสดุดีบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยเล่าประวัติและหยิบยกเอาความดีงามขึ้นมากล่าว...บางทีความคิดคำนึงอย่างเศร้ามาแทนที่ความโศก เช่น ความคิดที่เกี่ยวกับโชคชะตาและชีวิต ดังเราจะเห็นได้ใน Elegy written in a Country Churchyard ของเกรย์⁹²

ส่วนในหนังสือ "อธิบายศัพท์วรรณคดี" ของ เอ็ม. เอช. ฮับริมส์ กล่าวถึง ELEGY ว่าคือโคลงกำสรวล หรือโคลงไว้อาลัย และได้อธิบายความหมายเพิ่มเติมว่า

...อย่างไรก็ดี ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 คำนี้เริ่มมีความหมายแคบเข้าจนเป็นอย่างไรที่ไซกันอยู่ในทุกวันนี้คือ หมายถึง คร่ำครวญ (และการปลอบใจ) เกี่ยวกับมรณกรรมของบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ... บางทีคำนี้ก็ใช้กว้างออกไปให้หมายถึงการรำพึงอย่างเศร้าสร้อยของภาษาอังกฤษยุคเก่า...และ "Elegy Written in a Country Churchyard" ของ Gray ซึ่งเกี่ยวกับความตายของมนุษย์ตลอดจนสิ่งที่บุคคลเหล่านั้น เห็นว่ามีคุณค่า...⁹³

⁹² วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2492), หน้า 97.

⁹³ เอ็ม. เอช. ฮับริมส์, อธิบายศัพท์วรรณคดี แปลโดย ทองสุก เกตุโรจน์ (กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2529), หน้า 87-88.

เมื่อพิจารณาโดยละเอียดจะพบว่า ลักษณะบทไว้อาลัยหรือรำลึกถึงผู้ที่ล่วงลับไปแล้วที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทน์จะมีความคล้ายคลึงกับลักษณะ "elegy" ดังได้กล่าวมาข้างต้น แต่ผู้ประพันธ์ฉันทน์ไทยนิยมแต่งบทไว้อาลัยหรือบทระลึกถึงผู้ที่ล่วงลับไปแล้วในกรณีที่เป็นมรณกรรมของบุคคลสำคัญเป็นส่วนใหญ่ เช่น พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้ประพันธ์จะเน้นพระเกียรติคุณที่ทรงกระทำไว้ต่อประเทศชาติ และการแสดงความเสียใจอาลัยที่ต้องสูญเสียบุคคลนั้นไป เช่น

๑ พระถ่องธรรมะลำเลิศ	และชูเชิดพระธรรมมา
พระสามารถและปรีชา	พิเศษพันพิไชย
๒ พระทรงเอื้อประชาชน	มิเลือกคนคนาใด
พระทรงเปรมประธานใน	กระทุ้ธรรมะสั่งสอน
๓ อนิจจาพระยามัจ-	จราชัดตสุไมตรี
ประจากชีวะภูมิ	ประเดทุกขะชน ผอง
๔ มีวายุโศกกมลเศร้า	มีวายุเหงามลครอง
ระทมทุกข์ทเวศหมอง	อุราชำระกำครวญ
๕ พระทั้งภูธรศรามา	ประสบความละห้อยหวล
พระทั้งสานุศิษย์มวญ	กำศรด เศร้ากำเดาศัลย์... ⁹⁴

แต่การแสดงความอาลัยหรือรำลึกถึงสามัญชนก็มี เช่นกันแต่เน้นว่าต้องเป็นผู้มีคุณความดีควรแก่การสรรเสริญยกย่องหรือผู้ที่ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ เช่น

อำทวลคะนึ่งถึง	สขะซึ่งมลายชนม์
ย่อมเหี่ยวทะทยหม่น	และสลระทมใจ
ไอ้เพื่อนทหารผู้	ชนะมาญถึงชัย
ดับชีวะยามไกล	สหะญาติมิตรปวง
ครันทวลคะนึ่งอีก	ก็จะววยระลำทรวง
เพื่อนวายุชีว์ล่อง	สละเพื่อพะลิตธรรม

⁹⁴ คณะดุสิตสมิต, "อนุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,"

ตัวตายชื่อกอง จะดำรงอยู่ร้อยฉันทา
 เสียชีพส่นุธรรม ฤจะไม่ประสพสวรรคต⁹⁵

ความแตกต่างอีกประการหนึ่งคือ "elegy" จะมีลักษณะ เป็นแบบแผนและผูกติดอยู่กับประเพณีมากกว่าวรรณกรรมประเภทฉันท ซึ่ง เป็นบทไว้อาลัยหรือรำลึกถึงผู้ล่วงลับไปแล้วของไทย วรรณกรรมประเภทฉันทของไทยกลุ่มนี้จะมีลักษณะที่เป็นแบบแผนน้อยกว่า และไม่มีข้อกำหนดขั้นตอนการประพันธ์ที่ตายตัว เหมือนวรรณกรรมประเภทฉันทที่ใช้ประกอบพิธีการ ตัวอย่างบทไว้อาลัยหรือรำลึกถึงผู้ล่วงลับไปแล้วที่แต่งเป็นฉันท เช่น เรื่องเสนาพิลาป⁹⁶ เรื่องอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้านั่งเกล้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ⁹⁷ เป็นต้น

3.2.6.3 เพื่อใช้เป็นบทเริ่มต้นหรือบทบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์หรือวารสาร การนำวรรณกรรมประเภทฉันทมาแต่งบทเริ่มต้นหรือบทบรรณาธิการนับว่าเป็นแปลกใหม่ประการหนึ่งในการประพันธ์ฉันท ผู้ประพันธ์จะใช้ฉันทแต่งบทบรรณาธิการซึ่งทำหน้าที่ 2 ประการคือ

ก. เป็นการชี้แจงทำความเข้าใจหรือกำหนดข้อตกลงบางประการระหว่างคณะผู้จัดทำหนังสือพิมพ์หรือวารสารกับผู้อ่าน เช่น การขอเพิ่มค่าสมาชิกของคณะผู้จัดทำหนังสือพิมพ์ เสนาศึกษาและแพ่วิทยาศาสตร์

๑ สมาชิกบางคน	บ่นพร่ำว่าจา	เสนาศึกษา	กระดาษเลว เต็มที่
จับแรงหลุดขาด	ปราศจากเนื้อดี	ค่าบำรุงรายปี	กลับแพงขึ้นไป
๕ แต่ก่อน ๕ บาท	ขึ้นปราดถึง ๗๐	เงินขึ้น เบ็ดเสร็จ	อ้างว่าค่าไปร-
สมัยคิดต่างหาก	มากมายเหลือใจ	ท่านทนไม่ไหว	ด้วยแรงราคา
๑ ขอให้คำนึง	ถึงราคากระดาษ	ริมหนึ่ง ๘๐ บาท	แต่ก่อนเท่าใด
ไม่เกิน ๔ บาท	ขึ้นปราดเหลือใจ	ของอื่นใด ๆ	หอนแพงเหมือนเลย
๑ เท่าที่เสนา-	ศึกษาขอเพิ่ม	แพงขึ้นกว่าเดิม	เป็นข้อควรเฉลย
ว่ายังถูกกว่า	ราคาตามเคย	ไม่มีใครเลย	จักค่าลงไป ฯ... ⁹⁸

⁹⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ร้อยเรื่อง, หน้า 28.

⁹⁶ คณะหนังสือพิมพ์ เสนาศึกษาและแพ่วิทยาศาสตร์, "เสนาพิลาป," เสนาศึกษาและแพ่วิทยาศาสตร์ 9 (ธันวาคม 2468): ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁹⁷ คณะคุลิตสमित "อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้านั่งเกล้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ," คุลิตสमित 7 (19 มิถุนายน 2463): 177-180.

⁹⁸ คณะหนังสือพิมพ์ เสนาศึกษาและแพ่วิทยาศาสตร์, "ปัจฉิมวารแห่งปีที่ 3 คำฉันท," เสนาศึกษาและแพ่วิทยาศาสตร์ 3 (ตุลาคม 2461): 840-841.

ข. บอกความมุ่งหมายในการจัดทำวารสารหรือหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น
เช่น ความมุ่งหมายในการจัดทำหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิตมีอยู่หลังปกหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิตทุกฉบับ

๑ หนังสือดุสิตสมิต	บ่มีคิดคดิทราวม
ตั้งจิตจะนำความ	สุขะให้ฤติสบาย
๑ ถึง ล้อก็ล้อ เพียง	กละเยียมวิธิสหาย
บ่มีจะมุ่งร้าย	บ่มีมุ่งประจานใคร ⁹⁹

ค. เป็นการให้ข้อมูลอื่น ๆ ซึ่งอาจเป็นการตอบข้อสงสัยบางประการ
ของสมาชิกหรือข้อมูลเกี่ยวกับคณะผู้จัดทำ เช่น การบอกชื่อคณะผู้จัดทำหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต

๑ แม่ใครจะเปรียบถ้อย	พจะนาประพันธ์ฉันท
ร้อยแก้ววิจิตรนั้น	ก็จจะเห็นประเสริฐศรี
๑ ใครปราศัญฉลาด เล็ง	วจะปะฤษะฆานี้
รู้นามะภาติ	สะคะณาตุลิตสมิต ¹⁰⁰

การแต่งวรรณกรรมประเภทฉันท เพื่อใช้ในโอกาสพิเศษนับเป็นการใช้ฉันท
ในจุดมุ่งหมายใหม่ซึ่งแตกต่างจากการใช้ฉันท ในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงนำ
จะเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของการแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยนี้ อีกทั้งการแต่ง
วรรณกรรมประเภทฉันทเพื่อใช้ในโอกาสพิเศษบางโอกาสยังคงเป็นที่นิยมใช้จนกระทั่งมีฉบับ
เช่น วรรณกรรมประเภทฉันทราชสดุดี และถวายพระพรแด่พระมหากษัตริย์เนื่องในวันเฉลิมพระชนม
พรรษา เป็นต้น

⁹⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ร้อยเรื่อง (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์หามกุฎราชวิทยาลัย, 2524), หน้า 31.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

3.2.7 เพื่อใช้โฆษณาวารสารหรือหนังสือพิมพ์ให้เป็นที่ยอมรับ และเพื่ออนุรักษ์การประพันธ์
ร้อยกรองให้เป็นที่ยอมรับ สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 การศึกษาเจริญกว้างขวาง มีผู้ได้ไป
 ศึกษาต่างประเทศได้นำแบบแผนวรรณกรรมตะวันตกมาใช้ในวรรณกรรมไทย ได้แก่ การจัดทำ
 วารสารและหนังสือพิมพ์กับการแต่ง เรื่องสั้นและนวนิยาย ขณะเดียวกันการพิมพ์ก็เจริญขึ้นกว่าแต่
 ก่อนสามารถพิมพ์เผยแพร่หนังสือได้คราวละมาก ๆ นิทานร้อยกรองที่ได้รับการจัดพิมพ์มักเป็น เรื่อง
 จักร ๆ วงศ์ ๆ ที่มีโครงเรื่องซ้ำซาก แม้ว่าจะเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มสามัญชน แต่ก็ไม่เป็นที่นิยม
 ของผู้ที่ได้รับการศึกษาทั้งหลาย กลุ่มผู้ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศได้นำการแต่ง เรื่องสั้นและ
 นวนิยายมาเผยแพร่ ปรากฏว่าได้รับความสนใจจากผู้อ่าน เป็นอันมากและเป็นที่นิยมมากขึ้นเรื่อย ๆ
 ความนิยมด้านวรรณกรรมอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กันไป คือ การจัดทำวารสารและหนังสือพิมพ์
 ปรากฏว่าจำนวนวารสารและหนังสือพิมพ์ในสมัยนี้เพิ่มจำนวนมากกว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 และมีการ
 แข่งขันกันหาเรื่องดี ๆ และสนุก ๆ มาเสนอแก่ผู้อ่าน เป็นเหตุให้มีการแต่งร้อยแก้วกันอย่างแพร่หลาย

คณะผู้จัดทำวารสารและหนังสือพิมพ์ตลอดจนผู้ที่ได้รับการศึกษาต่าง เริ่มตระหนัก
 และหวาดเกรงว่าร้อยกรองดี ๆ จะเสื่อมสูญไป จึงคิดส่งเสริมให้วรรณกรรมร้อยกรองเฟื่องฟูขึ้น
 ด้วยวิธีต่าง ๆ กัน เช่น ชำระและพิมพ์วรรณกรรมร้อยกรองโบราณที่แต่งดี จัดพิมพ์ร้อยกรองดี ๆ ที่
 แต่งขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นต้น วิธีหนึ่งที่ได้ผลดีคือ การส่งเสริมให้มีการ
 แต่งร้อยกรองเข้ามาร่วมสนุกในลักษณะต่าง ๆ และมีการกำหนดชนิดของคำประพันธ์ที่จะใช้แต่ง
 ด้วย โดยเฉพาะฉันทเป็นคำประพันธ์ที่แต่งยากย่อมท้าทายความสามารถของนักประพันธ์ทั้งหลาย
 อยู่มาก การชักชวนให้แต่งคำประพันธ์มาร่วมสนุกนี้ ผู้ประพันธ์บางคนอาจหวัง เงินค่าตอบแทน
 บางคนต้องการแสดงความสามารถ แต่ก็ก็เป็นผลดี เพราะทำให้ยอดจำหน่ายวารสารหรือหนังสือพิมพ์
 ฉบับนั้นเพิ่มสูงขึ้น ทำให้วารสารหรือหนังสือพิมพ์ฉบับนั้นเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย เท่ากับเป็น
 การได้โฆษณาประชาสัมพันธ์ อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์การประพันธ์ฉันทให้ได้รับความนิยมอีกครั้งหนึ่ง

การเชิญชวนผู้อ่านให้แต่งฉันทมาร่วมสนุกมีหลายลักษณะ เช่น ปริศनावงเวียนหรือ
 ปริศนาอักษรไขว้ การกำหนดหัวข้อหรืออธิบายเป็นร้อยแก้วแล้วให้แต่งฉันท และต่อกระทู้แต่งเป็น
 ฉันท เป็นต้น โดยมากจะจัดเป็นคอลัมน์ เช่น คอลัมน์ปริศनावงเวียน ของ ศ. เทศาแพทย์ ลง
 พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทยเชชม เป็นต้น ตัวอย่าง วรรณกรรมประเภทฉันทที่ผู้อ่านแต่งเพื่อร่วมสนุก
 เช่น พราหมณ์พงษ์ (นามแฝง) แต่งอุปราศน์คำอธิบายพระบรมราชาโชวาท จง เว้นการควร เว้น

ละหยิ่งวิหิงสา	อุษยากรละลำพร
เดียดฉันทนิกรนร	ยุติธรรมอธรรมเพลง
ภยาและโมหา	คดิกล้ำคติแปลง
ฉันทโทษวิโรธแรง	มละล้างมลายไป ¹⁰¹

จิตตารักษ์ (นามแฝง) แต่งต่อกระตู่ฉันทที่สร้อยสะอื้น เจ้าของคอลัมน์กำหนดไว้ว่า กระตู่เป็น เพลงยาว แต่ผู้แต่งต้องพยายามแต่งไม่ให้ความโน้มเอียงไปทางเพลงยาว

¹⁴ ยล _____	กายะรูปอสุภะร่าง	มณฑางกรมลหมอง
พัคตร์ _____	เศร่าเพราะโสทรกมรดครอง,	ก็อุบัติฉะวิญญาณา
รัก _____	ใคร่อไรสรිරะร่าง	ซีรทั้งพยาธีผลาญ
นุช _____	แลมมนุษย์พหูประมาณ	ก็จะมี้วย เสมือนกัน ¹⁰²

การใช้ฉันทตามจุดมุ่งหมายเพื่อโฆษณาวารสาร หรือหนังสือพิมพ์และเพื่ออนุรักษ์ การประพันธ์ร้อยกรองนี้มีผลดีต่อการขยายขอบ เขตการแต่งฉันททำให้นักประพันธ์พากันมานิยมแต่ง ฉันทมากขึ้น ทั้งนี้เพราะคณะผู้จัดทำวารสารหรือหนังสือพิมพ์ต้องพยายามปรับปรุงคอลัมน์ของตนให้ น่าสนใจมีวิธีการเชิญชวนในลักษณะแปลกตาต่าง ๆ กัน ทำให้ผู้อ่านนึกสนุกคิดแต่งฉันทส่งมาร่วม สนุกบ้าง ทำให้เกิดวรรณกรรมประเภทฉันทที่มีรูปแบบและเนื้อหาที่แปลกตา ลบล้างความคิด เดิม ที่ว่า เนื้อหาของวรรณกรรมประเภทฉันทจะต้อง เป็น เรื่องราวของบุคคลชั้นสูง เป็นคำสอนหรือใช้ ประกอบพิธีการ เท่านั้นไปได้

3.2.8 เพื่อใช้โน้มน้าว ชักชวน และปลุกใจ ในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นสมัยที่มีความขัดแย้ง ทางการเมืองเกิดขึ้นมาก เนื่องจากที่สามัญชนได้รับการศึกษามากขึ้น และบางส่วนได้ไปศึกษา ยัง ต่างประเทศ ได้รับความคิดทางการเมืองใหม่ ๆ ทำให้เกิดความขัดแย้งทางการเมือง ตัวอย่าง ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น การก่อกบฏ ร.ศ.130 ความขัดแย้งทางการเมืองนี้ก่อให้เกิดการแบ่ง เป็น

¹⁰¹ พรหมเทพพงษ์, "อธิบายพระบรมราชาโชวาท จง เว้นการควร เว้น," ประคองใหม่ 7 (ตุลาคม ร.ศ.127): 27.

¹⁰² จิตตารักษ์, "ต่อกระตู่คำฉันทที่ได้รับรางวัลที่ 1," ผดุงวิทยา 3 (สิงหาคม 2458):

ฝักเป็นฝ่าย รัฐบาลพยายามชักจูงให้ราษฎรมีความเห็นคล้อยตามนโยบายของรัฐบาล วิธีหนึ่งที่ได้ผลดีคือ การแต่งวรรณกรรมโน้มน้าว ชักชวน และปลุกใจลงพิมพ์ เผยแพร่ในวารสารและหนังสือพิมพ์ แต่เดิมก็มีการแต่งบทปลุกใจแต่จะเป็นบทปลุกใจให้รักชาติเน้นความสามัคคี เสียสละเพื่อชาติแทรกอยู่ในวรรณกรรม เฉลิมพระเกียรติหรือยกเกียรติเป็นส่วนใหญ่

วรรณกรรมประเภทฉันทกวี เป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่ได้รับการนำไปใช้เป็นเครื่องมือของรัฐบาล นอกจากจะมุ่งเน้นความรักและเสียสละเพื่อชาติแล้ว ยังต้องการชี้แนะว่านโยบายของรัฐบาลนั้นถูกต้อง ราษฎรควรให้ความร่วมมือและปฏิบัติตาม บุคคลที่แต่งฉันทกวีด้วยจุดประสงค์นี้ไว้มากที่สุดคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกนั้นก็เป็นผู้กษัตริย์ราชบริพารและกลุ่มบุคคลซึ่งมีความเห็น เช่นเดียวกับรัฐบาล ตัวอย่างวรรณกรรมประเภทฉันทกวีที่แต่งเพื่อจุดประสงค์นี้เช่น เรื่องปีใหม่ พ.ศ. 2462 กล่าวถึงการที่รัฐบาลส่งทหาร เข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นการตัดสินใจที่ถูกต้อง

๑ ไทยส่งขบวนพยุหะผล	พิระไปยุโรปผสม
ผู้เสกสัมฤทธิ์ชัยอุดม	อภิรักษ์สุธรรมวิธิต
๒ ปลอดภัยเสียดระทุคณเฑาะ	ระมนีประจามิตร
เหมือนล้างและกวาดสะทู่จริด	บมีแผ้วไผ่สยาม
๓ เมื่อยามระหว่างพลาหาร	ประดิษฐ์ระสงคราม
ชาวไทย ณ เขตนิคมคาม	ก็บ่มีบ่อนอนชา
๔ หมั่นกอบ ณ กิจจะกรณี	ยะประดุจจะเติมมา
เพื่อให้ประเทศนิกรนา	ครไทย เจริญทัน
๕ เทียมชาติและชนนิกรอา	ริยะถ้วน ณ สิ่งสรรพ
ชูเชิดประเจิดประมุระพัน	ธุพะศกนิกรไทย ¹⁰³

เรื่องปริศนารามภ์ ชักชวนให้บริจาคเงินสร้าง เรือรบพระร่วง เพื่อใช้ป้องกันประเทศให้พ้นจากการรุกรานของศัตรู

¹⁰³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ปีใหม่ พ.ศ. 2462," ดุสิตสมิต 2 (เมษายน 2462): 81.

๑ ต่อนี้แหละฤาพิชณะไหน	คณะไทยจะ เปลี่ยน เป็น
นามอื่นก็ยอมศิระกระเด็น	ชีวะ เด็ด เกอะดีโดย... ¹⁰⁴
๑ ความสุขจะ เกิดก็ เพราะประกอบ	ก็จะรอบระวังธูร
อันกันตร์และพาหิระกะมูล	จะอะไรไฉนมี...

จากการศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันททั้งหมดจะเห็นได้ว่าการประพันธ์วรรณกรรมประเภทฉันทส่วนหนึ่งยังประพันธ์ขึ้นเพื่อสนองจุดมุ่งหมายเดิมเหมือนกับที่เป็นมาในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ ประพันธ์ขึ้นเพื่อสั่งสอนหรือให้ข้อคิด เพื่อประกอบพิธีการ เพื่อเฉลิมพระเกียรติหรือยกย่องเกียรติ เพื่อบันทึกภาพและเหตุการณ์ และเพื่อความบันเทิง ทั้งนี้เนื่องมาจากคำประพันธ์ประเภทฉันทมีลักษณะขนบนิยม รูปแบบคำประพันธ์ที่มีข้อบังคับ เรื่องคำครุ-ลหุจนทำให้กลายเป็นคำประพันธ์ที่แต่งยากและเป็นของสูง เหมาะสำหรับแต่งเรื่องเฉพาะ เช่น เรื่องของบุคคลที่มีสถานภาพสูง หรือคำสอนต่าง ๆ หรือเรื่องเกี่ยวกับศาสนา เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ผู้ประพันธ์ได้พยายามขยายขอบเขตการประพันธ์ฉันท ด้วยความเป็นอัจฉริยะของผู้ประพันธ์เองผนวกกับการรับแบบแผนวรรณกรรมตะวันตกมาปรับใช้กับวรรณกรรมประเภทฉันทของไทย ทำให้เกิดการนำฉันทไปใช้ในจุดมุ่งหมายใหม่ เช่น เพื่อประโยชน์ทางการเมือง เพื่อใช้ในโอกาสพิเศษ เป็นต้น ซึ่งเป็นการนำฉันทไปใช้ประโยชน์ได้กว้างขวางขึ้น และการใช้ฉันทในบางกรณียังเป็นแบบอย่างการแต่งฉันทที่ต่อเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน

¹⁰⁴ ชิต บุรทัต, "ปริติปรารมภ์," ใน กวีนิพนธ์บางเรื่องของ ชิต บุรทัต,

เนื้อหาของวรรณกรรมประเภทฉันทโนสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6

ในการวิเคราะห์เนื้อหาของวรรณกรรมประเภทฉันทโน จะได้เลือกวิเคราะห์เฉพาะประเด็นที่มีความสำคัญ ได้แก่ เนื้อเรื่องและโครงเรื่อง แนวคิดและตัวละคร

3.3.1 เนื้อเรื่องและโครงเรื่อง นับว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของวรรณกรรม กล่าวคือ เนื้อเรื่อง (story) คือ เรื่องที่เกิดขึ้นเรียงตามลำดับเหตุการณ์โดยละเอียด ซึ่งผู้ประพันธ์นำเสนอเพื่อสร้างความใคร่รู้ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านว่าจะมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นต่อไปอีก¹⁰⁵ ส่วนโครงเรื่อง (plot) หมายถึง เรื่องที่เล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่นกัน แต่เน้นที่ผลของเหตุ ดังนั้นจุดสำคัญของโครงเรื่องจึงอยู่ที่การสร้างข้อขัดแย้งหรือปมปัญหา (conflict) เพื่ออธิบายสาเหตุของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เมื่อพิจารณาถึงการเรียงลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องจะพบว่า เน้นที่จุดเริ่มต้น ข้อขัดแย้งซึ่งพัฒนาไปสู่จุดสูงสุดของเรื่อง (climax) และการคลี่คลายเหตุการณ์ไปสู่ตอนจบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวิธีการวางโครงเรื่องของนักประพันธ์แต่ละท่านอีกด้วย¹⁰⁶

แม้ว่าเนื้อเรื่องและโครงเรื่องจะมีความแตกต่างกันบางประการ แต่เนื่องจากโครงเรื่องมีความใกล้เคียงกับเนื้อเรื่องหลายประการ ดังนั้นจึงจะได้วิเคราะห์ทั้งเนื้อเรื่องและโครงเรื่องของวรรณกรรมนิทานคำฉันทโนสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ไปพร้อมกัน และเนื่องจากวรรณกรรมนิทานคำฉันทโนสมัยนี้มีมากมายหลายเรื่อง แต่ละเรื่องมีเนื้อเรื่องและโครงเรื่องที่ต่างกันในที่นี้จึงจะได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องและโครงเรื่องอย่างกว้าง ๆ

3.3.1.1 เนื้อเรื่อง การวิเคราะห์เนื้อเรื่องได้แบ่งพิจารณาเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ ส่วนประกอบของเนื้อเรื่องและข้อขัดแย้งหรือปมปัญหภายในเรื่อง

ก. ส่วนประกอบของเนื้อเรื่อง ถึงแม้ว่าวรรณกรรมนิทานคำฉันทโนส่วนใหญ่จะยังคงมาจากวรรณกรรมที่มีมาแต่เดิม เช่น นิทานชาดก นิทานสันสกฤต คำนาน และประวัติศาสตร์ เป็นต้น หรือบางส่วนจะมีที่มาจากนิทานตะวันตกซึ่งเป็นแหล่งที่มาของนิทานซึ่งแตกต่างไปจากเดิมบ้าง แต่ผู้ประพันธ์ก็ยังคงนิยมคัดเลือกนิทานที่มีเนื้อเรื่องเหมาะสมกับ

¹⁰⁵ อี. เอ็ม. ฟอสเตอร์, สรรพสารของนวนิยาย แปลโดย ศศิธร รัตน์ ณ อยุธยา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2522), หน้า 102.

¹⁰⁶ ข้อมูลส่วนนี้ค้นคว้าจากเรื่องเดียวกัน, หน้า 99-125.

รสนิยมของคนไทย ซึ่งมักจะเป็นวรรณกรรมแนวรัก ซึ่งมักจะเป็น เรื่องประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ และวรรณกรรมคำสอน เป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น เหตุการณ์ที่ปรากฏใน เนื้อเรื่องจึงมีความคล้ายคลึงกัน ทำให้สามารถจัดกลุ่ม เหตุการณ์สำคัญ ๆ ได้ดังนี้

1. การพบรัก การที่ตัวละคร เอกฝ่ายชาย และตัวละคร เอกฝ่ายหญิง จะเกิดความรักต่อกันได้นั้น มีปรากฏหลายวิธี บาง เรื่องมีสื่อช่วยให้ได้พบรัก เช่น กวาง พาท้าวชัยเสนไปพบนางมีทนาที่อาศรมฤๅษี พรานบ้านทูลท้าวพรหมทัต เรื่องนางพุ่มวดี เป็นต้น บาง เรื่องผู้ใหญ่เป็นผู้จัดหาคู่ครองที่เหมาะสมให้ เช่น ท้าวทศพรวรมันยกนางปรียทรรศึกษาให้เป็นชายาท้าววัดสราษ แต่บาง เรื่องหญิงชายก็มีโอกาส เลือกคู่ครองหรือรักกันเอง เช่น นางทมยันตีเลือกพระนล พระมโหสถเลือกนางอมร เป็นต้น

การพบรักของตัวละคร เอกจะนำไปสู่ ความพยายามทำให้ความรักสมหวัง อาจจะเป็นในลักษณะการได้พบกัน หรือการได้อยู่ร่วมกัน การพบรักมีผลต่อ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน เรื่องหลายแบบดังนี้

บาง เรื่อง เมื่อตัวละคร เอกพบรักแล้ว มีโอกาสได้อยู่ด้วยกันในระยะ เวลาอันสั้น แล้วมี เหตุให้ต้องจากกันไป ด้วยความรักทำให้เกิด การติดตามหา เพื่อให้ได้อยู่ด้วยกันอีก เช่น นางเมรีติดตามพระรถเสน ท้าววัดสราษแอบปลอม พระองค์มา เล่นละครคู่กับนางอารัญญา เพื่อจะมีโอกาสได้อยู่ใกล้ชิดนาง เป็นต้น

บาง เรื่อง เมื่อพบรักและสมหวังในรัก แล้วมีโอกาสดูแต่งงานกันแล้ว จึงมีอุปสรรคเกิดขึ้นภายหลัง ซึ่งอาจจะ เป็นผลจากการ แต่งงาน ของทั้งสองฝ่าย เช่น ท้าวชัยเสนมิม เหลืออยู่แล้ว เมื่อพระองค์อภิเษกกับนางมีทนาแล้วพากลับ เมือง มหลิดำหาทางกลั่นแกล้งทำลายความรักของคนทั้งสองจนหมดโอกาสที่จะได้อยู่ร่วมกันอีก เป็นต้น

บาง เรื่องตัวละคร เอกพบรักโดยยังมี เคย เห็นหน้ากันหรือรู้จักกัน แต่ห่างจากคำเล่าลือใน เรื่องความดั่งามของอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น พระนลและ นางทมยันตีรักกัน เพราะฟังคำสรร เสริญจากหงส์ เป็นต้น การพบรักในลักษณะนี้ทำให้เกิด ความ พยายามหาวิธีที่จะได้พบกันอีก เช่น พระนลเดินทางมาร่วมพิธี เลือกคู่ ของนางทมยันตี รักษาสสิ่ง ให้นางโสภณีเดินทางไปหาตน เพราะหลงรักนาง การปักใจในรักครั้งแรกนี้มีผลทำให้ตัวละคร เอกหมดความสนใจต่อชายหรือหญิงอื่นที่หมายปองตนเองอยู่ ทำให้เกิดปัญหา เช่น นางทมยันตีเลือก พระนล ทำให้กลีเคียดแค้นนาง เข้าสิงพระนลให้หลงสะกาจนประสพความตายนะ

2. การพลัดพราก การพลัดพรากเป็น

เหตุการณ์ที่มีความขัดแย้ง ทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างซับซ้อนยิ่งขึ้น เป็น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ภายหลังจากที่ตัวละครได้พบรักแล้ว การพลัดพรากจากกันทำให้เกิดความโศกเศร้าและมีผลทำให้เกิดการติดตามผลกันด้วยความรักและความห่วงใย การติดตามหานี้จะทำให้ตัวละครได้พบ เหตุการณ์อื่น ๆ เป็นการขยายรายละเอียดภายในเรื่องไปได้อีก

การพลัดพรากจากกันนี้มีลักษณะต่าง ๆ กัน

บาง เรื่อง เกิดขึ้นจาก เหตุผลบางประการที่ตัว ตัวละคร เอกฝ่ายชาย เป็นผู้ตีจากไป เมื่อสมรักแล้ว เช่น ท้าวพรหมทัตจากนางกัญฐทรีไป เพราะเกรงว่าผู้อื่นจะตำหนิตรงได้หญิงที่ไม่คู่ควร กับพระองค์หรือ พระรถเสนหนีไป เพราะกลัวนาง เมรีที่เป็นธิดายักษ์และต้องการนำยาไปให้ผู้มีพระคุณ เป็นต้น บาง เรื่องการพลัดพราก เกิดขึ้นจากการอุบายของบุคคลที่สามซึ่ง ถูกแย่งชิง ความรักหรือผลประโยชน์ บางประการ เช่น พรหมทัตทั้งสี่ เพ็ดขูส้าววิ เทหะให้เกิดความ เข้าใจผิด ในตัวพระ วม โสภก จึงถูก เนรเทศทำให้ต้องพลัดพรากจากนางอมร ท้าวมีส เสนทโกศลต้องการภรรยาของทุกคคบุรุษ เดินทาง ไปนาคพิภพ เพื่อให้สิ้นชีวิตจากการผจญภัยระหว่างการ เดินทาง กลัดลใจพระนลให้หนีนางทมยันตี เป็นต้น

การพลัดพรากนี้มีผลทำให้เกิดการติดตามหา

แต่บาง เรื่องจะไม่มี การติดตามหาในกรณี ตัว ตัวละคร เอกสิ้นชีวิตหรือ เปลี่ยนสภาพ เช่น นางมัทนา กลาย เป็นดอกกุหลาบ สมเด็จพระสุริโยทัยสิ้นพระชนม์ เป็นต้น

3. การเดินทางติดตามหา การเดินทางเป็น

ผลจากการพลัดพรากจากกันของตัว ตัวละคร เอกทั้งสองฝ่าย การติดตามหา มีทั้งการที่ตัว ตัวละคร เอก ติดตามหาด้วยตนเอง และการจัดให้มีผู้ติดตามหา ส่วนตัว ตัวละคร เอกรอฟังผล เช่น นางทมยันตีติดตาม หาพระนลด้วยตนเอง แต่ไม่พบจึงให้พรหมทัตรับ เรื่องราวของพระนลเพื่อให้เป็นที่สังเกตในการสืบหา พระนล การเดินทางติดตามหานี้บาง เรื่อง เป็นจุด เริ่มต้นของการผจญภัย เช่น เมื่อนางทมยันตีติดตามหา พระนล นางได้รอนแรมไปกลางป่า พบกับสัตว์ร้าย พรานป่าที่คิดจะลวนลามนาง และได้สมทบไปกับ กอง เกรียนของพ่อค้าที่ถูกโขลงช้างป่า เข้าทำลาย เป็นต้น แต่บาง เรื่องกล่าวถึงการติดตามหา เพียงสั้น ๆ แล้วดำเนินไปสู่เหตุการณ์อื่นต่อไป

นอกจากนี้บาง เรื่องยังมีการ เดินทางใน

ลักษณะที่เป็นการจากบ้าน เมืองไปยัง เมืองอื่นโดยไม่มีอุปสรรคใด ๆปรากฏแต่การชมธรรมชาติระหว่าง การเดินทาง เท่านั้น เช่น กุฎาหก เดินทางไปสู่ขอธิดา เศรษฐีแห่งตำบลยั้งจันตคาม นางปทุมวดี เดินทาง ไปอยู่ในเมืองกับท้าวพรหมทัต เป็นต้น

4. การแสดงความสามารถและการ ผจญภัย

การเดินทางผจญภัยนั้น เท่ากับ เป็นการ เปิดโอกาสให้ตัวละครเอกได้แสดงความสามารถในการเผชิญและฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อพิสูจน์ความสามารถของตนให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย การผจญภัยมักเกิดขึ้นในระหว่างการเดินทางโดยจะพบกับสิ่งแปลก ๆ และเหตุการณ์แปลก ๆ ตลอดการเดินทางบางครั้งมีลักษณะ เป็นอุปสรรคซึ่งปรากฏในรูปของ เทวดามนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ร้าย และธรรมชาติ เช่น ทุกคนบุรุษต้องเดินทางไกลมากไปสู่นาคพิภพ ต้อง ผจญกับงูร้าย เพื่อไปนำดินอรุณวดี และดอกบัวมาถวายท้าวบีส เสนทิโกศลภายในวันเดียว หรือหิสาสกุมารออกเดินป่ากับอนุชาทั้งสอง อนุชาทั้งสองถูกรากษสจับกิน หิสาสกุมารช่วย เหลือด้วยการ เทศนาโปรตรากษส จึงได้ชีวิตอนุชาคืนมา เป็นต้น

ส่วนการแสดงความสามารถอีก ลักษณะหนึ่ง

นั้น เป็นการแสดงความสามารถเพื่อช่วงชิงสตรีที่หมายปอง เช่น ท้าววัดศรราชยกกองทัพไปช่วย เหลือท้าวทฤณวรมัน ซึ่งถูกกองทัพของท้าวกลิงค์โจมตีด้วยความโกรธที่ท้าวทฤณวรมันยกนางปริยทรรคิกา ให้แก่ท้าววัดศรราช เป็นต้น

5. การหึงหวงและการชิงรักหักสวาท ความ

หึงหวง เป็น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เนื่องจากการที่ชายไทยนิยมมีภรรยาหลายคนโดยที่สังคมมิได้ถือ เป็นเรื่องเสียหาย ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างภรรยาและอนุภรรยา อันมีสาเหตุมาจากความหึงหวงสามีของตน การชิงรักหักสวาทนี้เป็น เหตุการณ์ที่ปรากฏ เสมอในวรรณกรรมนิทานแนวรัก ผล-จากความหึงหวงทำให้ตัวละคร เอกฝ่ายหญิงซึ่ง เป็นคนดี เป็นฝ่าย เสียเปรียบ ต้องรับผลจากการกระทำของตัวละครปรักษ์ซึ่งอาจจะ เป็นการกลั่นแกล้งหรือการลงโทษก็ได้ เช่น นางอาร์ณกาถูกจำขัง เพราะพระนางวาสหัตตดาหึงหวงท้าววัดศรราช นางมัทนาถูกนางจันทิไสรร้าย เพราะหึงหวงท้าวชัยเสน เป็นต้น ส่วนตัวละคร เอกฝ่ายชายก็มีพฤติกรรมที่แสดง ความหึงหวง ภรรยาหรือสตรีที่ตนรัก ทำให้เกิดเหตุการณ์ในลักษณะเดียวกัน เช่น สุเทษณ์ ไม่ต้องการให้นางมัทนาเป็นชายาของชายใด จึงสาปนาง เป็นคอกกูกุหลาบตลอดไป

6. การขัดผลประโยชน์ การขัดผลประโยชน์

นี้เกิดขึ้นจากความขัดแย้ง ในเรื่องผลประโยชน์บางประการ เช่น อำนาง ชื่อเสียงเกียรติยศ ทรัพย์สิน เป็นต้น การขัดผลประโยชน์กันนี้จะมีผลให้เกิดความพยายามทะเลาะเบาะแว้งใส่ร้าย

บ้ายสิ ท้าร้าย จนถึงขั้นประทัดประหารกันก็มี บ้างก็มีการใช้อุบายหรือ เล่ห์เหลี่ยมบางประการ เพื่อจะทำให้คู่กรณีเพลี่ยงพล้ำจนต้องเสียผลประโยชน์ เช่น พระนุชกรอาศัยกลลึงพระนลและทวารบร ลิงในสะกา ทำให้สามารถเอาชนะพระนลและได้ราชสมบัติทั้งหมด พระเจ้าอชาตศัตรูให้วัสสการ - พราหมณ์ เป็นไส้ศึกยุแหย่เหล่ากษัตริย์ลิจจวีให้แตกความสามัคคีกัน ทำให้ทรงสามารถตีแคว้นวัชชี ได้โดยสะดวก เป็นต้น

นอกจากนี้แล้ว ยังมีเหตุการณ์ย่อยที่มีปรากฏใน วรรณกรรมนิทานคำฉันท์หลาย เรื่อง แต่ไม่สามารถจัด เป็น เหตุการณ์สำคัญได้ ได้แก่ การทำกลอุบาย การปลอมแปลงตน และการสาป ซึ่งใช้ เป็น เงื่อนไขของการ เกิด เหตุการณ์ที่ซับซ้อนใน เรื่องยิ่งขึ้น และใช้ในกรณีเฉพาะอีกด้วย

เหตุการณ์สำคัญที่กล่าวถึงทั้งหมดนี้เป็น เหตุการณ์ ที่ใช้ประกอบขึ้นเป็นวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แต่วรรณกรรมนิทาน คำฉันท์ในสมัยนี้ไม่ได้มี เหตุการณ์สำคัญทุกกลุ่ม แต่มีการเลือก เหตุการณ์บาง เหตุการณ์ใส่ลงใน เรื่อง ตามความเหมาะสมของ เนื้อ เรื่องที่ควรจะเป็นไป เพราะวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ในสมัยนี้มีขนาด สั้น จึงไม่สามารถบรรจุเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ได้มากนัก ข้อสังเกตบางประการ เกี่ยวกับกลุ่ม เหตุการณ์เหล่านี้ก็คือ การจัดเรียงลำดับ เหตุการณ์ต่าง ๆ จะเป็นไปอย่างมีเหตุมีผล และบาง เรื่อง ผู้ประพันธ์ได้เพิ่ม เติมการอธิบาย เหตุผลของ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้เรื่องมีความ เป็นไปได้มากขึ้น แม้จะในแง่ของนิทานก็ตาม เช่น คาอีนกับคานาหาปลาในทะเล ฉะนั้นปลาที่ตกได้จึง เป็นปลา ฉลามซึ่งมีอยู่ในทะเล หรือกฎาทกคิดทำอุบายให้ได้แต่งงานกับธิดาเศรษฐี เพื่อต้องการ เสริมสภาพ ของตนให้มีความมั่นคงมากกว่า เป็นทาส นอกจากนี้กลุ่ม เหตุการณ์สำคัญ ๆ เหล่านี้ก็ยังมี ความ สัมพันธ์เป็น เหตุ เป็นผลกันเองอีกด้วย เช่น การพลัดพรากทำให้เกิดการตามหาและมีโอกาสได้ ผจญภัย เป็นต้น

ข. ข้อขัดแย้งหรือปมปัญหา เนื่องจากข้อขัดแย้งหรือ ปมปัญหา เป็นจุดสำคัญที่ทำให้ เกิด เหตุการณ์ใน เรื่อง และมีอิทธิพลต่อการกำหนดวิธีชีวิตของตัวละคร - เอกของเรื่องให้เปลี่ยนแปลงไป ข้อขัดแย้งจะช่วยแสดงถึง เหตุผลในการ เกิด เหตุการณ์ต่าง ๆ ภายในเรื่อง ลักษณะความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมประ เภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มี 3 ประเภทได้แก่ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร เอกกับคู่กรณี ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร เอก กับสิ่งแวดล้อม และความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร เอก

1. ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร เอกกับคู่กรณี

ความขัดแย้งในลักษณะนี้พบมากในวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ในสมัยนี้ เพราะการสร้างตัวละคร เอกที่มีตัวตนจะช่วยให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการและเข้าใจเรื่องได้ง่าย มีลักษณะเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละคร เอกกับคู่กรณีที่มีสถานภาพ เช่นเดียวกับตัวละคร เอก ความขัดแย้งที่ปรากฏมีทั้งในระดับบุคคลและระดับประเทศ

ความขัดแย้งในระดับที่ใกล้ที่สุด คือ ความขัดแย้งภายในครอบครัวความขัดแย้งที่เห็นได้ชัดที่สุด คือ ความขัดแย้งระหว่างภรรยา และอนุภรรยา ในบางครั้งมีผลทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภรรยาใหม่ ๆ กับบุตรของอดีตภรรยาด้วย ความขัดแย้งนี้เกิดขึ้นจากค่านิยมในการที่ผู้ชายสามารถมีภรรยาหลายคนได้ เป็นผลให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มภรรยาและบุตร อาจจะใช้วิธีการกลั่นแกล้งหรือทำร้ายหรือชิงดีชิงเด่นกัน เช่น มเหสีใหม่ขอตำแหน่งรัชทายาทให้แก่สุริยกุมารโอรสของพระนาง ทำให้มเหสีสาสุมารโอรสของอดีตพระมเหสีต้องออกเดินป่า เป็นต้น

ความขัดแย้งระหว่างสามีกับภรรยาไม่ปรากฏให้เห็นมากนัก เพราะภรรยา มักจะเป็นผู้ตามที่ดี ยกเว้นบางเรื่อง เช่น เรื่องสลະกัน เพราะแต่งงานภรรยาและสามีทะเลาะกันอย่างรุนแรงจนต้องหย่าร้าง แต่บางเรื่องความขัดแย้งไม่รุนแรงมาก แต่ก็ทำให้ชีวิตของตัวละคร เอก เปลี่ยนไป เช่น นางกัญฐทวาริโกธท้าวพรหมทัต จึงพยายามพิสูจน์ว่า กัญฐวาทนกุมาร เป็นโอรสของพระองค์ในที่สุดท้าวพรหมทัตยอมรับนางและโอรสมายู่ในวัง เป็นต้น นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างความรักของคนต่างชั้นวรรณะ หรือต่าง เผ่าพันธุ์ เช่น พระรถเสนหานาง เมรีไปเพราะนาง เป็นยักษ์ เป็นต้น

อนึ่งความขัดแย้งภายในครอบครัวอีก

ลักษณะหนึ่งคือ ความขัดแย้งระหว่างพี่น้อง การที่มีดามารดารักบุตรคนใดคนหนึ่งมากกว่าบุตรคนอื่น ๆ จะทำให้บุตรคนอื่น ๆ เกิดความอิจฉา เช่น โสภณี เป็นบุตรสาวที่พ่อค้ารักที่สุดทำให้พี่สาวทั้งสองอิจฉา

ส่วนความขัดแย้งในอีกระดับหนึ่งคือ ความขัดแย้งระหว่างคนในสังคมซึ่งมีสถานภาพและอาชีพต่าง ๆ กัน ความขัดแย้งนี้เกิดขึ้นจากการแย่งชิงอำนาจหรือผลประโยชน์ ความขัดแย้งจะเกิดขึ้นในกรณีตัวละครมีสถานภาพหรืออาชีพเดียวกัน แต่ได้รับผลประโยชน์บางประการไม่เท่าเทียมกัน เช่น อำนาจ ทรัพย์สิน การยอมรับจากสังคม เป็นต้น

ตัวอย่าง เช่น คาอินกันตนาแย่งปลากัน ไชลือกอิจจาแอนตอนนิโอผู้เป็นที่รักใคร่ของชาวบ้านมากกว่าคน จึงคิดทำสัญญาประหลาดเพื่อฆ่าแอนตอนนิโอ ถ้า เป็นความขัดแย้งในระดับประเทศจะมีความรุนแรงมากถึงขั้นประทัดประหารกัน เช่น การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ผู้คนล้มตาย เป็นอันมาก และไทยเรายังต้องสูญเสียสมเด็จพระสุริโยทัยไปในการสงครามครั้งนี้อีกด้วย

นอกจากนี้ยังมีการสร้างความขัดแย้งระหว่าง

มนุษย์กับสัตว์ เป็นการ เปรียบเทียบพฤติกรรมระหว่างมนุษย์และสัตว์ เพื่อชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมอันถูกต้องที่ควรประพฤติ เช่น ช้างมีความกตัญญูช่วยอลินจิตตกุมารปราบข้าศึก เป็นต้น และชี้ความผิดพลาดบางอย่างของมนุษย์ให้ผู้อ่านเห็น เช่น พระราชาเลี้ยงลิงไว้ใกล้ตัวโดยไม่คำนึงว่าลิงเป็นเพียงสัตว์ จึงถูกลิงปลงพระชนม์ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์

2. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับ

สิ่งแวดล้อม ความขัดแย้งในระดับนี้มีปรากฏให้เห็นมากนัก แต่มีความน่าสนใจเพราะแสดงให้เห็นถึงความคิดและความเชื่อบางประการ ความขัดแย้งในลักษณะนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติที่มนุษย์มองไม่เห็น แต่มีความเชื่อว่าสิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านี้สามารถส่งผลดีและผลร้ายแก่มนุษย์ได้ วิธีแก้ไขที่ทำให้เทวดาที่เป็นธรรมชาติหายพิโรธ คือ การ เช่น สรวงบูชาอัญญา เช่น ท้าวอิศราขล่องล้าไปในเขตหวงห้ามของพระอิศวรจึงถูกสาป ท้าวอิศราขได้ทำพิธีอศวเมธ เพื่อให้พระอิศวรพอพระทัยและถอนคำสาป

อนึ่งมีการนำธรรมชาติมาใช้ เป็น เครื่องมือ

ในการสร้างอุปสรรคบางประการ เพื่อขัดขวางคู่กรณี เช่น พระธรรมนิมิตน้ำจากมวยผมกลายเป็นมหาสมุทร ที่มีน้ำพัดพาเหล่ามารที่มาผจญพระพุทธเจ้าไปหมด หรือพระรถเสนไชยาริเศษขว้างไปเป็นห้วงน้ำใหญ่ขัดขวางการติดตามของนาง เมรีและกองทัพยักษ์

นอกจากนี้แล้ว ความขัดแย้งกับสิ่งแวดล้อม

ในที่นี้ยังรวมถึงความขัดแย้งในเรื่องศาสนาและชะตากรรมของตัวละครเอกด้วย เช่น พระนลหนีนางทมยันตีไปเพราะเกิดรู้สึกขัดแย้งกับโชคชะตาของพระองค์เองที่ต้องสูญเสียบ้านเมืองจนสิ้นเนื้อประดาตัว ทำให้เกิดความละอายไปอยากไปพึ่งพาพระญาติทางฝ่ายนางทมยันตี แต่เมื่อจะหนีไปอีกใจหนึ่งก็ยังคงห่วงใยนางทมยันตี แสดงถึงความขัดแย้งภายในใจตัวละครเอกชั้นหนึ่งด้วย

3. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ในด้านอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และความรู้สึกผิดชอบชั่วดีในใจตัวละคร ความขัดแย้งในลักษณะนี้ปรากฏในวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ 2 แบบ คือ แบบหนึ่ง เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากความต้องการ เปลี่ยนสถานภาพทางสังคม เช่น กฎาทกกลัวความลำบากจึงคิด เปลี่ยนสถานภาพจากทาสไปเป็นลูกเขย เศรษฐี เป็นต้น ความขัดแย้งแบบนี้แสดงให้เห็นถึงการแบ่งชั้นวรรณะของคนในสังคม ซึ่งให้เห็นว่าการเป็นทาสไม่ดี แต่ก็เปิดโอกาสให้ราษฎรสามารถเลื่อนฐานะทางสังคมได้พอสมควร หากบุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ

ส่วนความขัดแย้งอีกลักษณะหนึ่ง เป็นความขัดแย้งระหว่างความรู้สึกผิดชอบชั่วดี เป็นการต่อสู้ระหว่างอำนาจฝ่ายสูงและอำนาจฝ่ายต่ำภายในจิตใจของมนุษย์ที่พยายามทำความดี ต้องฝ่าฟันอุปสรรคหลายประการ แต่แสดงออกมาในลักษณะตัวละครสัญลักษณ์ เช่น การต่อสู้ระหว่างพระพุทธเจ้ากับพญามาร พระพุทธเจ้าใช้วิธีนั่งสมาธิให้จิตใจสงบ การต่อสู้ระหว่างอำนาจฝ่ายสูงและอำนาจฝ่ายต่ำภายในจิตใจพระนล กลายเป็นตัวแทนของอำนาจฝ่ายต่ำที่ชักจูงให้พระนล เล่นสะกาอย่างขาดสติ ภายหลังพระนลสามารถเอาชนะกะลิได้กลับมาดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขอีกครั้งหนึ่ง ความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละครแบบนี้จะคลี่คลายไปในลักษณะที่ตัวละครฝ่ายดี เป็นฝ่ายชนะ เปรียบเสมือนการที่มนุษย์สามารถเอาชนะจิตใจของตนเองได้ กลับมาประพฤติดี

ความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละครแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของมนุษย์ในเรื่องความปรารถนาและกิเลสต่าง ๆ ผู้ประพันธ์พยายามชี้หนทางที่ควรประพฤติให้ด้วย การแสดงผลร้ายของการปล่อยจิตใจให้ตกอยู่ใต้อำนาจฝ่ายต่ำ เช่น ชายหนุ่มถูกยอกจากครูของตน การใช้วิชาจึงไม่สัมฤทธิ์ผล ทำให้ถูกพระราชาลงโทษ เป็นต้น

ข้อสังเกตในเรื่องข้อขัดแย้งก็คือข้อขัดแย้งเป็นจุดสำคัญที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเนื้อเรื่องขึ้น ถ้าผู้ประพันธ์สามารถพัฒนาจุดขัดแย้งให้มีความเข้มข้นขึ้นตามลำดับ จะมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของตัวละครเอง และทำให้เรื่องราวดำเนินไปได้ที่น่าสนใจ

3.3.1.2 โครงเรื่อง การวิเคราะห์โครงเรื่องของวรรณกรรม

นิทานคำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะได้แบ่งพิจารณาเป็น 2 ประเด็นได้แก่ ลักษณะโครงเรื่องและวิธีสร้างโครงเรื่อง

ก. ลักษณะโครงเรื่อง ในการสังเกตลักษณะ

โครงเรื่องของวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พบว่า สามารถจัดลักษณะโครงเรื่อง เป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ โครงเรื่องเดี่ยว และโครงเรื่องซับซ้อน

วรรณกรรมนิทานคำฉันท์ที่พบในสมัยนี้ส่วนใหญ่ขนาดสั้นมักจะมีลักษณะ เป็นโครงเรื่องเดี่ยว แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือ การสร้างโครงเรื่องให้มีลักษณะซับซ้อนขึ้นโดยนำลักษณะโครงเรื่องนิทานซ้อนนิทานแบบอินเดียนมาดัดแปลงใช้ทำให้เกิดโครงเรื่องใหม่ และมีความเด่นกว่าโครงเรื่องนิทานทั่วไป วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยนี้ที่มีลักษณะโครงเรื่องเด่น ๆ ได้แก่

เรื่องมัทนะพาธา มีโครงเรื่องซ้อนกันอยู่ 3

ส่วน เป็นโครงเรื่องหลักสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็น เรื่องความรักที่ไม่สมหวังระหว่างสุเทษณ์กับนางมัทนา ส่วนอีกเรื่องหนึ่งเป็น เรื่องรักสามเส้าระหว่างนางมัทนา ท้าวชัยเสน และพระนางจันทิ โครงเรื่องทั้งสองเรื่องนี้จะดำเนินควบคู่กันไปและมีจุดสูงสุดของเรื่องร่วมกัน อีกส่วนหนึ่งเป็นโครงเรื่องย่อยซึ่งเป็น เรื่องเดียวกับบอติชชาติของสุเทษณ์และนางมัทนา เพื่อใช้สนับสนุนโครงเรื่องหลัก โครงเรื่องทั้งสามส่วนนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างมีเหตุผล

เรื่องวินิฉวานิชคำฉันท์ มีลักษณะ เป็นโครงเรื่อง

หลักสองเรื่องต่อกันคือ เรื่องปัญหาความพยายามของไชลือกที่มีต่อแอนคอนนิโอ และเรื่องปัญหาความหึงหวงของนางปอเทียต่อปสสานิโอ ผู้ประพันธ์ได้แทรกโครงเรื่องย่อยเกี่ยวกับเรื่องการมอบแหวน เพื่อเชื่อมโยงโครงเรื่องหลักทั้งสอง เรื่องให้เชื่อมต่อกันได้ดี

เรื่องพระนลคำฉันท์ มีลักษณะ เป็นโครงเรื่อง

ซับซ้อน โครงเรื่องหลักคือเรื่องความหายนะของพระนลและนางทมยันตีอัน เกิดจากความผูกพยาบาทของกลี โดยมีโครงเรื่องย่อยเกี่ยวกับการผจญภัยของพระนล และการผจญภัยของนางทมยันตีซ้อนอยู่ภายในโครงเรื่องหลัก

ข. วิธีการสร้างโครงเรื่อง

วิธีการสร้างโครงเรื่องมีส่วนสำคัญที่จะทำให้

ผู้อ่านเกิดความสนใจและอยากติดตามวรรณกรรมเรื่องนั้นมากขึ้น ในการศึกษาวิธีสร้างโครงเรื่องของวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ จะได้แยกวิเคราะห์เป็น 3 ส่วน ได้แก่ ตอนเปิดเรื่อง ตอนพัฒนาเรื่อง และตอนปิดเรื่อง วิธีการสร้างโครงเรื่องที่ปรากฏในแต่ละส่วนมีดังนี้

1. ตอนเปิดเรื่อง

ตอนเปิดเรื่องมีความสำคัญในแง่ที่เป็นการนำเข้าสู่ข้อขัดแย้งในเรื่อง ถ้าผู้ประพันธ์รู้จักเลือกวิธีเปิดเรื่องได้ดี จะสามารถเร้าความสนใจของผู้อ่านให้อยากติดตามเรื่องราวต่อไป วิธีเปิดเรื่องของวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีปรากฏหลายวิธี คือ

ก) การเปิดเรื่องด้วยการสร้าง

บรรยายากาศเพื่อนำเข้าสู่เหตุการณ์ในเรื่อง

มีลักษณะ เป็นการพรรณนาฉากซึ่ง

มีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของตัวละครหรือเหตุการณ์ในเรื่อง ฉากที่พบมากที่สุดคือ การพรรณนาฉากบ้านเมืองของกษัตริย์ตามท้องเรื่อง เพื่อเชื่อมโยงเข้าสู่เรื่อง เช่น เรื่องสามัคคีเภท - คำฉันท์ การพรรณนาฉากบ้านเมืองของพระเจ้าอชาตศัตรู เน้นที่สิ่งก่อสร้างที่ใช้ในการรบ เช่น บัอม ค่าย คูเมือง เป็นต้น กองทัพและอาวุธยุทธภัณฑ์ แสดงให้เห็นความเป็นนักรบของพระเจ้าอชาตศัตรู และการเตรียมพร้อมที่จะทำสงครามได้เสมอ เป็นเหตุผลที่ใช้อธิบายว่า เหตุใดพระเจ้าอชาตศัตรูจึงทรงคิดขยายอำนาจด้วยการไปตีแคว้นวัชชี

นอกจากนี้ยังมีฉากอื่น ๆ ซึ่งเป็น

สถานที่เกิดเหตุการณ์ในเรื่อง เช่น เรื่องกฐาหกคำฉันท์ เปิดเรื่องด้วยการชมเรือนและความมั่นคงของเศรษฐี จากนั้นจึงกล่าวถึงภรรยาและบุตรชายเศรษฐี แล้วจึงเชื่อมโยงมาสู่กฐาหาลูกทาสที่ เกิดเดือนปีเดียวกับบุตรชายเศรษฐี หรือเรื่องอิลราชคำฉันท์ เปิดเรื่องด้วยฉากบ้านเมืองก็จริงแต่ได้เชื่อมโยงถึงฉากป่าของเมืองพหิกว่ามีความสวยงามรื่นทำให้ท้าวอิลราชอยากเสด็จประพาสป่า เป็นต้น

ข) การเปิดเรื่องด้วยการแนะนำตัวละคร

เอกทัศน์

การแนะนำตัวละคร เอก เพื่อเป็นการเปิดเรื่องนี้ ผู้ประพันธ์จะเลือกลักษณะหรือคุณสมบัติพิเศษบางประการมานำเสนอให้เด่นชัด ซึ่งมีความเกี่ยวข้องและนำไปสู่ความขัดแย้งที่ปรากฏในเรื่อง เช่น เรื่องพระนลคำฉันท์ เปิดเรื่องด้วยการอธิบายลักษณะนิสัยของพระนลว่าชอบเล่นสะกา ช่วยอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจว่ากลีได้อาศัยสะกาเป็นหนทางนำความหายนะมาสู่พระนล หรือพระภีษะและพระมเหสีได้พรจากฤาษีว่าจะมีพระราชธิดาเป็นหญิงงามและดีเลิศ คุณสมบัติข้อนี้ทำให้นางทมยันตีเป็นที่ปรารถนากันของชายทั้งหลาย เป็นเหตุให้กรีซิ่งผิตหวังในดวงนางคิดแก้แค้น เป็นต้น

ค) การเปิดเรื่องด้วยเหตุปรารภเรื่อง

เป็นลักษณะการเปิดเรื่องแบบนิทาน

ชาดกหรือนิทานซ้อนนิทาน คือ มีการกล่าวอ้างถึงเหตุการณ์บางเหตุการณ์นำเรื่องมาก่อนแล้วจึงมีการเล่านิทานเปรียบเทียบเพื่อสอนใจ เช่น เหตุปรารภเรื่องในเรื่องคำฉันท์เทวธรรมบรรยายเป็นการอ้างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลเกี่ยวกับภิกษุ เศรษฐีที่นุ่งห่มไม่ขาววัน พระพุทธเจ้าทรงด้กเดือน ภิกษุ เศรษฐีโกธจึง เปลือยกายประชดพระพุทธเจ้าจึงทรงเล่าเรื่องเทวธรรมเพื่อให้สำนึก หรือเหตุการณ์ปรารภเรื่องนำเรื่องอิลราชคำฉันท์ เป็นเรื่องนารายณ์สิบปางในปาง - รามจันทราวตาร พระรามปรึกษากับพระอนุชา เรื่องการทำพิธีราชสูยะ พระลักษมณ์เสนอให้ประกอบพิธีอัศวเมธแทน โดยการเล่าเรื่องอิลราชถวายเป็นตัวอย่าง

ง) การเปิดเรื่องด้วยการเล่าเรื่อง

ย้อนอดีต

ในกรณีที่ไม่ได้เริ่มเรื่องจากต้นเรื่อง

การเปิดเรื่องด้วยการเล่าเรื่องย้อนอดีตจะช่วยเชื่อมโยงเหตุการณ์ในตอนเปิดเรื่องและจับเรื่องให้ต่อเนื่องกันได้ และช่วยอธิบายเหตุผลของเหตุการณ์ตอนที่เกิดในเรื่องได้อีกด้วย เช่น เรื่อง - ปรียทรรศึกษา เปิดเรื่องด้วยการให้กัญจนินมาเล่าเรื่องตั้งแต่ท้าวทฤณวรรณ์ถูกท้าวกลิงค์ยกกองทัพมาโจมตีจนกระทั่งถึงตอนที่นางปรียทรรศึกษาหายไปจากเรือนของท้าววินชยกุศ ค่อยจากนั้นจึงเริ่มจับเรื่องตอนที่แม่ทัพมารายงานท้าววัดสราชว่า การปราบปรามท้าวกลิงค์และท้าววินชยกุศประสบความสำเร็จ เป็นต้น การเปิดเรื่องในลักษณะนี้จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้ดีขึ้น

เรื่องทันที

จ) การเปิดเรื่องด้วยการนำเข้าสู่

มีปรากฏในกรณีที่เป็น เรื่องขนาดสั้น

มักจะเล่าเรื่องทันที เช่น เรื่องคิริทศรชาดก เรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย? เป็นต้น การเปิดเรื่องด้วยวิธีนี้จะเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างติดต่อกัน ไม่ค่อยมีพรรณนาซึ่งไม่เกี่ยวกับเนื้อเรื่อง

ฉ) การเปิดเรื่องด้วยการเลือกใช้ถ้อยคำ

บางประการที่มีความเกี่ยวข้องกับความรู้สึกหรือพฤติกรรมของตัวละคร

การเปิดเรื่องในลักษณะนี้จะคล้ายคลึง

กับการเล่าเรื่องย้อนอดีต แต่เป็นการใช้ถ้อยคำบางประการที่กระทบใจของตัวละครเอก ทำให้แสดงพฤติกรรมและสามารถนำไปสู่ความขัดแย้งได้ เช่น เรื่องมัทนะพาธา เปิดเรื่องด้วยการถวายพระสุเทศน์ ถ้อยคำในบทถวายพรเกี่ยวกับความสุขความเจริญกระทบพระทัยสุเทศน์ ซึ่งกำลังมีมัทพาธาเรื่องความรัก ทำให้สุเทศน์กริ้ว ทำให้ผู้อ่านทราบได้ว่าสุเทศน์และนางมัทนามีปัญหาขัดแย้งกัน เป็นต้น

ช) การเปิดเรื่องด้วยเรื่องย่อ

มีลักษณะเป็นการเปิดเรื่องแบบ -

วรรณกรรมร้อยกรองโบราณซึ่งต้องมีการเล่าเรื่องย่อ นำ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องโดยสังเขปก่อนที่จะจับเรื่องใหญ่ ทั้งนี้เพราะเรื่องที่เล่ามีขนาดยาวและมีรายละเอียดปลีกย่อยมากมาย ผู้ประพันธ์เกรงว่ารายละเอียดเหล่านี้จะทำให้ผู้อ่านไม่สามารถจับความตัวเรื่องจริงได้จึงใช้วิธีนี้ เช่น เรื่องเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ ก่อนจับเรื่องจริงจะมีการเปิดเรื่องด้วยเรื่องย่อ การสรรเสริญพระเกียรติคุณของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระสุริโยทัย กำเนิดพระเจ้าตะเบงชเวตี้ กำเนิดฉะเค็ด แล้วจึงเข้าสู่เรื่อง เป็นต้น

การเปิดเรื่องของวรรณกรรมนิทานคำฉันท์

สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 อาจจะเปิดเรื่องด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว เพียงวิธีเดียวหรืออาจจะเปิดเรื่องด้วยวิธีต่าง ๆ หลายวิธี เช่น เรื่องอิลราชคำฉันท์ เปิดเรื่องด้วยเหตุปรารภเรื่อง รามจันทราวาดาร การพรรณนาฉากบ้านเมือง การพรรณนาฉากป่า แล้วจึงนำเข้าสู่เรื่อง เป็นต้น

2. ตอนพัฒนา เรื่อง

ตอนพัฒนา เรื่อง หมายถึง ตอนที่

ประกอบด้วยข้อขัดแย้งต่าง ๆ จุดสูงสุดของเรื่อง และการคลี่คลายเรื่อง ในการวิเคราะห์วิธีพัฒนาเรื่องจะพิจารณาจากส่วนประกอบสำคัญของโครงเรื่องทั้งสามประการนี้ โครงเรื่องที่ดีจะต้องมีวิธีการสร้างและพัฒนาข้อขัดแย้งให้สามารถดำเนินไปสู่จุดสูงสุดของเรื่อง ต่อจากนั้นยังต้องคลี่คลายเรื่องได้อย่างน่าสนใจอีกด้วย การวิเคราะห์วิธีพัฒนาเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะแบ่งศึกษาเป็น 2 ส่วนได้แก่ การสร้างข้อขัดแย้งเพื่อนำไปสู่จุดสูงสุดของเรื่องส่วนหนึ่ง และการคลี่คลายเรื่องอีกส่วนหนึ่ง

ก) การสร้างข้อขัดแย้ง เพื่อนำไปสู่

จุดสูงสุดของเรื่อง

การสร้างข้อขัดแย้งซึ่งนำไปสู่จุดสูงสุดของเรื่อง เป็นส่วนที่สำคัญที่ปรากฏในโครงเรื่อง หากผู้ประพันธ์มีวิธีสร้างโครงเรื่องส่วนนี้ให้น่าสนใจจะสามารถชักจูงให้อ่านเกิดความอยากติดตามเรื่องไปโดยตลอด วิธีการสร้างข้อขัดแย้งซึ่งนำไปสู่จุดสูงสุดของเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรมนิทานคำฉันท์สมัยนี้ มีดังนี้

1) การสร้างอุปสรรคหรือข้อขัดแย้ง

ที่สำคัญจำนวนน้อยแต่สามารถดำเนินไปสู่จุดสูงสุดของเรื่องได้

วิธีการพัฒนาเรื่องในลักษณะนี้

ผู้ประพันธ์ต้องบรรยายให้เห็นว่าข้อขัดแย้งจำนวนน้อยที่ปรากฏในเรื่องมีความสำคัญหรือมีความเข้มข้นเพียงพอที่จะนำเรื่องไปสู่จุดสูงสุดได้ วิธีนี้มักปรากฏในวรรณกรรมคำสอนหรือให้ข้อคิดขนาดสั้นซึ่งมีลักษณะโครงเรื่องที่ไม่ซับซ้อนนัก เช่น เรื่องดาไปคำฉันท์ ดาไปมีอาชีพเป่าปี่ แต่เลือกนั่งมิดที่เป็นเหตุให้ถูกชะนีแกล้งจนทนไม่ได้ต้องกลับบ้าน เรื่องสัจฉรหน้าขน พระราชาโปรดลิง เลี้ยงไว้ใกล้ชิดพระองค์ การที่ลิงเป็นสัจฉรจึงไม่รู้จักคิด ฉวยพระขรรค์ฟันแมลงวันบนยอดดอกพระราชาทำให้พระราชาสิ้นพระชนม์ เป็นต้น

2) การสร้างอุปสรรคหรือข้อขัดแย้ง

จำนวนมาก เพื่อให้เหตุการณ์ดำเนินไปสู่จุดสูงสุดของเรื่องได้

วิธีการพัฒนาเรื่องในลักษณะนี้

เป็นการสร้างอุปสรรคต่าง ๆ หลายอย่างขัดขวางตัวละครเอก และผู้ประพันธ์พยายามเพิ่มความเข้มข้นของเหตุการณ์ด้วยการสร้างอุปสรรคให้รุนแรงขึ้นเป็นลำดับ ตัวละครเอกต้องเผชิญกับปัญหาที่แก้ไขด้วยความยากลำบากและต้องใช้ความสามารถมาก ผู้อ่านจะเกิดความสนใจเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหาของตัวละครเอก ทำให้เรื่องดำเนินไปสู่จุดสูงสุดได้ เช่น เรื่องวินิฉวานิชคำฉันทน์ แอนตอนนิโอฮิมเงินโซลือกเพื่อช่วยเหลือบัสสามิไอให้ได้แต่งงานโดยทำสัญญาชดใช้คืนด้วยเนื้อริมหัวใจหนัก 8 คำลึง ปรากฏว่ามีอุปสรรคคือเรือสินค้าของแอนตอนนิโออับปาง จึงไม่สามารถใช้หนี้ได้ทันกำหนด เหตุการณ์เริ่มตึงเครียดขึ้นเมื่อบัสสามิโอนำเงินมาใช้หนี้แทน แต่โซลือกไม่ยอมรับเงินคืน ผู้ประพันธ์ได้สร้างสถานการณ์ให้ตึงเครียดขึ้นอีกด้วยการให้บัลทะสาถถามคำถามในวันพิพากษาคดี ซึ่งชวนให้คิดว่า แอนตานิโอต้องถูกโซลือกเชือดเนื้ออย่างแน่นอน เช่น คำถามเกี่ยวกับการเตรียมดาซึ่งมาซึ่งเนื้อของแอนตอนนิโอ และการถามถึงการเตรียมแพทย์ที่จะรักษาหลังจากเชือดเนื้อ เป็นต้น ผู้อ่านเกิดความตึงเครียดถึงขีดสุดเมื่อเห็นโซลือกปราดเข้าไปจะเชือดเนื้อของแอนตอนนิโอ แต่พอถึงตัวแอนตอนนิโอ บัลทะสากลับห้ามไว้ เพราะอนุญาตให้เชือดเนื้อแต่เพียงอย่างเดียว มิให้เลือดไหล ทำให้สถานการณ์คลี่คลายจากร้ายกลายเป็นดี เป็นต้น การเพิ่มอุปสรรคของตัวละครเอกให้มากขึ้นและรุนแรงขึ้นทีละขั้นตอนนี้ ทำให้ผู้อ่านเกิดความระทึกใจและเห็นใจตัวละครเอก และทำให้เรื่องดำเนินไปสู่จุดสูงสุดได้ตามต้องการด้วย

3) การสร้างอุปสรรคหรือข้อขัดแย้ง

ที่มีเหตุผลเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน เป็นลูกโซ่

วิธีการพัฒนาเรื่องในลักษณะนี้

มีการจัดเรียงเหตุการณ์เชื่อมโยงกันเป็นลูกโซ่หลายแบบ บางเรื่องมีการเชื่อมโยงเหตุการณ์ที่เป็นเหตุเป็นผลกันนี้ โดยเรียงตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหลัง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาก่อนจะเป็นเหตุให้เกิดเหตุการณ์ที่ตามมาอย่างต่อเนื่องกันไป เช่น เรื่องเวทัพพะชาตคคำฉันทน์ พราหมณ์เวทัพพะยอมเรียกฝนรตนะ เพราะความกลัว เมื่อโจรได้ทรัพย์จึงยอมปล่อยตัว และพราหมณ์ถูกโจรกลุ่มที่สองซึ่งประสงค์ทรัพย์เช่นกัน จับตัวไว้อีก เมื่อพราหมณ์ไม่สามารถเรียกฝนรตนะได้จึงถูกโจร

ฆ่าเสีย ด้วยความโลภทำให้โจรสองกลุ่มตามฆ่าแย่งชิงทรัพย์กันเองจนตายหมดทุกคน หรือ เรื่อง ทารกนิทาน ตาอินกับตานาแย่ง เขตหาปลาในทะเล เพราะการทำมาหากินผิดเคื่อง ตานาหาปลา ในน้ำลึกได้ปลาฉลามตัวใหญ่ ส่วนตาอินหาปลาน้ำตื้นต้อง เหนื่อยและร้อนทั้งวันแต่ไม่ได้ปลา เลย เมื่อกลับถึงบ้าน ตานาหยอกเข้าตาอิน จึงโกรธและโกรธมากขึ้น เพราะตานาจะ ขอบปลาส่วนหัว ซึ่งเป็นส่วนดีกว่า จึงเกิดการถกเถียงกันจนถึงขั้นทะเลาะวิวาท บังเอิญตาอยู่ผ่านมาได้ช่วยตัดสิน และออกอุบายลวงเอาหางปลาไป

แต่บาง เรื่องผู้ประพันธ์อาจ

ใช้วิธีบรรยายข้อมูลเบื้องต้นแต่ละอย่างก่อน เช่น อุปนิสัยใจคอของตัวละครแต่ละตัว หรือสถานการณ์ บางอย่าง เป็นต้น ต่อจากนั้นจึงนำข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้มาเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างมีเหตุผล เพื่อให้อธิบายถึงสาเหตุของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น เรื่องวินิฉวานิชคำฉันทให้ข้อมูลว่า บัสसानิโอะ และแอนตอนนิโอะ เป็นเพื่อนรักกัน บัสसानิโอะ เป็นคนใช้จ่ายฟุ่มเฟือย แอนตอนนิโอะ เป็นคนที่รักเพื่อน มาก ส่วนไซลือก เป็นคนตระหนี่และผูกพยาบาท ผู้ประพันธ์นำสิ่งเหล่านี้มาผูกเป็น เรื่องคือ บัสसानิโอะ อยากรแต่งงานแต่ไม่มีเงิน จึงยืมจากแอนตอนนิโอะ แอนตอนนิโอรักเพื่อนแต่ไม่มีเงินในขณะนั้น จึงไป ยืมไซลือก ไซลือกซึ่งผูกพยาบาทแอนตอนนิโอะ เพราะ เป็นคนที่ชาวบ้านรักมากกว่าตน สบโอกาสจึง ให้แอนตอนนิโอะทำสัญญาประหลาด เพื่อลวงฆ่าแอนตอนนิโอะเสีย เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการใช้สร้าง

เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่องให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น เช่น เรื่องมัทนะพาธา มีโครงเรื่องย่อย เป็นเรื่องอดีตชาติระหว่างนางมัทนาและสุเทษณ์ เพื่อแสดงให้เห็นว่าทั้งสอง เคยมีความขัดแย้งและความผูกพันกันมาแต่ครั้งอดีตและความรู้สึกนั้นยังคงอยู่ เรื่องพระนลคำฉันท มีโครงเรื่องย่อย เกี่ยวกับการผจญภัยของพระนลและนางทมยันตี เพื่อแสดงว่าทั้งคู่ต่างได้รับความลำบาก และ ผจญอันตรายต่าง ๆ กว่าจะได้พบกัน เรื่องวินิฉวานิชคำฉันท มีโครงเรื่องย่อยเกี่ยวกับการแลก แทวนและความหึงหวงระหว่างนาง เนริสส์สาวใช้ของนางปอ เทียบกับครีต เดียวโนคนรับใช้ของ บัสसानิโอะ โครงเรื่องย่อยนี้เป็นสาเหตุให้นางปอ เทียหาโอกาสทะเลาะ เพื่อลงใจสามีของคนบ้าน เป็นต้น

4) การสร้างอุปสรรคหรือข้อ

ขัดแย้งและการคลี่คลายอุปสรรคไปทีละขั้นในระหว่างที่เหตุการณ์ดำเนินไปสู่จุดสูงสุดของ เรื่อง

วิธีพัฒนา เรื่อง ในกรณีนี้มีลักษณะ

ที่แตกต่างออกไปจากที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ ปกติวรรณกรรมนิทานคำฉันท์โดยทั่วไปจะต้องดำเนิน ไปสู่จุดสูงสุดของ เรื่อง เสียก่อน จึงจะคลี่คลายไปได้ แต่ในกรณีนี้ผู้ประพันธ์จะค่อย ๆ คลี่คลาย อุปสรรคบางส่วนไปทีละขั้นตอน โดยที่เหตุการณ์ตอนนั้นยังมิได้ดำเนินไปสู่จุดสูงสุดของ เรื่อง แต่เป็นการชี้ให้เห็นแนวทางของ เรื่องว่าจะพัฒนาต่อไปอย่างไรและคลี่คลายอย่างไร อุปสรรคขั้นต้น เหล่านี้มักจะมีความสัมพันธ์หรือมีผลต่อการเกิดอุปสรรคในขั้นต่อ ๆ ไป ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญที่เป็น จุดสูงสุดของ เรื่อง ดังนั้นเมื่อถึงตอนคลี่คลายเรื่อง ย่อมต้องเริ่มคลี่คลายอุปสรรคขั้นต้นที่เป็นสาเหตุ ของอุปสรรคอื่น ๆ เสียก่อน จากนั้นจึงค่อย ๆ คลี่คลายอุปสรรคที่ตามมาทีละขั้น จนกระทั่งถึง อุปสรรคขั้นสุดท้ายซึ่งมีความสำคัญและรุนแรงอีกทั้งยังเป็นจุดสูงสุดของ เรื่อง เมื่อตัวละครสามารถ เอาชนะอุปสรรคอันสำคัญนี้ได้สำเร็จ เหตุการณ์ทั้งหลายก็จะคลี่คลายไปได้ เช่น เรื่องพระนลคำฉันท์ มีอุปสรรคและการคลี่คลาย 3 ขั้นตอน การที่กลีเข้าสิงพระนลเป็นอุปสรรคขั้นต้นที่เป็นผลให้พระนล เสียบ้านเมืองให้แก่พระนุชกร และพลัดพรากจากนางทมยันตี ต่อมาเมื่อพระนลได้เรียนรู้วิชาสะกา แล้ว ทำให้พระองค์พ้นจากอำนาจของกลี ต่อมาพระนลได้ปรับความเข้าใจกับนางทมยันตี และใน ขั้นสุดท้ายพระนลกลับไปทำ เล่นสะกาเพื่อชิงบ้าน เมืองคืนจากพระนุชกรได้ เป็นผลสำเร็จ

นอกจากนี้ยังมีวิธีพัฒนา เรื่องที่

มีลักษณะคล้ายคลึงกันนี้อีกอย่างหนึ่งคือ เป็นเรื่องที่ประกอบด้วยอุปสรรคสองชั้น อุปสรรคขั้นต้นเป็น กลุ่ม เหตุการณ์ขนาดเล็ก ซึ่งประกอบด้วยเหตุการณ์ที่ไม่ซับซ้อนนัก ตัวละคร เอกสามารถ เอาชนะ ทำให้เหตุการณ์คลี่คลายไปได้ ติดตามด้วยอุปสรรคขั้นต่อมาซึ่งเป็นกลุ่ม เหตุการณ์สำคัญ ซึ่งมีความ ซับซ้อน ตัวละคร เอกต้องใช้ความสามารถมากกว่าเดิมในการ เอาชนะอุปสรรคในขั้นนี้ เช่น เรื่อง นางอมร อุปสรรคขั้นต้นคือ พระมโหสถทรงทดสอบปัญญาและคุณสมบัติของการ เป็นภรรยาที่ดีของ นางอมร ด้วยการซักถามและการให้ทำงานปรากฏว่านางสามารถผ่านการทดสอบได้ อุปสรรค ขั้นต่อไปคือ นางอมรได้ใช้ปัญญาของนางลงโทษคนชั่วและช่วย เหลือพระมโหสถให้พ้นจากการถูก ไล่ร้าย ซึ่งต้องใช้ความสามารถมากขึ้นกว่าเดิม หรือ เรื่องพระนลคำฉันท์ พระนลเอาชนะอุปสรรค ขั้นต้น คือได้นางทมยันตีเป็นชายา อุปสรรคขั้นต่อไปเกิดจากความริษยาของกลี ส่งผลให้พระนล ประสบความหายนะต่าง ๆ แต่พระนลก็สามารถฝ่าฟันอุปสรรคทั้งหลายได้สำเร็จ เป็นต้น

5) การสร้างเหตุการณ์ที่มีเงื่อนไข

ในทำนองเดียวกัน แต่มีสถานการณ์บางอย่างหรือตัวละครบางตัวมีอิทธิพลให้เรื่องเปลี่ยนแปลงไป

วิธีพัฒนาเรื่องในลักษณะนี้จะมี

การกำหนดเงื่อนไขบางอย่างในเรื่อง แต่จะมีสิ่งอื่นซึ่งอาจเป็นตัวละครบางตัวหรือสถานการณ์บางอย่างที่เข้ามากระทบทำให้เรื่องแปรเปลี่ยนไป หรือทำให้เกิดความเข้าใจผิด แต่เมื่อเหตุการณ์ดำเนินไปตามปกติจึงทำให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในภายหลัง เช่น เรื่องสุชาติคำฉันท์ มีเงื่อนไขเกี่ยวกับการกินพุทราวิเศษ ทำให้เป็นหนุ่ม เป็นสาวและแข็งแรง แต่บังเอิญพุทรานั้นถูกพิษกัด ทำให้นางสนมกินแล้วตาย พระราชาเข้าพระทัยผิดว่านกแก้วคิดร้ายต่อพระองค์ให้ประหารนกแก้ว ภายหลังความจริงเปิดเผยพระราชาจึงเสียพระทัย เป็นต้น หรือเหตุการณ์ที่แปรเปลี่ยนไปนั้นมีผลกระทบต่อตัวละครเอก เช่น เรื่องเสียงสิงคาล พระราชารำคาญเสียงสุนัขหอน ทรงเข้าพระทัยผิดสุนัขหอน จึงพระราชทานพระราชทรัพย์ไปซื้อเครื่องกันหนาวให้แก่สุนัข อำมาตย์แอบนำพระราชทรัพย์ไปใช้ในเรื่องส่วนตัว เมื่อสุนัขหอนอีกครั้งหนึ่ง อำมาตย์จึงเพ็ดทูลว่าให้พระราชาโง่ทรงเข้าพระทัยว่า สุนัขถวายพระพรที่พระราชาทรงเมตตาต่อมัน หรือเรื่องแนะนำเพื่อนคำฉันท์ ชายหนุ่มคนหนึ่งเรียนวิชาปลุกมะม่วงผิดดูจากยาจก จนกระทั่งสามารถปลุกมะม่วงให้พระราชาเสวยได้ตามเวลาที่ทรงต้องการ แต่อัยายที่มีครูเป็นยาจกจึงกราบทูลพระราชว่าตนเรียนวิชามาจากสำนักทศปาโมกข์ การลบหลู่ครูทำให้ปลุกมะม่วงไม่ได้ พระราชทรงทราบความจริงจึงสั่งลงโทษชายหนุ่ม

6) การเปรียบเทียบพฤติกรรมของ

ตัวละคร เพื่อพัฒนาเหตุการณ์ไปสู่จุดสูงสุดของเรื่องได้

วิธีพัฒนาเรื่องในลักษณะนี้ดำเนิน

ไปได้ด้วยการที่ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครขึ้นสองฝ่าย ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกัน เพื่อเป็นการเปรียบเทียบพฤติกรรมที่แตกต่างกันของตัวละครทั้งสองฝ่ายซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นภายในเรื่องได้อย่างน่าสนใจ เช่น เรื่องอิลลิสซาดก กำหนดให้พระอินทร์แปลงกายเหมือนกับอิลลิส เศรษฐีทุกอย่าง แต่มีพฤติกรรมขัดแย้งกัน คือ พระอินทร์แปลงนำทรัพย์สินของอิลลิส เศรษฐีข้างตระหนี่ไปแจก จนกระทั่งฟ้องร้องกัน แต่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ เป็นเหตุให้อิลลิส เศรษฐีเสียใจ และต่อมาภายหลังก็สามารถกลับตัวเป็นคนดี หรือเรื่องนางโสภณีกับราภษส นางโสภณีกับพี่สาวทั้งสองมีลักษณะนิสัยตรงกันข้าม

นางโสภณมีความกตัญญูต่อบิดา รักและเสียสละเพื่อครอบครัว ในขณะที่พี่สาวเป็นคนเห็นแก่ตัว เมื่อบิดาจะไปค้าขาย นางโสภณขอดอกกุหลาบ เป็นของฝาก ส่วนพี่สาวของเครื่องประดับและ แพรพรรณที่หายากมีราคาแพง แต่ดอกกุหลาบของโสภณกลับหายากที่สุด และทำให้พ่อค้าต้องไปเด็ด ดอกกุหลาบของรากลส รากลสโกรธและให้นางโสภณมาให้คุณ เป็นการแลกกับชีวิตของคนทั้ง ครอบครัว พี่สาวทั้งสองกลัวตายพยายามอ้างว่านางโสภณเป็นต้นเหตุของภัยครั้งนี้และผลักดันให้นางเดินทางไปหารากลส นางโสภณมีความกตัญญูจึงยอมทำตาม เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีวิธีการปลุกย่อย

อีกหลายอย่างที่ผู้ประพันธ์แทรกเข้าไปในตอนพัฒนา เรื่องทำให้การสร้างโครงเรื่อง เป็นไปอย่าง น่าสนใจชวนติดตามยิ่งขึ้นดังนี้

- การสร้างความสนใจใคร่

รู้เรื่อง ¹⁰⁷(Suspense)

การสร้างความสนใจใคร่

รู้เรื่องนี้ เกิดขึ้นจากการที่ผู้ประพันธ์ได้สร้างเงื่อนไขหรือความลับบางประการที่ต้องการคำอธิบาย จึงเป็นแรงผลักดันให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกอยากติดตามเรื่องราวโดยตลอด การสร้างความใคร่รู้ เรื่องมีปรางสองแบบได้แก่

แบบแรกคือ การแนะนำเป็นนัย

ให้ผู้อ่านให้ทราบถึง เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นต่อไป แต่มิได้บอกเล่า เหตุการณ์ทั้งหมดโดยปิดบัง เรื่องบาง ส่วนไว้เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความสนใจอยากรู้เหตุการณ์ต่อไป อาจจะมีลักษณะเป็นคำพูดแนะนำเหตุการณ์ บางอย่าง เช่น ตอนที่กลิ้งล้ออาชาตพระนล และชักชวนทรบรให้ร่วมมือกับตน ทำให้ผู้อ่านทราบว่า ต้องมีเหตุการณ์ร้ายบางอย่างเกิดขึ้นแก่พระนล หรือตอนที่ ศุภางค์รำพึงว่าสงสารนางมัทนาเมื่อ เห็นท้าวชัยเสนพพระทัยนาง เป็นการแนะนำ เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นต่อไป คือ เหตุการณ์วุ่นวายใน ชีวิตรักของท้าวชัยเสนและนางมัทนา ซึ่งมีสาเหตุมาจากความหึงหวงของพระนางจันทิมา เหลือของ ท้าวชัยเสน เป็นต้น บางเรื่องอาจจะเป็นการสร้างบรรยากาศในฉากหรือสิ่งแวดล้อมของตัวละคร เพื่อเป็นการแนะนำ เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นต่อไป เช่น ตอนที่พราหมณ์เวทัพพะและพระโพธิสัตว์เดินทาง

¹⁰⁷ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษา ตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522), หน้า 106-107.

ผ่านป่า ผู้ประพันธ์บรรยายภาพป่าที่น่ากลัว ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่ทั้งพราหมณ์และศิษย์กำลังจะประสบอันตรายขางประการ นั่นคือ การหลงเข้าไปในขุมโจร และพราหมณ์ถูกโจรจับตัวไว้เรียกค่าไถ่ เป็นต้น

ขางครั้งการณะ เหตุการณ์

เป็นนัยนี้อาจมีลักษณะ เป็นการทำนายทายทักหรือความเชื่อโชคลางขางประการ เช่น โจรทำนายว่านางเมรีมีเคราะห์ร้ายไม่ให้ติดตามพระรถเสน แต่นางไม่เชื่อ ภายหลังนางตามพระรถเสนไปทันก็จริง แต่นางต้องตาย หรือพระกาละทรศินตรวจดวงชะตาของนางมีทำนายว่าจะโชครดี แต่มีเคราะห์ร้ายภายหลัง ซึ่งเป็นจริงตามนั้น โชครดีคือนางได้อภิเษกกับท้าวชัยเสน แต่เคราะห์ร้ายคือ นางต้องผจญภัยกับความหึงหวงของพระนางจันทิ และถูกสุเทษณ์สาปเป็นดอกกุหลาบตลอดไป เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการณะ

เหตุการณ์เป็นนัยโดยแสดงให้ เห็นในรูปของวัตถุขางอย่างหรือการกระทำขางอย่างที่มีผลต่อการเกิดเหตุการณ์ในเรื่อง เช่น โชคลอกให้แอนตอนนีโอทำสัญญาชคใช้หนี้ด้วย เนื้อริมหัวใจ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่สัญญาฉบับนี้ต้องมีผลต่อ เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นต่อไปขางหน้า หรือการที่ขางปอเทียให้แหวนแก่ปัสสานิโอกิตี หรือนาง เนริสส์ให้แหวนแก่ครัดเตียโนกิตี ต่างมีผลต่อเรื่องที่เกิดขึ้นต่อไป เพราะนางทั้งสองได้ใช้แหวนเป็นข้ออ้างในการลองใจสามีของตน เป็นต้น

แบบที่สองคือ การสร้าง

ขมปัญหาขางอย่าง เพื่อให้ผู้อ่านใคร่รู้ถึง เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นต่อไป โดยการหยุดเรื่องไว้ข่วขณะ แล้วจึงดำเนินเรื่องต่อไป เช่น เรื่องพระนลคำฉันทิ ในตอนท้ายของสรรคที่ 2 กล่าวถึงจุดโลกขมบาลเข้ามาขวงพระนล ในขณะที่พระองค์เสด็จขางงานสยมพรของนางทมยันตี และขอร้องให้ข่วเหลือ แล้วผู้ประพันธ์ได้ทิ้งเรื่องค่างไว้ ทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสัยว่เทวดาทั้งสี่ต้องการให้พระนลข่วเหลือในเรื่องใด ซึ่งผู้ประพันธ์ได้ดำเนินเรื่องต่อไปขมทักต่อไป เป็นต้น

- การใช้เหตุบังเอิญหรือเหตุ

ประจวบ (co-incident)

การใช้เหตุบังเอิญเป็นวิธี

คลี่คลายปัญหาขางง่าย ซึ่งปรากฏเสมอในวรรณกรรมนิทาน ซึ่งอาจข่วมีความสมเหตุสมผลหรือไม่ก็ได้ เช่น การที่ข่วพิษขากัดพุทราวิเศษ ทำให้นางสนมกินแล้วตาย เป็นเหตุบังเอิญ หรือเรือสินค้าของ

แอนตอนนีโออัปปางกลางทะเล ก็เป็นการใช้เหตุบังเอิญ ทำให้แอนตอนนีโอไม่สามารถใช้หนี้
ไซลือกได้ทันตามกำหนด เป็นต้น

นอกจากนี้เหตุบังเอิญที่พบใน
วรรณกรรมนิทานคำฉันท์ในสมัยนี้ยังมีลักษณะ เป็น เรื่องเหนือวิสัย ¹⁰⁸(fantasy) กล่าวคือ ตัวละคร
มักได้รับการช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ แสดงออกมาในลักษณะของปาฏิหาริย์ แต่
ผู้ประพันธ์สามารถอธิบายเหตุผลในแง่วรรณกรรมได้ ซึ่งมักเกี่ยวกับการสั่งสมบุญบารมี หรือแสดงถึง
การมีคุณความดีอันสูงส่งเหนือคนทั้งหลาย จึงมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกป้อง รักษา เช่น เรื่องมารวิไชย
คำฉันท์ พระธรรมิ์ขึ้นมาจากพื้นดินและบีบบังจากมวยผม เพื่อเป็นพยานให้แก่พระพุทธองค์ หรือเรื่อง
พระนลคำฉันท์ พระพายปรากฏกายเป็นพยานในความซื่อสัตย์ของนางทมยันตีต่อหน้าพระนล เป็นต้น

- การใช้สื่อต่าง ๆ

สื่อต่าง ๆ ที่ใช้ในการ

ดำเนิน เรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรมนิทานคำฉันท์มีทั้ง มนุษย์ สัตว์ หรือวัตถุบางอย่าง โดยมากสื่อ
เหล่านี้จะทำหน้าที่ช่วยให้ตัวละคร เอกได้พบกัน เช่น พรานป่ากรามทูลท้าวพรหมทัตถึงนางปทุมวดี
ทำให้ท้าวพรหมทัตเกิดพอพระทัยและรับนางมาอยู่ด้วย หรือนางมโนรมาและวสันตกะร่วมมือกัน
ช่วยเหลือให้วิศวราชได้เล่นละครคู่กับนางอารัญญา เพื่อให้มีโอกาสใกล้ชิดกัน เป็นต้น นอกจากนี้
ในบางเรื่องสื่อยังทำหน้าที่สร้างความขัดแย้งขึ้นในเรื่อง เช่น นางอราสีทูลยุยงเกี่ยวกับชายา
ใหม่ของท่าน้ำชัยเสน ทำให้พระนางจันทิมาคิดหึงหวงและกลั่นแกล้งนางมัทนา หรือท้าวอิสรราชไล่ล่า
หมู่กวางอย่าง เพลิด เพลินจนหลงเข้าไปใน เขตหวงห้ามของพระอิศวรจึงถูกสาป เป็นต้น

- การเล่าเรื่องย้อนอดีต

โดยทั่วไปแล้ววรรณกรรม

นิทานคำฉันท์จะดำเนิน เรื่องตามลำดับ เหตุการณ์ในปฏิทิน ซึ่งช่วยทำให้อ่าน เรื่องแล้ว เข้าใจได้ง่าย
แต่ในบางเรื่องมีการ เล่า เหตุการณ์ในลักษณะการ เล่า เรื่องย้อนอดีต เพื่ออธิบาย เหตุผลของการเกิด
เหตุการณ์บางอย่างช่วยให้ผู้อ่าน เข้าใจ เรื่องได้กระจ่างยิ่งขึ้น และเป็นวิธีที่ทำให้ เรื่องดูมี เงื่อนงำ
บางประการชวนให้ติดตาม เช่น มายาวิน เล่า เรื่องอดีตชาติของสุเทษณ์และนางมัทนา เพื่ออธิบาย
ว่าสุเทษณ์มีความรู้สึกผูกพันกับนางมัทนามาแต่อดีตชาติ และการที่สุเทษณ์ทำกรรมไว้กับนางมัทนาจึง

¹⁰⁸ ฤทลภาส มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, หน้า 104.

มิได้สมหวังในรัก เมื่อ เป็น เทวดา หรือนันทิวรธนะ เล่า เหตุการณ์ภายหลังจากที่ตัวช่วย เสน่สง
ประหารนางมัทนาและศุภางค์ว่า ศุภางค์อาสาออกรบและตายอย่างสมเกียรติในสนามรบ ส่วน
นางมัทนานั้นพรหมณ์มารับกลับเข้าป่า เป็นต้น

- การ เล่า เหตุการณ์ต่างสถานที่

สลับกัน

ในกรณีที่วรรณกรรมนิทาน

คำฉันท์บาง เรื่องมีขนาดยาวและมีเหตุการณ์ซับซ้อน การ เล่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่างสถานที่สลับกัน
จะช่วยให้ผู้อ่านทราบว่าในเวลาใกล้เคียงกันนั้นมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นแก่ตัวละครตัวใดบ้าง ทำให้
ผู้อ่านรู้สึกเหมือนกับการได้เห็นภาพจริง คือ เหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียง
กัน แต่ต่างสถานที่กันได้ การ เล่า เหตุการณ์ต่างสถานที่สลับกันนี้ทำให้ เรื่องมีลักษณะชวนติดตาม
และ เป็นการ เปลี่ยนอารมณ์และบรรยากาศทำให้ผู้อ่านไม่รู้สึกเบื่อหน่ายอีกด้วย เช่น การ เล่า เรื่อง
การผจญภัยของนางทมยันตี สลับกับการผจญภัยของพระนล ตลอดจนการที่ตัวภุมมะให้พรหมณ์ตาม
หานางทมยันตี หรือ เรื่องอลินจิตต์ กล่าวถึง ท้าวพรหม ทัตครองกรุงพาราณสี และหมู่บ้านข้างไม้
ในคอนเหนือซึ่งได้ช่วยเหลือช้างบาด เจ็บจึงได้ช้างไว้ใช้งาน แล้วกล่าวสลับไปถึง เมืองพาราณสี
ที่ทราบข่าวช้างเผือก จึงขึ้นไปจับช้างที่หมู่บ้านของช้างไม้ เป็นต้น

เนื่องจากวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ที่

ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แต่ละเรื่องมีลักษณะโครง เรื่องที่ซับซ้อนและมีขนาดสั้น
ยาวต่าง ๆ กัน ดังนั้นในแต่ละ เรื่องผู้ประพันธ์อาจจะเลือกใช้วิธีสร้างข้อขัดแย้งซึ่งนำไปสู่จุดสูงสุด
ของเรื่องวิธีต่าง ๆ กัน ซึ่งอาจจะ เป็นในลักษณะการใช้ผสมผสานกันหลายวิธีเพื่อให้สามารถดำเนิน
เรื่องให้เราความสนใจของผู้อ่านได้ จึงปรากฏให้เห็นวิธีพัฒนา เรื่องหลาย ๆ แบบภายใน เรื่อง
เดียวกัน

ข) การคลี่คลายเรื่อง การคลี่คลาย

เรื่องนี้ เป็น เหตุการณ์ตั้งแต่ตอนที่เป็นจุดสูงสุดของ เรื่องจนกระทั่งปัญหาหรือข้อขัดแย้งในเรื่อง
ได้รับการแก้ไขให้คลี่คลายไปในทิศทางใดทางหนึ่ง วิธีคลี่คลายเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์
สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีดังนี้

1) การคลี่คลายเรื่องด้วย

พฤติกรรมหรือการกระทำของตัวละครเอก การคลี่คลายเรื่องในกรณีนี้ผู้ประพันธ์จะให้ความสำคัญแก่ตัวละครเอก เพราะ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เป็น เรื่องราวของตัวละครเอก ดังนั้นตัวละครเอกจึงมีบทบาทเป็นผู้คลี่คลายปัญหาด้วยการพยายามใช้ความสามารถหรือคุณสมบัติพิเศษในการฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ไปได้ เช่น พระนลได้ผจญภัยสามารถเรียนรู้วิชาสะกาศ พ้นจากการเข้าสิงของกลีสสามารถพบและทำความเข้าใจกับนางมยันดี และกลับไปทำพินันสะกาศเพื่อกู้บ้านเมืองคืน จากพระนุชกร เป็นผลสำเร็จ หรือทิสสาสามารถตอบปัญหาเทวธรรมได้ทำให้ราชสพโองายอมคืนพระอนุชาทั้งสอง หรือนางอมรกลั่นแก่งพราหมณ์ทั้งสี่ที่คิดร้ายทูลความจริงแก่ท้าววิเทหะ นำเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่หายไปมาคืนสามารถช่วย เหลือพระมโกลให้พ้นจากราชภัยได้ เป็นต้น

2) การคลี่คลายเรื่องตามเหตุผล

ในเรื่อง การคลี่คลายเรื่องในกรณีนี้ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ประกอบกัน และ เกิดนำมาก่อนที่จะดำเนินมาสู่จุดสูงสุดของเรื่อง ซึ่งจะเป็นสาเหตุให้เรื่องต้องคลี่คลายไปตามนั้นอย่างมีเหตุผล เช่น แม้ว่าสุเทษณ์จะพยายามอ่อนวอนงอนง้อ ใช้เวทมนตร์สะกด งามความสมัครใจ หรือแม้แต่สาปนางมัทนาให้พบกับความทุกข์อันเกิดจากความรัก นางก็ไม่ยอมรับรักสุเทษณ์ แต่กลับขอให้สุเทษณ์ช่วยให้ได้คืนดีกับท้าวชัยเสน ทำให้สุเทษณ์กริ้วและสาปนางให้เป็นคอกกูกุลหลายตลอดไป ทำให้นางหมดโอกาสได้อยู่ร่วมกับชายใดอีก หรือพราหมณ์เวทัพพะยอม เรียกฝนรดน้ำให้โจรกลุ่มแรก เป็นผลให้เกิดการฆ่าแย่งชิงสมบัติกันในหมู่โจรสองกลุ่มจนตายทั้งหมด

3) การคลี่คลายเรื่องด้วยเหตุบังเอิญ

หรือเรื่อง เหนือวิสัย การคลี่คลายเรื่องในกรณีนี้มีปรากฏเสมอในนิทาน ซึ่งผู้ประพันธ์มักแก้ไขปัญหาด้วยการนำเหตุการณ์บังเอิญหรือ เรื่องวิสัยหรืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์บางอย่างมาใช้ในการคลี่คลายสถานการณ์ โดยมากเรื่องจะเปลี่ยนแปลงไปในทางดี มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ความช่วยเหลือตัวละครเอก ซึ่งมักจะ เป็นฝ่ายธรรมะให้สามารถฝ่าฟันอุปสรรคให้สำเร็จ การคลี่คลายเรื่องในลักษณะนี้มีปรากฏในวรรณกรรมคำสอน และแสดงถึงความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว และธรรมะย่อมชนะอธรรมเสมอ เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าถูกพญามารและสมุนรุมทำร้าย พระธรรมได้ขึ้นมา เป็นหยานและช่วย เหลือบิบบน้ำจากมวยผมพัดพาพญามารไปหมด หรือเมื่อท้าวพรหมทัตไม่ยอมรับกัญฐราหนกุมาร เป็นโอรส นางกัญฐหารีจึงอธิษฐานและโยนบุตรขึ้นไปในอากาศ ปรากฏว่ากุมารลอยได้ ทำให้ท้าวพรหมทัตยอมรับ เป็นต้น

3. ตอนปิด เรื่อง

การปิด เรื่องจะชี้ให้เห็นถึงผลหลังจาก เหตุการณ์ในเรื่องได้คลี่คลายไป การปิด เรื่องได้ดีจะมีผลทำให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจ การ ปิด เรื่องในวรรณกรรมนิทานคำฉันท์ส่วนใหญ่จะเป็นไปตามความคาดหมายของผู้อ่าน วิธีปิด เรื่อง มีหลายวิธีคือ

ก) การปิด เรื่องด้วยความสมหวัง ของตัวละครเอก มีลักษณะการปิด เรื่องด้วยเหตุการณ์ที่จบดี ซึ่งเป็นลักษณะการจบแบบนิทานโดย ทัว ๆ ไป ส่วนใหญ่จะเป็นผลจากการประพุดิและกระทำดีของตัวละครเอก ซึ่งย่อมได้รับผลดีตอบ สนอง เช่น เรื่องพระนลคำฉันท์ พระนลสามารถเอาชนะกลีและพระบุษกรได้กลับไปครอง เมือง นิษิตตามเดิม เรื่องกัฏฐทวาริชาดก นางกัฏฐทวาริได้รับการแต่งตั้งให้เป็นมเหสีของท้าวพรหมทัต เพราะการที่นางสามารถอบรมเลี้ยงดูบุตรได้ดี เป็นต้น

ข) การปิด เรื่องด้วยความไม่สมหวัง ของตัวละครเอก มักจบด้วยการพลัดพรากจากกัน หรือการตายของตัวละครเอกฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างจากนิทานไทยโดยทั่วไป แต่เป็นวิธีปิด เรื่องที่สามารถสร้างความประทับใจ ให้แก่ผู้อ่านได้ดี เพราะในชีวิตจริงมนุษย์ก็มิได้ประสบความสำเร็จไปเสียทุกอย่างทุก เรื่อง และความไม่สมหวังนี้มักจะมีผลมาจากการเข้าใจผิด เมื่อทราบความจริงย่อมก่อให้เกิดความเสียใจ และสำนึกผิด เช่น เรื่องสุวชาติคำฉันท์ พระราชเสีพระทัยที่สั่งประหารนกแก้วโดยไม่มีความคิด หรือ เรื่องมัทนะพาธา ท้าวชัยเสนทรงสำนึกผิด แต่นางมัทนากลายเป็นดอกกุหลาบไปโดยไม่สามารถ กลับมาอยู่ด้วยกันได้อีก

ค) การปิด เรื่องด้วยการที่ตัวละครฝ่าย ร้ายหรือมีพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องถูกลงโทษ มีลักษณะการปิด เรื่อง เป็นไปตามความคาดหมายของผู้อ่าน กล่าวคือตัวละครฝ่ายร้ายหรือมีพฤติกรรมอันไม่ถูกต้องจะถูกลงโทษ มีลักษณะ เป็นการปิด เรื่องแบบ นิทาน และจบด้วยการสอนใจผู้อ่านว่า ผู้ที่กระทำผิดทำชั่วย่อมได้รับผลร้ายตอบแทน เช่น เรื่อง มารวิไชย กองทัมมารที่มารังควาญพระพุทเจ้า ถูกพระธรณีบีบน้ำจากมวยผมพัดพาไปหมด พญามารต้องยอมยกมือไหว้พระพุทองค์ เรื่องแนะนำเพื่อนคำฉันท์ ชายหนุ่มถูกถอดจากตำแหน่ง เพราะลบลู่ครูของคน

ง) การปิดเรื่องด้วยคำสอนหรือข้อคิด

การปิดเรื่องด้วยการสรุปคำสอนหรือข้อคิดไว้ท้ายเรื่อง เป็นวิธีหนึ่งที่นิยมมากโดยเฉพาะเรื่องที่มี
 คำมาจากรวบรวมกรรมคำสอน การสรุปคำสอนหรือข้อคิดนี้มีประโยชน์ต่อผู้อ่านทำให้เกิดความ
 เข้าใจคำสอนหรือข้อคิดที่ผู้ประพันธ์ต้องการสื่อสารได้อย่างถูกต้องและกระจ่างชัด เช่น เรื่อง
 วิชาความนิชคำฉันท์ให้ข้อคิดเกี่ยวกับประโยชน์ของปัญญา เรื่อง เวทัพพะชาตคำฉันท์ให้ข้อคิดเกี่ยวกับ
 โทษของความโลภ เป็นต้น

จากการพิจารณาโครงเรื่องของวรรณกรรมนิทาน
 คำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พบว่า มีลักษณะโครงเรื่องหลายแบบและมีความซับซ้อน
 บางเรื่องมีลักษณะโครงเรื่องที่มีความพิเศษเฉพาะตัวและน่าสนใจแตกต่างจากโครงเรื่องทั่ว ๆ ไป
 เช่น โครงเรื่องมัทนะพาธา เป็นต้น ส่วนวิธีการสร้างโครงเรื่องทั้งวิธีเปิดเรื่องและวิธีพัฒนาเรื่อง
 สามารถสร้างความสนใจและชวนติดตามได้ดี และมีหลายวิธี แต่วิธีปิดเรื่องยังคงเป็นวิธีที่นิยมใช้กัน
 มากแต่เดิม คือ การสรุปคำสอนและแสดงผลการกระทำของตัวละคร แต่ก็ถือว่าเป็นประโยชน์ต่อ
 ผู้อ่านในลักษณะที่เป็นเรื่องสอนใจ

จากการสังเกตเนื้อเรื่องและโครงเรื่องของวรรณกรรมนิทาน
 คำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ส่วนใหญ่ประกอบด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่คล้ายคลึงกัน
 จนสามารถจัดเป็นกลุ่มเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ได้หลายกลุ่ม แต่การนำเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ มา
 ประกอบเป็นเนื้อเรื่องมีจำนวนไม่มากนัก ทำให้เรื่องที่ปรากฏมีขนาดสั้นและมีลักษณะเป็นโครงเรื่อง
 เดี่ยวเป็นส่วนใหญ่ โครงเรื่องที่ปรากฏมีความหลากหลายมีทั้งแบบโครงเรื่องเดี่ยวและโครงเรื่อง
 ซับซ้อน โดยเฉพาะการสร้างโครงเรื่องซับซ้อนบางแบบมีลักษณะที่น่าสนใจได้แก่ บทละครเรื่อง
 มัทนะพาธาซึ่งมีโครงเรื่องหลักสองโครงเรื่องดำเนินควบคู่กันไป และมีจุดสูงสุด (climax) ของ
 เรื่องร่วมกัน ตลอดจนยังมีโครงเรื่องย่อยซ้อนอยู่ในโครงเรื่องหลักอีกด้วย เมื่อพิจารณาถึง
 ลักษณะโครงเรื่องของวรรณกรรมนิทานคำฉันท์แต่ละเรื่องจะพบว่า ส่วนใหญ่นิยมโครงเรื่องที่มี
 เอกภาพ กล่าวคือ เริ่มต้นจากจุดขัดแย้งเพื่อดำเนินไปสู่จุดสูงสุดของเรื่องและคลี่คลายไปในตอนจบ
 ถ้ามีโครงเรื่องหลักหรือโครงเรื่องย่อยซ้อนอยู่ก็ต้องใช้ช่วยสนับสนุนและคลี่คลายไปพร้อมกัน อาจ
 จะมีข้อยกเว้นในบางเรื่องแต่เป็นส่วนน้อยเท่านั้น

3.3.2 แนวคิด (theme)

คำว่า theme มีความหมายตามที่ปรากฏในพจนานุกรมเป็น 2 ประการ คือ ความหมายหนึ่ง หมายถึง หัวเรื่อง (The subject of the work) ส่วนอีก ความหมายหนึ่ง หมายถึง แนวคิดหลัก (central idea) ซึ่งผู้ประพันธ์อาจจะเสนอให้เห็นได้อย่างชัดเจนในเรื่องหรือโดยทางอ้อมก็ได้¹⁰⁹ ในการศึกษา theme ของวรรณกรรมประเภทฉันทโนสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 นี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาในความหมายหลังซึ่งหมายถึง แนวคิดของเรื่อง เพื่อสังเกตทัศนะบางประการที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งผู้ประพันธ์ต้องการสื่อสารให้แก่ผู้อ่าน ดังที่ กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้อธิบายไว้ว่า

สาระ (theme) ของวรรณคดีแต่ละเรื่องก็คือ ทัศนะที่ผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของความเป็นไปอย่างหนึ่ง (หรือหลายอย่าง) ของมนุษย์ (ชีวทัศน) หรือทัศนะที่ผู้แต่งมองดูความเป็นไปในโลกมนุษย์ (โลกทัศน) แล้วนำมาแสดงให้ประจักษ์แก่ผู้อ่านโดยใช้เนื้อเรื่องในวรรณคดีเป็นเครื่องสื่อสาร สาระจึงเป็นจุดมุ่งหมายอันเป็นแก่นกลางเรื่องหรือความคิด สำคัญในเรื่อง¹¹⁰

ลักษณะสำคัญของแนวคิดของเรื่องอีกประการหนึ่งคือ "แนวคิดจะต้องปรากฏอยู่ตั้งแต่ต้นเรื่อง จนถึงปลายเรื่องซึ่งจะเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน ส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรื่องเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อเสนอแนวคิดของเรื่องตามที่คุณประพันธ์ต้องการและมีความสอดคล้องกับแนวคิดของเรื่องโดยตลอด"¹¹¹

¹⁰⁹ J.A.Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, New York: Doubleday & Company, 1977, page 679. ความว่า "Theme Properly speaking, the theme of work is not its subject but rather its central idea which may be stated directly or in dircetly."

¹¹⁰ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, หน้า 107-108.

¹¹¹ เก็บความจาก สุวรรณภา เกรียงไกรเพชร, พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวิจารณ์ (กรุงเทพมหานคร: สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 8.

เมื่อพิจารณาถึงแนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทโนสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พบว่า นอกจากแนวคิดหลักของเรื่องแล้ว ยังมีแนวคิดปลีกย่อยที่ผู้ประพันธ์แทรกเข้าไป เพื่อสนับสนุนให้แนวคิดหลักของเรื่องมีน้ำหนักและมีความกระจ่างยิ่งขึ้น ในการวิเคราะห์แนวคิดของวรรณกรรมประเภทฉันทโนสมัยนี้จะ เป็นแนวคิดหลัก เป็นสำคัญ ส่วนข้อคิดปลีกย่อย เพียงแต่ใช้เสริมในบางตอน เพื่อให้เกิดความกระจ่างขึ้นเท่านั้น โดยสามารถจัดกลุ่มแนวคิดต่าง ๆ ได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับความรักและชีวิตครอบครัว แนวคิดเกี่ยวกับการเมืองการปกครองและสถาบันกษัตริย์ แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรม และแนวคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการดำเนินชีวิตในสังคมบางประการ

3.3.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับความรักและชีวิตครอบครัว

ผู้ประพันธ์ส่วนใหญ่นิยมแต่งวรรณกรรมในแนวรักและชีวิตครอบครัวกันมาก เพราะเป็นเรื่องใกล้ตัว และมีเนื้อเรื่องที่สนุกสนานน่าประทับใจ ทำให้ได้รับความบันเทิงทั้งผู้อ่านและผู้ประพันธ์ อีกทั้งผู้ประพันธ์ยังสามารถสอดแทรกแนวคิดบางประการที่ต้องการเสนอได้โดยที่ผู้อ่านไม่รู้สึกว่าเป็นการบังคับให้อ่าน แนวคิดเกี่ยวกับความรักและชีวิตครอบครัวที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทโนแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาการเลือกคู่ครอง และปัญหาระหว่างสามีภรรยา กับแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร

เมื่อพิจารณาแนวคิดเกี่ยวกับปัญหาการเลือกคู่ครอง และปัญหาระหว่างสามีภรรยาจะพบว่า วรรณกรรมประเภทฉันทโนสมัยนี้ส่วนหนึ่งยังคงเสนอแนวคิดคล้ายคลึงกับแนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมร้อยกรองไทยที่มีมาแต่เดิม ส่วนใหญ่มักเป็นการชี้ปัญหาที่ทำให้ชีวิตคู่ต้องแตกร้าง และเสนอแนวทางในการดำเนินชีวิตคู่ได้อย่างราบรื่น โดยการเน้นหลักปฏิบัติคนต่าง ๆ เช่น แนวคิดเกี่ยวกับการประนีประนอมและถนอมน้ำใจซึ่งกันและกัน เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตคู่ ปรากฏใน เรื่องสลະกันเพราะแต่งงาน หรือแนวคิดเกี่ยวกับการเลือกคู่ครองที่มีฐานะเสมอกับตน ปรากฏใน เรื่องผู้เฒ่าสอนบุตร แสดงทัศนคติว่าควรเลือกคู่ครองโดยเน้นที่ความเหมาะสมและยังสะท้อนให้เห็นว่าการแบ่งชั้นวรรณะในสังคมมีอิทธิพลต่อการเลือกคู่ครองอีกด้วย

แต่แนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทโนสมัยนี้ บางเรื่องแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงในด้านแนวคิดเกี่ยวกับปัญหาการเลือกคู่ครองที่แตกต่างไปจากเดิมได้อย่างน่าสนใจ ... กล่าวคือ มีการเสนอแนวคิดว่า "ความรักเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการเลือกคู่ครอง" มนุษย์ควรจะมีสิทธิในการตัดสินใจเลือกคู่ครองได้ตามความสมัครใจของตน มิใช่ด้วยความเห็นชอบจากผู้อื่นหรือการใช้วิธีบังคับ การเสนอแนวคิดนี้จะสังเกตุได้จากกรณีที่ตัวละครเลือกรักผู้ที่ตนพอใจ และแสดงความรักอันมั่นคงของตนด้วย การต่อต้านไม่ยอมรับรัก

ผู้ที่ตนไม่ปรารถนาไม่ว่าจะถูกบังคับหรือมีการใช้อำนาจคุกคามก็ตามที หรือแม้ว่าความรักจะก่อให้เกิดความทุกข์และความเดือดร้อน แสดงให้เห็นในลักษณะที่ตัวละครเอกไม่ประสบความสำเร็จในเรื่องของความรัก ไม่มีโอกาสได้ร่วมชีวิตกับผู้คนที่ตนรัก แต่ตัวละครเอกก็ยังคงยึดมั่นต่อความรัก จึงปรากฏในแนวคิด เรื่องมีทนะพาธา เหตุที่กล่าวว่าแนวคิดในประเด็นนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจเพราะแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความคิดในเรื่องคู่ครอง กล่าวคือ การแต่งงานแต่เดิมเป็นไปในลักษณะที่มีผู้ใหญ่เป็นผู้จัดหาคู่ครองที่เหมาะสมให้และหนุ่มสาวต่างยอมรับการตัดสินใจของผู้ใหญ่โดยไม่ได้แย้งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 คนไทยมีโอกาไปศึกษาต่างประเทศมากขึ้น ได้รับอิทธิพลจากความคิดแบบตะวันตก ทำให้มีแนวโน้มที่จะเลือกคู่ครองตามความพอใจของตนเองมากกว่าการถูกคลุมถุงชน ดังปรากฏแนวคิดในวรรณกรรมดังกล่าว

ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรก็ยังคงยึดแนวเดิม คือ แสดงถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดซึ่งเป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของครอบครัวคนไทย และแสดงถึงความรักอันยิ่งใหญ่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตรของตน เช่น แนวคิดใน เรื่องกัฏฐหรือชาติกาคำฉันท์ แนวคิดปลื้มก้อย เรื่องสัญญาชาติอิกา เป็นต้น ตลอดจนเสนอแนวคิดว่าบุตรควรมีความกตัญญูกตเวทิตต่อบุพการีของตนอีกด้วย เช่น แนวคิด เรื่องนางโสภณีกับรากษส แนวคิดปลื้มก้อยใน เรื่องนางอมร เป็นต้น

3.3.2.2 แนวคิด เกี่ยวกับการเมืองการปกครองและสถาบัน

กษัตริย์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 การปกครองบ้านเมืองไทยยังคงเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขและทรงมีอำนาจสูงสุด ในสมัยนี้มีปัญหาด้านการเมืองการปกครองทั้งปัญหาภายในประเทศและปัญหาจากภายนอกประเทศ ซึ่งกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของประเทศชาติและสถาบันกษัตริย์ กล่าวคือ ปัญหาภายนอกเกิดจากการรุกรานของมหาอำนาจตะวันตกที่แสวงหาอาณานิคม และพยายามยึดครองแผ่นดินไทย ส่วนปัญหาภายในเกิดจากความขัดแย้งทางความคิดระหว่างคนในชาติ เนื่องจากคนไทยส่วนหนึ่งได้มีโอกาสไปศึกษาต่างประเทศและได้รับความคิดด้านการเมืองการปกครองแบบตะวันตก จึงคิดนำมาปรับปรุงระบบการเมืองการปกครอง ความคิดเห็นในบางเรื่องขัดแย้งกับฝ่ายรัฐบาล สังเกตได้จากการพยายามก่อกบฏเกิดขึ้นหลายครั้ง ดังนั้นจึงมีการสะท้อนปัญหาการพยายามแก้ไขนี้ออกมาเป็นแนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันท์เรื่องต่าง ๆ แนวคิดเหล่านี้มีลักษณะเป็นเชิงสนับสนุนนโยบายของรัฐบาล โดยเน้นความจงรักภักดีและธำรงไว้ซึ่งสถาบันกษัตริย์ ปลูกใจให้รักชาติ และเสียสละเพื่อชาติ สอนราษฎรให้รู้จักหน้าที่ของตน ไม่กระทำสิ่งที่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ซึ่งเป็นผลเสียต่อระบบการปกครอง

แนวคิด เกี่ยวกับการ เมืองการปกครองและสถาบัน

กษัตริย์ที่ปรากฏในสมัยนี้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับความสำคัญและความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แนวคิดเกี่ยวกับชาติบ้านเมือง และแนวเกี่ยวกับหน้าที่และแนวทางการปฏิบัติตนของบุคคลระดับต่าง ๆ ในชาติ

แนวคิด เกี่ยวกับความสำคัญและความจงรักภักดีต่อ

พระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทนี้สมัยนี้ให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ในภาวะที่เกิดความผันผวนทางการเมือง ผู้ประพันธ์พยายามแสดงแนวคิดที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการสูงส่งเหนือคนทั้งปวง เช่น แนวคิดที่ปรากฏในคำฉันท์ดุขุฎิสังเวยกล่อมพระคชาธารฉบับต่าง ๆ การมีช้างเผือกมาสู่พระบารมีแสดงถึงบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น เป็นต้น นอกจากนี้ยังเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำประเทศ ทรงทำประโยชน์ต่อประเทศชาติ และสิ่งที่สำคัญคือทรงมีพระเมตตา จึงทรงเป็นที่รักของเหล่าพสกนิกร เช่น แนวคิดที่ปรากฏในฉันทฉวยตอบของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาตำราจรรยาภาพ ทรงเดือนพระสดีพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทั้งชาติ ส่วนในด้านราชฐานนั้น ผู้ประพันธ์ได้เน้นให้ราชฐานและข้าราชการมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แสดงออกในลักษณะการถวายพระพรในโอกาสอันเป็นมงคลต่าง ๆ หรือการแสดงความรักเมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต ตลอดจนการยอมทนทุกข์หรือเสียสละชีวิต เพื่อแสดงความจงรักภักดีอันยิ่งใหญ่ เช่น แนวคิดที่ปรากฏในเรื่องปี่มพพชานสาวรีย์ แสดงความอาลัยรักต่อพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือแนวคิดที่ปรากฏใน เรื่องสุชาติคำฉันท์ เกี่ยวกับการกระทำของนกแก้ว เป็นต้น

แนวคิด เกี่ยวกับความรักและเสียสละต่อชาติบ้านเมือง

เน้นความสำคัญและความอยู่รอดของชาติบ้านเมืองมากกว่าปัจเจกบุคคล มุ่งประโยชน์ส่วนรวม ถือว่าความอยู่รอดของชาติจะเป็นผลให้คนในชาติมีอิสระ เสรีด้วย โดยแสดงออกในลักษณะการยอมสละทุกสิ่งแม้แต่ชีวิตเพื่อรักษาเอกราชของชาติไว้ เช่น แนวคิดในเรื่องเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ สมเด็จพระสุริโยทัยทรง เสียสละพระชนม์ชีพในการต่อสู้ป้องกันประเทศอย่างกล้าหาญ นอกจากนี้ยังมีกรแสดงแนวคิดเกี่ยวกับการป้องกันประเทศทั้งภายนอกและภายในเพื่อให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 พยายามแสดงให้เห็นว่านโยบายของรัฐบาล เป็นสิ่งที่ถูกต้องและ เชิญชวนราษฎรให้กระทำตาม เช่น เรื่องปรีดีปารมภ์ เป็นการเชิญชวนให้บริจาคเงินซื้อเรือรบไว้ป้องกันประเทศ เป็นต้น

ส่วนแนวคิด เกี่ยวกับหน้าที่และแนวทางการปฏิบัติตน

ของบุคคลระดับต่าง ๆ ในชาติ การแสดงแนวคิด เช่นนี้ให้แก่ราษฎร ข้าราชการ เป็นไปเพื่อประโยชน์
 ต่อการปกครองได้ง่ายและความเจริญของประเทศชาติ เช่น แนวคิดใน เรื่องคดีแห่งพลเมืองดี หรือ
 แนวคิดใน เรื่องชุมพลเสือป่า เป็นต้น แนวคิดที่สะท้อนให้เห็นปัญหาด้านการเมืองการปกครองใน
 สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ได้อย่างชัดเจน คือ เรื่องความสามัคคีของคนในชาติ แสดงให้เห็น
 จากแนวคิดเกี่ยวกับ โทษของการแตกความสามัคคีในระดับต่าง ๆ ถ้าเป็นการแตกความสามัคคี
 ในระดับบุคคลจากแสดงให้เห็นถึงการสูญเสียผลประโยชน์บางประการเท่านั้น เช่น เรื่อง
ทารกนิทานดาอินดانا ทะเลาะกันจนต้องเสียรู้ตายอยู่ แต่ถ้าเป็นการแตกความสามัคคีในระดับชาติ
 จะมีความรุนแรงแสดงให้เห็นจากการสูญเสียเอกราชของชาติ เช่น เรื่องสามัคคีเกทคำฉันท
กษัตริย์ลิจฉวีต้องสูญเสียบ้านเมือง เพราะขาดความสามัคคี ผู้ประพันธ์ยังพยายามชี้ให้เห็นว่า การ
 แตกความสามัคคีส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นจากบุคคลที่ต้องการผลประโยชน์บางประการ คอยยุแหย่หรือ
 เป็นไส้ศึกเพื่อสร้างความแตกร้าวมามากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นข้อควรระวัง แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องความ
 สามัคคีของคนในชาติที่ปรากฏนี้ สะท้อนให้เห็นสภาพของเหตุการณ์ภายในประเทศในสมัยนั้น บุคคล
 ในชาตินี้ความแตกแยกทางความคิด ทำให้เกิดการแตกความสามัคคี ขณะเดียวกันก็มีภัยคุกคามจาก
 มหาอำนาจตะวันตกและผู้ที่ไม่ประสงค์ดีต่อชาติ ผู้ประพันธ์จึงพยายาม เสนอวิธีป้องกันคือการมีความ
 เรื่องความสามัคคีของคนในชาติ แสดงให้เห็นจากแนวคิดเกี่ยวกับ โทษของการ -
 แตกความสามัคคีในระดับต่าง ๆ ถ้าเป็นการแตกความสามัคคีในระดับบุคคลจากแสดง
 ให้เห็นแต่เพียงการสูญเสียผลประโยชน์บางประการเท่านั้น เช่น เรื่องทารกนิทานดาอินดانا
ทะเลาะกันจนต้องเสียรู้ตายอยู่ แต่ถ้าเป็นการแตกความสามัคคีในระดับชาติจะมีความรุนแรง
 แสดงให้เห็นจากการสูญเสียเอกราชของชาติ เช่น เรื่องสามัคคีเกทคำฉันท กษัตริย์ลิจฉวีต้องสูญเสีย
บ้านเมือง เพราะขาดความสามัคคี ผู้ประพันธ์ยังพยายามชี้ให้เห็นว่า การแตกความสามัคคี
 ส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นจากบุคคลที่ต้องการผลประโยชน์บางประการ คอยยุแหย่หรือเป็นไส้ศึกเพื่อ
 สร้างความแตกร้าวมามากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นข้อควรระวัง แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องความสามัคคีของคน
 ในชาติที่ปรากฏนี้ สะท้อนให้เห็นสภาพของเหตุการณ์ภายในประเทศในสมัยนั้น บุคคลในชาติมี
 ความแตกแยกทางความคิด ทำให้เกิดการแตกความสามัคคี ขณะเดียวกันก็มีภัยคุกคามจากมหา-
 อำนาจตะวันตกและผู้ที่ไม่ประสงค์ดีต่อชาติ ผู้ประพันธ์จึงพยายาม เสนอวิธีป้องกันคือการมีความ
 สามัคคีในหมู่คณะอีกทั้งยังมีการให้หลักปฏิบัติที่จะทำให้เกิดความสามัคคีซึ่งจะนำมาซึ่งความ เป็น
 ปึกแผ่นและความสงบสุขในชาติ

3.3.2.3 แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรม วรรณกรรมประเภท -

ฉันทที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นจำนวนมาก เสนอแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรม ซึ่งใช้สอนใจผู้อ่าน แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมที่ปรากฏมีพื้นฐานจากหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่เพราะคนไทยนับถือพุทธศาสนาประจำชาติ โดยมีหลักกว้าง ๆ คือ การทำความดี การละเว้นความชั่ว และการรักษาจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ตลอดจนการแสดงความเชื่อในเรื่องกรรม คุณธรรมเหล่านี้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข การแสดงแนวคิดเหล่านี้มีลักษณะเป็นการชี้ถึงคุณประโยชน์จากการปฏิบัติตามคุณธรรม และโทษจากการไม่ปฏิบัติตามคุณธรรม

การพิจารณาแนวคิดที่เกี่ยวกับคุณธรรมจะแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการทำความดีและการละเว้นความชั่ว แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมอื่น ๆ และแนวคิดเกี่ยวกับการเสนอความจริงของชีวิต

แนวคิดเกี่ยวกับการทำความดีและการละเว้นความชั่ว มักแสดงให้เห็นว่าความดีย่อมชนะความชั่ว เสมอ แสดงออกในลักษณะที่ตัวละครเอกยืนหยัดในการทำความดีโดยไม่หวาดหวั่นต่ออุปสรรคใด ๆ พยายามเสนอแนวคิดให้มนุษย์สร้างบุญกุศล และใช้ธรรมะในการดำเนินชีวิต และเชื่อว่าการทำความดีย่อมได้ผลดีตอบแทนเสมอ พยายามชี้ให้เห็นถึงผลร้ายของการกระทำชั่ว และลักษณะของคนชั่วคนพาลซึ่งพึงหลีกเลี่ยง ตัวอย่างแนวคิดในกลุ่มนี้เช่น เรื่องพระนลคำฉันท์ แสดงให้เห็นว่าการที่บุคคลยอมให้อ่านาจฝ่ายต่ำ เข้าครอบงำจิตใจย่อมนำไปสู่ความหายนะ แนวคิดที่ปรากฏในเรื่องมารวิไชยคำฉันท์ แสดงให้เห็นว่าความดีย่อมชนะความชั่ว

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมเด่น ๆ ข้ออื่น ๆ อีกหลายประการ ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับความกตัญญู ปรากฏใน เรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ แนวคิดเกี่ยวกับประโยชน์ของปัญญาและความนิยมผู้มีปัญญา ปรากฏใน เรื่องนางอมรและเรื่องเสียงสิงคาล เป็นต้น แนวคิดเกี่ยวกับการคบมิตร ลักษณะของมิตรแท้ที่คอยช่วยเหลือกันในยามทุกข์ยาก ปรากฏใน เรื่องวินิวานิชคำฉันท์ และ เรื่องคาถาประสิทธิ์ผลแก่คณะเสือป่า เป็นต้น

อนึ่งยังมีแนวคิดเกี่ยวกับการเสนอความจริงของชีวิต แนวคิดที่เด่นที่สุดคือ แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องความเป็นอนิจจังของสรรพสิ่งในโลก ซึ่งมนุษย์เองก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงพ้นสภาพเช่นนี้ได้ เช่น เรื่องเหมันฤดู เปรียบความเป็นอนิจจังของชีวิตเหมือนกับการเปลี่ยนฤดูในโลก เป็นต้น

เมื่อพิจารณาแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทน์ จะพบว่าถึงแม้ว่าจะ เป็นแนวคิดประเภทที่ผู้ประพันธ์นิยม เสนอมากที่สุด แต่เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นแนวคิดที่เป็นคำสอนของพุทธศาสนาซึ่งนิยมใช้สั่งสอนและให้ข้อคิดสืบทอดกันมา เป็นเวลาช้านาน จึงไม่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดประเภทนี้ได้มากนัก

3.3.2.4 แนวคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการดำเนินชีวิตในสังคมบางประการ ค่านิยมที่กล่าวถึงนี้เกิดขึ้นจากการกำหนดของคนในสังคม เป็นสิ่งที่คนในสังคมยอมรับและยกย่องว่าเป็นมาตรฐานของการดำเนินชีวิตที่ดี เมื่อพิจารณาถึงแนวคิดที่เกี่ยวกับค่านิยมในสังคมบางประการที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทคำฉันท์สมัยนี้ จะพบว่า เป็นค่านิยมที่สะท้อนสภาพเหตุการณ์และความรู้สึกนึกคิดของคนไทย ในสมัยนั้นซึ่งมีความแตกต่างจากค่านิยมที่มีมาแต่เดิม แนวคิดที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมต่าง ๆ ที่มีปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ผู้คนเริ่มตื่นตัวเห็นความสำคัญและความจำเป็นของการศึกษาในอันที่จะช่วยพัฒนาบุคคลและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้า เช่นเดียวกับประเทศตะวันตก แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้มีปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทน์หลายเรื่อง

ส่วนใหญ่จะ เน้นความสำคัญของการ เรียนรู้และการ เป็นผู้รู้จำเป็นต้องหมั่นแสวงหาความรู้จึงจะสามารถพูดจาโต้ตอบกับผู้อื่นได้ ไม่ควรขีตักันความรู้ของคน เช่น เรื่อง เขาย่อม เป็นผู้ เกื้อ เขิน กล่าวถึงโทษของการ เป็นผู้ที่ไม่รอบรู้ทำให้เกิดความเกื้อเขิน ไม่กล้าสนทนากับผู้อื่น หรือเรื่องพหูสูตสอนให้แสวงหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ให้มากยิ่งขึ้น แต่การเรียนรู้นั้นต้องอาศัยการฝึกฝน เรียนรู้ และให้ความสำคัญแก่ครูโดยเสนอเป็นแนวคิดที่ว่าผู้ที่ถูกครูของตนยอมไม่ได้รับความ เจริญและความสำเร็จในชีวิต เช่น แนวคิดที่ปรากฏในเรื่องแนะนำเพื่อนคำฉันท์ ชายหนุ่มดูหมิ่นครูของตนเมื่อใช้วิชาที่เรียนมาจึงไม่เกิดผล ทำให้ได้รับการลงโทษ นอกจากนี้ยังมีการศึกษาอีกวิธีหนึ่งคือการศึกษาจากการเลียนแบบ แต่ผู้ประพันธ์แสดงแนวคิดที่ว่าควร เลือก เรียนรู้จากแบบอย่างที่ดีจึงจะทำให้ได้เรียนรู้ในสิ่งที่ถูกต้อง เช่น เรื่อง ศิริทรชาดก ฆ่าเดินขากะเผลตามครูฝึก เมื่อ เปลี่ยนครุมาจึงสามารถเดินได้สง่างาม หรือ เรื่องชิงสุกก่อนห่าม สอนให้รู้จักเลือกเลียนแบบที่ดี มิใช่กระทำตามสมัยนิยม โดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสม

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของสตรี แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทน์ ส่วนหนึ่งเป็นแนวคิดแบบเดิม คือ นิยมให้สตรีมีความเป็นแม่ศรีเรือน เป็นกุลสตรี รู้จักรักนวลสงวนตัว ไม่ประพศินอกลุ่มนอกทางจากประเพณีและศีลธรรมอันดีงาม เช่น แนวคิดที่ปรากฏใน เรื่องนรี-นรุปรุจา ให้ความสำคัญแก่ความบริสุทธิ์ผุดผ่อง

ของสตรี เป็นต้น นอกจากนี้สตรียังมีบทบาทสำคัญในการ เป็นผู้ให้กำเนิดและอบรม เลี้ยงดูบุตรให้เติบโตเป็นผู้ใหญ่เป็นคนดี เช่น เรื่องกัณฐหาราชค หรือ เรื่องโลกมาตา ทั้งสองเรื่องยกย่องมารดาในการอบรม เลี้ยงดูบุตรให้เป็นคนดี

แต่แนวคิดอีกส่วนหนึ่งนั้นแสดงถึงบทบาทของสตรีที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แสดงให้เห็นว่าสตรีทั้งหลายมีบทบาทเคียงคู่ไปกับบุรุษและคอยให้ความช่วยเหลือแก่บุรุษได้ สังเกตได้จากแนวคิดบางประการ ได้แก่ สตรีปัญญาสามารถช่วยเหลือบุรุษได้ เช่น เรื่องวินิสวานิชคำฉันทนางปอ เทียบช่วยแอนตอนนีโอให้พ้นจากการถูกฆ่าตาย เรื่องนางอมร นางอมรช่วยพระมโหสถให้พ้นจากข้อกล่าวหาของพราหมณ์ แนวคิดอีกประการหนึ่งคือ คุณสมบัติที่สำคัญของสตรีคือ การได้รับการศึกษา แต่เดิมจะเน้นแต่เรื่องความงาม ความเป็นแม่ศรีเรือนและความเป็นกุลสตรี แต่สมัยนี้สตรีมีโอกาสดูได้ศึกษาเรียนรู้ ทำให้มีบทบาทเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นคู่ชีวิตและเป็นคู่คิดของบุรุษ เพราะสตรีมีโอกาสดูได้กระทำและเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เช่นเดียวกับบุรุษ และยังมีการแนะนำว่าสตรีควรเลือกคู่ครองที่มีการศึกษาจึงจะคู่ควรกัน เช่น เรื่องเพลงยาวคำฉันท ชมสตรีในเรื่องสติปัญญาและการศึกษา เรื่องโลกมาตา ชื่นชมสตรีในการเป็นคู่ชีวิตของบุรุษ มีความเท่าเทียมกันเพราะมีโอกาสดูได้รับการศึกษา เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับการสมาคม มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันในสังคม ผู้ประพันธ์เสนอแนวคิดที่ว่า มนุษย์ควรสมาคมกับผู้อื่นไม่ควรเก็บตัว ควรฟังหาอาศัยผู้อื่นบ้างและเป็นที่พึ่งให้แก่ผู้อื่นบ้างตามที่โอกาสจะอำนวย แต่ผู้ที่เก็บตัวไม่คบกับใครนั้นถือว่าเป็นผู้ไร้ประโยชน์ ดังปรากฏใน เรื่อง อุประมาหอยทาก เปรียบคนที่เก็บตัวเหมือนทากที่ซ่อนอยู่ในเปลือกหอยต้องแยกความยากลำบากไว้กับตัว เพราะไม่คิดพึ่งใครและไร้ประโยชน์เพราะเป็นที่พึ่งของใครไม่ได้ด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างชื่อเสียง เกียรติยศ การมีชื่อเสียง เกียรติยศเป็นสิ่งที่มนุษย์ทั่วไปปรารถนา เพราะถือว่าชื่อเสียง เกียรติยศจะคงอยู่ในโลก แม้ว่ามนุษย์จะสิ้นชีวิตไปแล้วก็ตาม แสดงแนวคิดว่าการสร้างชื่อเสียง เกียรติยศให้แก่ตนเองเป็นวิถีทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง แม้ว่าสิ้นชีวิตไปแล้วคนก็ยังสรรเสริญ แต่การสร้างชื่อเสียง เกียรติยศจะทำได้คือเมื่อมีชีวิตอยู่เท่านั้น แต่เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วย่อมหมดโอกาส ดังนั้นแม้ว่าเผชิญอุปสรรคต่าง ๆ ก็อย่าท้อถอย แต่พยายามสร้างชื่อเสียง เกียรติยศในทางดีให้สูงสุด ดังปรากฏใน เรื่องชีวิตเราเปรียบ ค่ายนกบิน

แนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันท

ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 โดยทั่ว ๆ ไปยังคงมีพื้นฐานมาจากหลักธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ในการเสนอความคิดในเรื่องต่าง ๆ ได้ แนวคิดส่วนหนึ่งเป็นการเสนอแนวทางในการปฏิบัติตนเพื่อให้ดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง และสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข สังเกตได้ชัดเจนจากแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมต่าง ๆ แต่แนวคิดอีกส่วนหนึ่งนั้นมีความน่าสนใจยิ่ง เพราะเป็นแนวคิดที่สะท้อนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความแตกต่างไปจากเดิมหลายประการ กล่าวคือ ด้านความรักและชีวิตครอบครัว เสนอแนวคิดให้ยึดถือความรักเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการเลือกคู่ครอง ปฏิเสธการบังคับและคลุมถุงชน ซึ่งเป็นอิทธิพลการรับความคิดแบบตะวันตก ด้านการเมือง การปกครอง เสนอแนวคิดเป็นเชิงสนับสนุนนโยบายของรัฐบาล โดยเน้นเรื่องความรักชาติ การเทิดทูนสถาบันกษัตริย์ และการสร้างความสามัคคีของคนในชาติ แสดงถึงการต่อต้านการรุกรานของประเทศมหาอำนาจตะวันตกและความแตกแยกทางความคิดของคนในชาติ นอกจากนี้ยังมีความเปลี่ยนแปลงแนวคิดด้านที่เกี่ยวกับค่านิยมในสังคมบางประการอีกด้วย ได้แก่ การให้ความสำคัญแก่การศึกษา ยกย่องผู้ที่ได้รับการศึกษาดี และเปิดโอกาสให้สตรีได้ศึกษาเล่าเรียน จนสามารถมีบทบาทเท่าเทียมกับบุรุษได้ นิยมให้มีการสมาคมและการสร้างชื่อเสียงให้แก่ตนเอง และวงศ์ตระกูลแนวคิดเหล่านี้บางประการ เป็นแนวคิดที่เพิ่งจะเกิดขึ้นใหม่ในสมัยนั้นแต่แนวคิดบางประการมีลักษณะเฉพาะซึ่งเป็นการสะท้อนสภาพเหตุการณ์ที่ปรากฏในแต่ละยุคแต่ละสมัยซึ่งขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม

3.3.3 ตัวละคร

ตัวละครนับว่าเป็นองค์ประกอบของวรรณกรรมประเภทฉันทที่สำคัญประการหนึ่ง เนื่องจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและดำเนินไปในเรื่องมักมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากลักษณะและบทบาทของตัวละคร ดังจะได้อธิบายต่อไป

ตัวละคร หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทในเรื่องหรือบุคคลที่สมมติให้เป็นผู้กระทำเหตุการณ์ตามเนื้อเรื่อง ตัวละครจึงมีความสำคัญในแง่ที่เป็นผู้ทำให้เกิดเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะพฤติกรรมแบบต่าง ๆ ที่ตัวละครแสดงออกมานั้นสืบเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อม เช่นเดียวกับ

พฤติกรรมมนุษย์ เป็นผลให้ตัวละครมีลักษณะนิสัยและแสดงบทบาทแตกต่างกัน เมื่อนำมาประกอบ เป็นเรื่องจะทำให้เรื่องนั้น เป็นไปตามธรรมชาติ นอกจากนี้เรื่องจะดำเนินไปได้ซับซ้อนเพียงใด ขึ้นอยู่กับ เหตุขัดแย้งภายในลักษณะนิสัยของตัวละคร เป็นสำคัญ ดังนั้นจึงนับว่าตัวละครมีบทบาทต่อการดำเนินเรื่อง

ตัวละครที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีลักษณะและบทบาทที่แตกต่างกัน จำแนกได้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งเป็นตัวละครที่คงลักษณะตามแนวขนบนิยม คือ ตัวละครเอกมีลักษณะเป็นตัวละครแบบฉบับ และตัวละครปรปักษ์มีลักษณะเป็นตัวละครฝ่ายร้าย ส่วนตัวละครอีกกลุ่มหนึ่งมีความแตกต่างในลักษณะที่พัฒนาขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกและเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยมบางประการของคนในสังคมไทย คือ ตัวละครเอกฝ่ายชายบางตัวจะมีลักษณะเป็นตัวละครแบบพลวัต ตัวละครเอกฝ่ายหญิงทวีบทบาทเพิ่มขึ้น มีความเชื่อมั่นและมีความคิดอ่าน เป็นของตนเอง และมีการสร้างตัวละครปรปักษ์ในรูปสัญลักษณ์ ตัวละครที่ไม่ใช่ฝ่ายร้ายหากแต่จะแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมาตามลักษณะนิสัยของตน ทำให้เหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องดำเนินไปอย่างมีเหตุผล

ในการพิจารณาลักษณะและบทบาทของตัวละคร ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 จะพิจารณาเฉพาะตัวละครที่มีบทบาทเด่น โดยแบ่งตัวละครตามความสำคัญของบทบาทออกเป็น 3 ประเภทคือ ตัวละครเอกฝ่ายชาย ตัวละครเอกฝ่ายหญิง และตัวละครปรปักษ์

3.3.3.1 ตัวละครเอกฝ่ายชาย ในการดำเนินชีวิตจริงผู้ชายมีบทบาทในฐานะผู้นำของสังคมในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการปกครอง การสงคราม ตลอดจนการทำมาหากิน เลี้ยงครอบครัว ล้วนแต่เป็นหน้าที่ของผู้ชายมาตั้งแต่โบราณกาลแล้ว แม้ในวรรณกรรมประเภทฉันทก็ยังคงสะท้อนให้เห็นบทบาทอันสำคัญของผู้ชายได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันทพบว่า มีตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีบทบาทเด่นปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทหลายเรื่อง

ลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายชายที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทมี 2 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะพื้นฐานและลักษณะพิเศษเฉพาะบุคคลที่แตกต่างจากตัวละครเอกฝ่ายชายโดยทั่วไป ลักษณะพื้นฐานจะเป็นลักษณะที่มีปรากฏในตัวละครเอกฝ่ายชาย โดยทั่วไป ทำให้ตัวละครเหล่านี้ มีความเหมาะสมที่จะเป็นตัวละครเอก ตัวละครเอกฝ่ายชายโดยทั่วไป จะมีลักษณะพื้นฐานคล้ายคลึงกัน และมีตัวละครเอกฝ่ายชายบางตัวที่ถูกกำหนดให้มีลักษณะพิเศษเฉพาะบุคคลบางประการปรากฏร่วมกับลักษณะพื้นฐานดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้ตัวละครตัวนั้นมีลักษณะเด่นกว่าตัวละครตัวอื่นและมีผลต่อบทบาทที่ตัวละครแสดงออกมาด้วย โดยจะได้อธิบายเรื่องลักษณะและบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายชายควบคู่กันไปด้วย

ตามปกติแล้วในการสร้างตัวละครเอกฝ่ายชายนั้น ผู้ประพันธ์ย่อมต้องกำหนดคุณสมบัติต่าง ๆ เพื่อให้ตัวละครมีความเหมาะสมที่จะเป็นตัวละครเอกได้ อีกทั้งยังมีคุณสมบัติเด่นกว่าตัวละครตัวอื่น ๆ ในเรื่องเดียวกันอีกด้วยลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายชายนี้ ผู้ประพันธ์นำมาจากลักษณะฝ่ายชายในอุดมคติตามความนิยมของคนในสังคมสมัยนั้นนั่นเอง ดังนั้น ลักษณะพื้นฐานของตัวละครเอกฝ่ายชายที่ปรากฏจึงมีความคล้ายคลึงกันซึ่งรวบรวม เป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

ก. มีชาติกำเนิดสูงและมีสถานภาพทางสังคมสูง ตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณกรรมประเภทฉันทส่นมากมักจะ เป็นผู้ที่มีชาติกำเนิดสูงหรือมีสถานภาพทางสังคมสูง

ตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีชาติกำเนิดสูง ได้แก่ กษัตริย์หรือโอรสกษัตริย์ และมักจะ เป็นผู้มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าคนทั่วไป ได้แก่ เศรษฐี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และพราหมณ์ ถึงแม้ว่าจะเป็นชนชั้นที่ถดถอยมาจากกษัตริย์แต่สังคมยังถือว่าเป็นชนชั้นสูงกว่าราษฎรสามัญ ตัวอย่างเช่น แอนตอนนีโอ วัสสการพราหมณ์ เป็นต้น

ด้วยเหตุที่เป็นผู้ชาติกำเนิดสูงหรือเป็นผู้มีสถานภาพทางสังคมสูงนี้เอง ตัวละครฝ่ายชายทั้งสองกลุ่มนี้จึงมักมีฐานะดี มีตำแหน่งหน้าที่การงานสูง ทำให้มีความเป็นอยู่ที่สุขสบายสามารถสั่งสมบารมีและอำนาจได้ ความมีอำนาจและมีฐานะทำให้สามารถเป็นที่พึ่งพาและให้ความคุ้มครองแก่ผู้อื่นได้ เป็นผลให้มีบิรวารแวดล้อมมาก ขณะเดียวกันยังมีอำนาจในการบังคับบัญชาและสั่งตัดสินลงโทษผู้อื่นได้เช่นกัน เป็นที่นับถือและยำเกรงของคนทั่วไป

นอกจากนี้ยังมีตัวละครเอกฝ่ายชายอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งแม้ว่าจะมิได้มีสถานภาพทางสังคมสูงหรือมีความร่ำรวยหรือมีอำนาจ แต่อาจจัดรวมไว้ในกลุ่มตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีชาติกำเนิดสูงได้ เพราะมีลักษณะ เป็นสิ่งเหมือนมนุษย์เกิดจากการสั่งสมบุญบารมีตั้งแต่ชาติปางก่อนซึ่งมาเกื้อหนุนให้ได้กำเนิดเป็นผู้มีบุญบารมีสูงในชาติปัจจุบัน เช่น พระมโหสถ เป็นพระโทธิสัคว์ เป็นต้น หรืออาจจะ เป็นคุณสมบัติที่สร้างขึ้นใหม่ในชาติปัจจุบัน ซึ่งเป็นสิ่งที่เด่นและสูงส่งเกินกว่าความสามารถของมนุษย์ธรรมดาจะกระทำได้ เช่น พระพุทธเจ้าศรีสุทโธระ - โทธิญาณอันวิเศษ เป็นต้น

การที่ตัวละครฝ่ายชายมีชาติกำเนิดสูงหรือมีสถานภาพทางสังคมสูงนี้มีผลต่อบทบาทและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่องดังต่อไปนี้

- ด้านความรักและการเลือกคู่ครอง ในด้านการเลือกคู่ครอง สังคมมีค่านิยมว่าชนชั้นสูงมีความคู่ควรกับชนชั้นสูงเท่านั้น ดังปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 หลายเรื่อง ถ้าเป็นกษัตริย์จะเลือกนางกษัตริย์เป็นคู่ครองหรือถ้าเป็น เศรษฐีก็จะเลือกคู่ครองที่เป็น เศรษฐี แต่จะไม่เลือกคู่ครองในระดับต่ำกว่านี้ เช่น พระนลและนางทมยันตีต่างได้ยินยอมให้เกียรติยศและความดีของทั้งสองฝ่าย ทำให้เกิดความสนใจกันและกัน ประกอบกับหงส์ได้เป็นแม่สื่อได้พูดชักจูงให้ทั้งสองฝ่ายเห็นว่าต่างมีความเหมาะสมกันด้วยประการทั้งปวง ดังคำพูดของหงส์ที่กล่าวว่า

อันองค์พระนลพินลเจ็ด	ฉวีเลิศวิไลยเรื่อง
บุญญาภิญโญพิชิต เปเลื่อง	ปรภาพบ่พึงเผยอ . . .
ฉันทไศพระองค์อรประ เสริฐ	สิริเลิศฉะ เหล่าหญิง
ฉันทนัพระนลวิมลจริง	จิตรเลิศฉะ เหล่าชาย ¹¹²

ทำให้เกิดความรักกันและไม่มีการยินดีกับคนอื่น จน เป็นเหตุให้กสิโกธรและผูกพยาบาทพระนลหรือบัลลังก์โสมมีฐานะไม่ดันทัก แต่ก็เป็นผู้ดีกำเนิดในตระกูลใหญ่ ทำให้ผู้คนในตำบลเบละมอเห็นว่ามีความเหมาะสมที่จะเป็นคู่ครองของนางปอเทีย เป็นต้น

ในกรณีที่ตัวละครเอกฝ่ายชายเป็นกษัตริย์ แต่ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมีฐานะต่ำกว่ามาก เช่น นางมัทนาและนางปทุมวดี เป็นสาวชาวป่า เป็นต้น ผู้ประพันธ์จะอ้างถึงการมีชาติกำเนิดสูงโดยในอดีตชาติ เพื่อให้มีความคู่ควรกับตัวละครเอกฝ่ายชาย เช่น นางมัทนาเคยเป็นธิดากษัตริย์ ต่อมาฆ่าตัวตายเพราะไม่ยอมรับรักชายที่ตนไม่รัก

112

พระราชกรณียกิจ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนลคำฉันท์ (พระนคร:

ด้วยบุญกุศลทำให้นางได้กำเนิดเป็นนางฟ้า แต่เนื่องจากไม่ยอมรับรักสุเทพณ์ ทำให้ถูกสาปให้ เกิดเป็นกุหลาบที่จะกลายร่างเป็นมนุษย์ทุกวัน เพ็ญ หรือนางปทุมวดี เป็นนางฟ้าที่หมกมุ่น จึงมา เกิดในดอกบัว เป็นต้น มิฉะนั้นจะเกิดปัญหาจากการไม่ยอมรับของฝ่ายชายหรือผู้ที่อยู่แวดล้อม ฝ่ายชาย เช่น ท้าวพรหมทัตไม่ยอมรับว่านางกัญฐหารีและกัญฐวาทนกุมารว่าเป็นชายาและโอรส ของพระองค์ เพราะทรงอับอายข้าราชการที่นาง เป็น เพียงสาวชวปา เท่านั้นไม่คู่ควรกับ กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่อย่างพระองค์หรือนางจันทิและนางกำนัลดูหมิ่น เหยียดหยามนางมัทนาว่าเป็น ลูกสาวพระฤาษี ซึ่งเป็นสาวชวปาเท่านั้น เป็นต้น

แต่บางกรณีการเลือกคู่ครองที่เหมาะสมกันทั้งชาติตระกูล และสถานภาพก็ได้ก่อให้เกิดความสุข เพราะมิได้เกิดจากความพอใจของตัวละครเอกฝ่ายชาย ก่อให้เกิดปัญหาภายหลังได้เช่นกัน เช่น ท้าวชัยเสนจำใจต้องอภิเษกกับพระนางจันทิด้วยความ กตัญญูต่อพระราชบิดาของพระองค์ ซึ่งเป็นพระสหายสนิทของพระราชบิดาของพระนางจันทิ แต่ พระองค์มิได้รักพระนางเลย ดังนั้นเมื่อพระองค์พบรักกับนางมัทนา จึงทำให้เกิดปัญหารักสามเส้าขึ้น

นอกจากนี้แล้ว วรรณกรรมประเภทบันเทิงบางเรื่องยังแสดง ถึงความนิยมใน เรื่องการมีชาติตระกูลสูงและการแบ่งชั้นวรรณะ โดยกำหนดให้ตัวละครเอกมี ฐานะ เป็น เพียงทาสแต่มีความทะเยอทะยานอยากมีสถานภาพสูงและมีชีวิตที่สุขสบาย เช่น เรื่อง กฎาหกคำฉันท์ กฎาหกพยายามเลื่อนฐานะของตนจากการเป็นทาสไปสู่การเป็น เศรษฐีด้วยวิธี แด่งานกับลูกสาว เศรษฐีด่าบลัจจันตคามทำให้กลายเป็นผู้มีฐานะดีและมีสถานภาพสูงขึ้น พยายามดูหมิ่นตีเคียดผู้อื่น เหมือนกับคน เป็นผู้รู้ แต่ภายหลัง เมื่อรู้ว่าความลับจะถูกเปิดเผยก็ ยอมกระทำความรับใช้ เศรษฐีเยี่ยงทาสเพื่อให้เศรษฐีสงสาร ตนจะได้สามารถรักษาสถานภาพ ไว้ได้ตลอด เป็นการสร้างสถานภาพให้สูงเพื่อทดแทนกำเนิดอันต่ำด้อย

- ด้านการสร้างและการแสดงบุญญาธิการ ในกรณีที่ตัวละคร เอกฝ่ายชายเป็นผู้มีบุญญาธิการ มีลักษณะเหมือนมนุษย์หรือการสั่งสมบุญบารมีในชาติก่อนมา ก่อหนุน ให้มีชาติกำเนิดสูงในชาติปัจจุบัน ตัวละครกลุ่มนี้มักมีบทบาทในการแสดงพฤติกรรม อันสูงส่งซึ่ง มนุษย์ธรรมดาทำได้ยาก มักจะมีบทบาทในการประพาศิตตลอดเวลา เอาความดีชนะความชั่วและ ทุกข์ภัยต่าง ๆ อาจจะมีผู้คิดกลั่นแกล้งด้วยความริษยา แต่ด้วยบุญบารมีของตัวละครเอกฝ่ายชาย

จึงเกิดปาฏิหาริย์หรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครองให้แคล้วคลาดจากภยันตรายทั้งปวง เช่น พระพุทธเจ้ามิได้ทรงหวั่นเกรง เมื่อพญาวัดสวดีมารยกกองทัพมารมาทำร้ายพระองค์แต่ทรงมีสติและโต้ตอบกันด้วยเหตุผล และมีปาฏิหาริย์เกิดขึ้น เช่น ธนุของพวกมารที่ยิ่งมากกลับกลายเป็นดอกไม้หอม พระธรรณีขึ้นมาบีบน้ำในมวยผมเพื่อเป็นพยานในคำพูดของพระพุทธองค์ และน้ำมาจากมวยผมได้พัดพาเหล่ามารไปสิ้น หรือพระมหोสถฤกพรหมณ์ใส่ร้ายจนถูกเนรเทศ แต่ด้วยบุญบารมีและการมีศรัทธาที่ซาญฉลาดช่วยให้พ้นจากข้อกล่าวหาทั้งปวงได้

- ด้านฐานะและการใช้จ่ายทรัพย์ ดังได้กล่าวไปข้างต้น

แล้วว่า การมีฐานะดีนำมาซึ่งบริวาร ตัวละครเอกฝ่ายชายบางตัวที่มีฐานะดีจะใช้จ่ายทรัพย์สินของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ แอนตอนนีโอเป็นพ่อค้าที่ร่ำรวย เมื่อเพื่อนลำบากต้องการหยิบยืมเงินทอง หรือชาวบ้านต้องการเงินก็มายืมจากเขา เขาก็ไม่คิดดอกเบี้ย ดังนั้น เมื่อยามที่แอนตอนนีโอเดือดร้อนทั้งปัสซานีโอและนางปอเทียก็มาช่วยเขา ส่วนชาวบ้านทั้งหลายที่ไม่ได้ช่วยก็ยิ่งแสดงความเห็นอกเห็นใจ แต่มีตัวละครหลายตัวที่มีพฤติกรรมในการใช้ทรัพย์อย่างไม่ถูกต้อง เช่น อิสลิส เศรษฐี ร่ำรวย แต่ตระหนี่มาก แม้แต่จะดื่มเหล้าดื่มยังต้องแอบต้มคนเดียวในป่าเพราะกลัวผู้อื่นขโมย ทำให้พระอินทร์ต้องแปลงตนมาตัดนิสัยหรือพระราชามีเงินทองมากถูกอำมาตย์หลอกว่า สุนัขหอนเพราะความหนาว จึงให้อำมาตย์เบิกเงินไปซื้อเครื่องกันหนาวให้สุนัข แต่อำมาตย์นำเงินทองไปใช้เอง แต่ถึงอย่างไรก็ดี ผู้ประพันธ์ก็ยังยกย่องพระราชาวามีจิตเมตตาต่อสุนัขและทรงเข้าใจว่าสุนัขได้รับความสุขสบายจึงหอนถวายพระพร พระราชาก็เป็นสุข เป็นต้น

ข. มีรูปร่างหน้าตางดงาม การมีรูปร่างหน้าตางดงาม

นี้เป็นเสน่ห์ที่สร้างความพึงพอใจ ความชื่นชมประทับใจ และความเมตตารักใคร่ให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ได้พบเห็น ตัวละครเอกฝ่ายชายส่วนใหญ่จะมีรูปร่างหน้าตาดี ทำให้ผู้คนเกิดความสงสารและยินดีช่วยเหลือ เช่น นางกัญฐาหรือยอมไปเผ่าท้าวพรหมทัต เพราะสงสารลูกที่มีหน้าตาน่าเอ็นดู แต่ถูกล้อว่าเป็นลูกไม่มีพ่อ เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีรูปร่างหน้าตาดีเป็นเสน่ห์สร้างความพึงพอใจรักใคร่ให้แก่เพศตรงข้าม ทำให้ตัวละครเอกฝ่ายชายมีบทบาทเป็นนักรักอีกด้วย

ทรงโฉมประโลมจิตประเจ็ด
อำไพประพลพิมลพรรณ

สิริเลิศระสังสรรค์
ผิวพิศก็ติดตาม. . . 114

นอกเหนือจากการมีรูปร่างหน้าตางดงามแล้ว ตัวละคร
เอกฝ่ายชายยังคง เป็นผู้ที่มีไวยหารรักอันไพเราะจับใจสตรีและต้อง เป็นผู้มีกิริยามารยาท
เรียบร้อย รู้จักวางคนดีและรู้จักกาลเทศะจะเป็นสิ่งที่เสริมให้สามารถผูกใจผู้พบเห็นได้ เช่น
คำพูดท้าวชัย เสนคอนฝากรักนางมัทนา

ก็ทุกสิ้นจะ รุมกล่าว
และทุกสิ้นจะ เปรยปราย
พะจิวว่าจะรักยึด
สภให้ละค่อหน้า

มีสิ้นที่จะมีหลาย,
แสดงรัก ณ โฉมฉาย,
ประกาศถ้อยปะกัญญา
บจางจิตลี เนหา,
พระจันทร์แจ่ม ณ เวทน์ ¹¹⁵

หรือนางมัทนาชมท้าวชัย เสน

เธอนั้นฤ เจียมตัว
ไม่มีละสักน้อย
ว่าเธอประสงค์จะ
เปนแต่ชำ เลืองที่

กิริยาก็ เรียบก็ร้อย
จะแสดง ณ ท่วงฉวี
อิทธิมย์ฤดีระดี,
คนบ้าง ณ ครั่งฉกราว ¹¹⁶

การที่ตัวละครเอกฝ่ายชายมีรูปร่างหน้าตางดงาม มีผล
ค่อบทบาทและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง 2 ลักษณะคือ

¹¹⁴ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนลคำฉันท์, หน้า 3.

¹¹⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, มัทนะพาธา, หน้า 75.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

ลักษณะแรก การมีรูปร่างหน้าตางดงาม

ทำให้ผู้คนทั่วไปให้ความไว้วางใจและยอมให้ความช่วยเหลือตลอดจนยอมรับพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์บางประการของตัวละครเอกฝ่ายชายได้ สิ่งนี้มีผลต่อพฤติกรรมของตัวละครเอกฝ่ายชายที่แสดงออกมาในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น กฎาทกมีหน้าตาดี รุ่งานและรับใช้คล่องแคล่ว ทำให้เศรษฐีเมตตาและไว้วางใจให้เข้านอกออกในได้ หรือเมื่อกฎาทกใช้อุบายแอบอ้างว่าตนเป็นบุตรชายเศรษฐีและเป็นผู้รอบรู้ในกิจการงานทั้งปวง เศรษฐีตำลึงจึงจันตคามก็หลงเชื่อและยอมให้แต่งงานกับบุตรของตน การมีหน้าตาทำทางดีเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กฎาทกใช้อุบายได้สำเร็จ หรือการที่นางกัญฐทวารียยอมไปเฝ้าท้าวพรหมทัต เพราะกัญฐทวารินกุมารเป็นเด็กหน้าตาน่าเอ็นดู แต่ถูกกล่าวว่าเป็น "ลูกไม่มีพ่อ" ทำให้นางเกิดความสงสารและยอมทำตามคำรบเร้าของบุตรชาย การไปเฝ้าท้าวพรหมทัตครั้งนี้ทำให้ชีวิตของนางและบุตรชายเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ลักษณะที่สอง การมีรูปร่างหน้าตางดงาม

ทำให้ตัวละครเอกฝ่ายชายเป็นที่พึงพอใจของสตรี ทำให้มีภรรยามากมาย การมีภรรยามากมายนี้เองทำให้มีผลทำให้เกิดปัญหาขัดแย้งในเรื่องที่จะทำให้เรื่องดำเนินไปได้ กล่าวคือ การมีภรรยามากเป็นสาเหตุให้เกิดการหึงหวงในระหว่างภรรยาด้วยกัน ทำให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง หรือเกิดความริษยาหาทางกลั่นแกล้ง เช่น เมื่อท้าวชัยเสนได้นางมัทนาเป็นชายาองค์ใหม่ พระนางจัดทีมเหสีเอกไม่พอใจ พุดจากระทบกระเทียบ ส่งข่าวไปให้ท้าวมคจมาโจมตีหัสตินาปุระจนท้าวชัยเสนต้องออกรบ และยังออกอุบายให้ร้ายว่ามัทนาเป็นชู้กับศุภางค์ คิดทำเสน่ห์ศุภางค์ และคิดร้ายต่อท้าวชัยเสน ท้าวชัยเสนหลงเชื่อจึงสั่งประหารนางมัทนาและศุภางค์ หรือท้าววัดสราชมหาพบนางอารัญญาและรักใคร่กันจนต้องออกอุบายปลอมตัวมาเล่นละครคู่กับนางเพื่อให้ได้ใกล้ชิดกัน แต่ถูกพระนางวาสวทัตตาถูกจับขังไว้ เป็นต้น

ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือ มีการนำลักษณะ

รูปร่างหน้าตาอันงดงามของตัวละครมาใช้กำหนดเหตุการณ์ในเรื่องและมีความสัมพันธ์กับตัวละครเอกฝ่ายชายอย่างเห็นได้ชัด คือเรื่องพระนล กล่าวคือ พระนลได้ช่วยพญานาคกรโกฏกให้พ้นจากคำสาป พญานาคจึงพันพิษใส่ร่างพระนลเพื่อทำร้ายกลี แต่ทำให้พระนลมีรูปโฉมเปลี่ยนแปลงไป ไม่มีใครจำได้แม้แต่นางทมยันตี แต่นางได้ทราบจากพราหมณ์ว่าวาหุร็องให้ เมื่อตนขับลำนำ

ความหลังระหว่างพระนลและนางทมยันตีให้ฟัง นางทมยันตีจึงพยายามหาวิธีพิสูจน์ว่าทุกคนคือพระนลจนสำเร็จ แต่พระนลไม่ยอมคืนร่าง จนกระทั่งนางทมยันตีต้องอ้างเทวดาเป็นพยาน ความบริสุทธิ์ของนาง พระนลจึงเชื่อและคืนร่างเดิม

ค. มีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ

การมีความรู้ความสามารถในทางใดทางหนึ่งจะทำให้ตัวละครเอกฝ่ายชายมีลักษณะเด่นกว่าตัวละครทั่วไป อีกทั้งความรู้ความสามารถบางประการยังเป็นความรู้ความสามารถที่ตัวละครเอกฝ่ายชายบางประเภทต้องมีซึ่งจะได้กล่าวต่อไป ความรู้ความสามารถนี้อาจแบ่งได้เป็น 2 ประการ

- ความรู้ความสามารถในด้าน

การปกครองและการรบ ความรู้ความสามารถในการปกครองและการรบนี้เป็นคุณสมบัติอันสำคัญที่คนในวรรณะกษัตริย์พึงมี เพราะหน้าที่ของกษัตริย์คือ การเป็นนักรบคอยปกป้องพราหมณ์และราษฎรทั้งหลายให้มีความร่มเย็น เป็นสุขปราศจากอันตราย ถือว่าความรู้ในการปกครองและการรบ เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อกษัตริย์โบราณในสมัยที่บ้านเมืองยังคงมีการรบพุ่งแย่งชิงอำนาจกันอยู่เสมอ ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นในวรรณกรรมต่าง ๆ ได้ด้วย

ดังนั้นตัวละครเอกฝ่ายชายที่

เป็นกษัตริย์มีฐานะเป็นผู้นำของสังคม จึงจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถในการปกครองส่วนใหญ่มักจะได้รับการฝึกฝนและศึกษามาแต่เยาว์วัย หลักที่ใช้ในการปกครองถือหลักราชธรรม ราชธรรมที่กล่าวถึงเสมอคือ ทศพิธราชธรรม นอกนั้นก็เป็นราชธรรมอื่น ๆ ที่จำเป็น เช่น จักรวรรดิวัตร อปรีหานิยธรรม เป็นต้น ราชธรรมเหล่านี้จะช่วยให้กษัตริย์ปกครองบ้านเมืองได้อย่างยุติธรรม ก่อประโยชน์และความสุขแก่ราษฎรได้มากที่สุด เช่น พระคุณสมบัติของพระมหาจักรพรรดิ

เจดจจักรวรรคีวีรพรตพระทศพิระธรรม

ครอบครองมโหศวรรย

วิชัย 117

¹¹⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์,

ส่วนวิชาการรบก็ เป็นสิ่งที่จำเป็น

ต่อการ เป็นกษัตริย์ถือว่าเป็นหน้าที่ ซึ่งต้องฝึกฝนมาแต่เยาว์วัย เช่นกัน คนในวาระกษัตริย์ต้อง
รบเก่งหรือรบเป็น จึงจะสามารถป้องกันราษฎรให้พ้นภัยต่าง ๆ และข้าศึกที่มารุกรานได้ ดัง
คำกล่าวของวิทูษกะที่กล่าวแก่นางอาริณยกว่า

แม่คุณ, เมื่อหล่อนอยู่แล้วในความป้องกัน

แห่งพระเจ้าวัตสราช, ผู้ทรงสามารถป้องกันโลกทั้งหมด,

หล่อนยัง เรียกอินทิวรีกาผู้เจริญอีก ¹¹⁸

นอกจากนี้กษัตริย์ยังใช้การรบเพื่อขยายอำนาจหรือแสวงหาเมืองขึ้น เพื่อความเป็นปึกแผ่นแห่ง
ราชอาณาจักรอีกด้วยหรือชิงความเป็นใหญ่ เช่น พระนลท้าวพระบุตรเล่นสะกาหรือไม่ก็รบกัน
ตัวต่อตัว

มั่นกริ่งประวิงใน	หฤทัยะ เขื่อนแซ
พริ้งพริ้นประหวั้นแค	บ่มีชันพันดู
เชิญชั๊กพระแสงสิทธิ์	สุรฤทธิ เขียดชู
เราสองจะลองดู	ศรใครจะไกร เกรียง
รบองคะต่องค์	ยุทธยงบ่อ่อน เอียง
มีชัยจะได้เวียง	วรรัฐนิษชัณท์ ¹¹⁹

การที่ตัวละคร เอกฝ่ายชายมี

ความรู้ความสามารถในการปกครองและการรบมีผลต่อบทบาทและพฤติกรรมที่ตัวละครแสดง
ออกซึ่งมีความสัมพันธ์กับ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่องดังนี้

¹¹⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปรียทรรติกา, หน้า 103

¹¹⁹ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนลคำฉันท์, หน้า 228.

บทบาทที่ตัวละคร เอกฝ่ายชาย

แสดงออกถึงความสามารถในด้านการปกครองสิ่ง เกิดได้จากการที่กษัตริย์รู้จักใช้ราชธรรม และนโยบายในการปกครองประเทศบางประการ เพื่อให้ราษฎรมีความร่มเย็นเป็นสุข รักษาความสามัคคีเพื่อทำให้บ้านเมืองมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่น และรู้จักใช้วิธีเจรจาทางการทูตเพื่อหาพันธมิตรมากกว่าการสร้างศัตรู เช่น พระนลใช้วาทีศิลป์เจรจากับท้าวฤๅษณ์อย่าง นอบน้อม ขอโทษที่แปลง เป็นว่าทุกไปยังรับราชการโดยไม่บอกความจริง และขอให้เป็นมิตรกัน ต่อไปในภายภาคหน้า

สำเนียงพืงบุญญาวินย	สำราญบานใจ
บ่ เตือดบ่ ร้อนรำคาญ	
อันพระชนาธิปญบาล	ในชาติก่อนกาล
ก็คงสหายแห่งดู	
ฉะนั้นไซร์จึงได้คำชู	ในชาตินี้ฤ
ธ เรศร์ธ เอื้ออวยพล	
ขอจงพระองค์ทรงพล	ผู้เรื่องฤทธิธ
และข้าผู้เพื่อนญบาล	
เปนมิตรกันไปในกาล	เบื้องนำช้านาน
บ่ เสื่อมสลายคลายใจ ¹²⁰	

และตอนที่พระนลสามารถ เล่นสะกาชิงราชสมบัติกลับคืนมาได้ พระนลก็ไม่ถือโกรธพระบุษกร ทั้ง ๆ ที่พระบุษกรคิดแย่งราชสมบัติและมเหสีของพระนล แต่ใช้วาทีศิลป์อ้างว่ากลีทำให้พระบุษกรหลงผิด ชั่วขณะ พระนลให้อภัยและคืนราชสมบัติให้ดังเดิม การให้อภัยแก่ศัตรูทำให้ได้มิตรประเทศเพิ่มขึ้น ดังความตอนหนึ่งว่า

¹²¹ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, พระนลคำฉันท์, หน้า 218-219.

ดูไข่จะไรคืด	มิตรจิตรพระภาดา
พรากพลัดวิบัติปรา	รกโทษบโกรธ เธอ
เหตุหากกลีมา	อนุชาภิเษอเรือ
แข่งขันพนัน เมอ	มนมัวบักลัวกรรม ¹²¹

เหตุการณ์ทั้งสองตอนแสดงให้เห็นถึงนโยบายในการสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศใกล้เคียง นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า พระนลปกครองราษฎรด้วยความเมตตา ยิ่ง สังกัดได้จากตอนที่ พระนลสูญเสียราชสมบัติ อำมาตย์และราษฎรทั้งหลายต่าง เป็นห่วงพระนลให้ที่พักพิงและอาหาร และเมื่อพระนลได้ราชสมบัติคืนมา ราษฎรต่างให้ร้องด้วยความยินดี หรือ เมื่อท้าวอิลราชหายไป ราษฎรก็เป็นทุกข์ เพราะ เป็นห่วง ขุนนางก็ไม่รู้จักว่าราชการต่าง เตือนครั้นไปทั่ว แสดงว่า ท้าวอิลราชต้องมีความสามารถในการปกครองบ้าน เมืองได้อย่างเรียบร้อย ดังความตอนหนึ่งว่า

การ เมืองก็ เคืองถูระประดัง	ผิจะสั่งบ เสร็จสม
ทวยขุนก็ขุนมนระระงม	บมิรู้จะทำไฉน
สำราษฎรก็อวารณู	ธรผู้ประจากไป
ท้าวอยู่ก็ดูสิริวิไล	มละท้าวก็เปล้าทรวง ¹²²

ส่วนบทบาทของตัวละคร เอก

ฝ่ายชายที่แสดงความสามารถในการรบ ซึ่งโดยมากมัก เป็นกรณีที่ไม่สามารถ เป็นไมตรีกันได้ การแสดงความสามารถในการรบนี้มักจะ เป็นการต่อสู้ป้องกันประเทศ การทำสงคราม เพื่อช่วย ประเทศพันธมิตร ตลอดจนมีการแสวงหาดินแดน และแผ่ขยายอำนาจบ้าง ในบาง เรื่อง เช่น พระมหาจักรพรรดิทรง เป็นจอมทัพนำกองทัพไทยออกรบกับพม่า และชนช้างกับพระเจ้าแปรอย่าง กล้าหาญ หรือท้าวชัย เสนอนำกองทัพออกต่อสู้กับ กองทัพของ ท้าวมครพระราชาบิดาของพระนาง

¹²¹ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนลคำฉันท์, หน้า 233.

¹²² พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์), อิลราชคำฉันท์, หน้า 24.

จัดที่ แสดงว่ากษัตริย์ทั้งสององค์นี้ต้องมีความสามารถในการรบจึงสามารถออกรบได้ แต่บางเรื่องจะมีลักษณะ เป็นการส่งกองทัพไปช่วยรบหรือแผ่ขยายอำนาจ เช่น ท้าววัดสราขส่งกองทัพไปช่วยท้าวทศพรณ์ซึ่งถูกท้าวกลิงค์โจมตี และยกกองทัพไปโจมตีท้าววินยเขต ได้นำปรียทรรคิกามายังราชสำนักของพระองค์โดยแม่ทัพ เข้าใจผิดคิดว่านางคือธิดาของท้าววินยเขตหรือ การที่ท้าวอิสรราชส่งกองทัพไปกับม้าอุปการ ถ้าบ้าน เมืองใดไม่ยอมรับม้าจะเกิดการต่อสู้ซึ่งดินแดนกัน เป็นต้น

นอกจากนี้การแสดงความสามารถในการรบของตัวละคร เอกฝ่ายชายอาจจะแสดงออกในรูปของการใช้กลอุบาย หรือการเตรียมพร้อม เพื่อป้องกันประเทศในยามสงคราม ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ในวิชาการรบอย่างหนึ่ง เช่น เมื่อพ่ายกทัพมาโจมตีไทย พระมหาจักรพรรดิทรงเรียกกระดุมพลประชุมแม่ทัพ และมีการเตรียมเสบียงและอาวุธต่าง ๆ ให้พร้อมก่อนการทำสงคราม เป็นต้น

— คุณสมบัติพิเศษอื่น ๆ คุณสมบัติพิเศษ

ของตัวละครเอกฝ่ายชายในที่นี้ หมายถึง ความรู้ความสามารถในวิชาพิเศษซึ่งมีเฉพาะบุคคล เกิดจากการฝึกฝน เรียนรู้หรือ เป็นพรสวรรค์ที่มีมาแต่กำเนิด หรืออาจจะเป็นการได้รับพรจากเทวดาซึ่งเป็นสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ก็ได้ คุณสมบัติเหล่านี้ช่วยเสริมให้ตัวละครเอกฝ่ายชายมีคุณลักษณะเหมาะสมแก่การเป็นตัวละครเอกยิ่งขึ้น เช่น มหิศาสามารถรู้ธรรมะอย่างถ่องแท้สามารถอธิบายหรือสอนผู้อื่นได้ พรหมณ์เวทพิฆะเรียกฝนรัตนะได้ กฎาหกฉลาดเฉลียวรู้งานการต่าง ๆ ใช้ได้คล่องแคล่ว พระนลมีความสามารถในการขี่รถม้าได้เร็วที่สุดไม่มีใครเทียม นอกจากพระมาตุลีและได้พรจากจตุโลกบาล ดังนี้คือ สามารถเห็นเทวดาที่มาชุมนุมในพิธียัญญะ ूरสอาหารทิพย์ เมื่อต้องการน้ำและไฟจะมีดังประสงค์ และดอกไม้ให้สดได้เหมือนดอกไม้สวรรค์ และประตูปีกสูงให้เดินผ่านได้โดยไม่ต้องก้มศีรษะ

การที่ตัวละครเอกฝ่ายชายมีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตนเหล่านี้มีผลต่อบทบาทและพฤติกรรมที่แสดงออกตลอดจนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่อง ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับการตัดสินใจกระทำสิ่งต่าง ๆ ของตัวละครเองด้วย เช่น มหิศาสามารถสอนเทวธรรมให้แก่รากษส ทำให้รากษสยอมคืนชีวิตให้แก่พระอนุชาทั้งสองของพระองค์ กฏาหก

รัชใช้เศรษฐกิจอย่างคล่องแคล่วทำให้เศรษฐกิจไว้วางใจให้เข้า เข้านอกออกในได้ตามสะดวก เป็นการเปิดโอกาสให้กฏาหสามารถขโมยตราของเศรษฐกิจแล้วแอบอ้าง เป็นบุตรชายเศรษฐกิจได้โดยที่ไม่มีผู้สงสัย เพราะทนต์เวทพะยอม เรียกฝนรดณะซึ่งปีหนึ่งจะเรียกได้เพียงครั้งเดียว เพื่อเป็นค่าไถ่ตนเองให้พ้นจากกลุ่มโจรกลุ่มแรก โดยไม่ได้ใคร่ครองให้รอบคอบว่าภายหลังจะมีโจรอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งต้องการทรัพย์สินเช่นกัน เมื่อพราหมณ์เวทพะยอม เรียกฝนไม่ได้จึงถูกฆ่าตาย และโจรยังตามฆ่าพันกันเอง เพื่อชิงกัน เป็นเจ้าของสมบัติเงินตายหมด หรือมาฆที่เรียนวิชาปลุกมะม่วงให้มีผล ผิดฤดู แต่อัยอายุที่มีครุเป็นยากจก จึงไม่บอกความจริงแก่พระราชชา การลบลู่ครุทำให้มะม่วงไม่ออกผล พระราชาทราบความจริง มาฆจึงถูกลงโทษ

นอกจากนี้การมีคุณสมบัติพิเศษยังใช้

เป็นข้อมูลพิสูจน์หรือสืบหาตัวละคร เอกฝ่ายชายที่หายไปได้อีกด้วย ในเรื่อง พระนลคำฉันท นางทมยันตีได้ออกข่าวสุขุมพรใหม่ เพื่อทดสอบให้พระนลขับรถม้ามาที่ เมืองวิฑรรักษ์ภายในวันเดียวเท่านั้น ซึ่งไม่มีใครทำได้ และยังทดสอบด้วยการให้ปรุงอาหารโดยไม่มีน้ำมีไฟ พระนลก็สามารถหามาได้เอง เมื่อแตะต้องดอกไม้ทิพย์ ดอกไม้จะสดชื่นทันที และเดินผ่านประตูดำ ประตูจะยี่ดสูงเพื่อให้เดินผ่าน นางทมยันตีได้นำคุณสมบัติพิเศษเหล่านี้มาใช้พิสูจน์ประกอบกับการสั่ง เกิดกริยาอาการอันโศกเศร้า เมื่อพระนลได้ฟัง เรื่องของทมยันตีกับพระองค์ และเมื่อได้พบโอรสธิดา คุณสมบัติพิเศษเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำให้ตัวละคร เอกฝ่ายชายได้แสดงความสามารถและบุญบารมีอันสูงส่งเหนือกว่าผู้อื่น และมีประโยชน์ต่อการคลี่คลาย เรื่องอีกด้วย

ง. มีคุณความดี การที่ตัวละครฝ่ายชาย

ตัวใดจะเป็นตัวละคร เอกได้นั้นต้องมีลักษณะหรือคุณสมบัติที่ดีบางประการที่สามารถสร้างความประทับใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านได้ คุณความดีที่ปรากฏในลักษณะนิสัยของตัวละคร เอกฝ่ายชายมี 2 ระดับ ได้แก่ คุณความดีในระดับสูงและคุณความดีในเฉพาะด้าน

- มีคุณความดีในระดับสูง

คุณความดีในระดับสูงนี้ หมายถึงการ เป็นผู้มีความดีตามที่พุทธศาสนากำหนดให้เป็นมาตรฐาน ความประพฤติของคนดี ดังนั้นตัวละคร เอกฝ่ายชายที่มีคุณความดีในระดับสูงจึง เป็นผู้ที่ดีพร้อมทุกด้าน ประพฤติตนถูกต้องตามทำนองคลองธรรม มีลักษณะ เป็นบุคคลในอุดมคติมากกว่า มนุษย์จริง ๆ เช่น มหิตสสาสกุमारยอมสละความสุขของคนเพื่อผู้อื่น ยอมสละราชสมบัติออกเดินป่า

เพื่อช่วยพระราชบิดารักษาสัญญาที่ให้ไว้กับมเหสีใหม่ และเมื่อรากษสจะคืนชีวิตพระอนุชาเพียงองค์เดียว มหิตสาสกุमारเลือกสุริยกุมารโอรสของมเหสีใหม่ เพื่อไม่ให้ผู้คนคิดว่าทรงรักแต่พระอนุชาร่วมบิดามารดาเดียวกัน อีกทั้งยังเป็นการป้องกันข้อครหาว่าทรงประหารพระอนุชาเพื่อชิงราชสมบัติ หรือพระพุทเจ้าไม่ได้ตอบโต้พญามารด้วยกำลัง เลยมั้พญามารจะให้กองทัพมารเข้ารุมทำร้ายพระองค์ ตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีคุณความดีในระดับสูงนี้มักปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่

บทบาทของตัวละครที่มีคุณความดี

ในระดับสูงมักจะแสดงออกในลักษณะการยืนหยัดกระทำความดีและรักษาคุณธรรมของตนไว้ ไม่ว่าจะฝ่ายธรรมจะพยายามกลั่นแกล้งทำร้ายหรือความทุกข์จะสาหัสเพียงใดก็ไม่หวั่นและไม่มีวันตอบโต้ด้วยความชั่ว มีลักษณะแบบฉบับให้ผู้อื่นประพาศิตตาม เช่น มหิตสาสกุमारยอมเสียสละให้พระราชบิดาให้พระอนุชาโดยตลอด ภายหลังก็ได้ขึ้นครองราชย์หรือพระพุทเจ้ามิได้ต่อสู้กับพญามารด้วยกำลัง แต่ใช้การพูดจาด้วยเหตุผล ภายหลังพระธรรมได้ขึ้นมาเป็นพยานบิบบน้ำจากมวยมพิศพาหุมมารไปสิ้น

- มีคุณความดีในเฉพาะด้าน คุณความดี

เฉพาะด้าน หมายถึง การที่ตัวละครมีข้อดีข้อเสียปะปนอยู่ในตัวเอก เช่น มนุษย์ทั้งหลายและความดีในที่นี้อาจหมายถึงค่านิยมบางประการที่สังคมกำหนดว่าดี ซึ่งอาจจะไม่ตรงกับคุณธรรมคัมหลักพุทธศาสนา ตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีคุณความดีในเฉพาะด้านนี้ โดยพื้นนิสัยจะเป็นคนดี แต่บางครั้งจิตใจอ่อนแอเปิดโอกาสให้อ่านาจฝ่ายด้าเข้าครอบงำ ทำให้หลงกระทำความคิดได้ แต่ในที่สุดมักจะสำนึกและสามารถกลับตนเป็นคนดี ความดีบางประการที่ปรากฏในลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายชายกลุ่มนี้ ทำให้ผู้อ่านสามารถมองข้ามข้อเสียไปได้บ้าง เช่น พระนลเป็นกษัตริย์ที่ตีปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข เป็นผู้ที่มิรักเดียวใจเดียว แต่มีข้อเสียคือชอบเล่นการพนัน หรือท้าวชัยเสนอภิเชกกับนางมัทนาด้วยความรัก แต่ความหึงหวงและความหุนเหมาทำให้สิ่งประหารนาง วัสสการพราหมณ์คิคุบายเป็นไส้ศึกเพื่อโจมดีเมืองเวสาลีเป็นสิ่งที่ไม่ดีเพราะเป็นการรุกรานผู้อื่นก่อน แต่คนยกย่องสรรเสริญในเรื่องที่มีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าอชาตศัตรูมากถึงกับยอมเจ็บตัวและถูกประจาน หรือบัสธานีโอเป็นคนพุ่มเพอโยใช้สมบัติจนหมดต้องหนีภัยจากเพื่อนแต่มีความดีในแง่ที่มีความซื่อสัตย์บอกนางปอเทยว่าตนมีตระกูลแต่ยากจน

และเป็นผู้ที่รู้จักคุณเพื่อน เป็นต้น คุณความดีบางประการทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าคุณตัวละครไม่ใช่คนชั่ว แต่มีข้อดีในตัวเหมือนกัน

บทบาทที่ตัวละครฝ่ายชายซึ่งมีคุณความดี

ในระดับต้นแสดงออกนั้นจะเป็นไปในแง่ที่หลงทำผิด หรือมีศัตรูคอยกลั่นแกล้งหรือยุยงให้ดำเนินชีวิตที่ผิด แต่เมื่อตัวละครได้รับบทเรียนก็จะสำนึกได้และดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม พระนลแม้ว่าหลงใหลสะกาเท่าใดก็ไม่เคยคิดน่านางทมยันตีเป็นเดิมพันในการพนัน การพนันทำให้พระนลไวัทรัพย์สินสมบัติไว้ที่อยู่และคนพึ่งพา และทำให้ครอบครัวแตกแยกไปคนละทิศละทาง ภายหลังพระนลเอาชนะใจตนเองได้และได้รับการฝึกฝนสะกาจนเก่งจึงได้คิดไปภูบ้านเมืองคืนจากพระบุษกร แต่ก็มีได้คิดทำร้ายพระบุษกร เพราะเป็นพี่น้องกัน

นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์มักจะให้เหตุผล

ในการทำผิดของตัวละครว่ามีสาเหตุมาจากผู้อื่น เช่น ท้าวชัยเสน เข้าใจนางมีหน้าผิด เพราะนางจัดที่ติดกลั่นแกล้งใส่ความ หรือพระนลถูกกลีเข้าสิงและถูกพระบุษกรทำเล่นสะกาหลายครั้ง จนกระทั่งครั้งสุดท้ายทำค้อนนางทมยันตี พระนลจึงจำเป็นต้องรับคำท้า เป็นต้น

จ. มีลักษณะพิเศษเฉพาะบุคคล

ลักษณะพิเศษเฉพาะบุคคลนี้อาจจะเป็นลักษณะหรือนิสัยบางประการที่ปรากฏในตัวละครเอกฝ่ายชาย ซึ่งผู้ประพันธ์จงใจเน้นให้เด่นเป็นพิเศษ ลักษณะพิเศษเฉพาะบุคคลนี้จะ เป็น เหตุผลที่ช่วยอธิบายพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ตัวละครได้กระทำลงตลอดทั้ง เรื่องและมีผลต่อการเกิดเหตุการณ์และความเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่อง เช่น อิลลิส เศรษฐีมีลักษณะพิเศษคือมีปุ่มอยู่บนศีรษะ เขาพยายามอ้างปุ่มบนศีรษะเพื่อแสดงว่าตนเป็นอิลลิส เศรษฐีตัวจริงซึ่งเป็นผู้ครอบครองทรัพย์สินทั้งหมด แต่ไม่สามารถอ้างได้ เพราะอิลลิส เศรษฐีตัวปลอมก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เมื่อพิสูจน์ไม่ได้อิลลิส เศรษฐีเสียใจจนเป็นลม เมื่อพระอินทร์แปลงคืนร่างเดิม สอนให้เขาเลิกตระหนี่ เขาจึงกลับตัวได้ นับว่าปุ่มบนศีรษะ เป็นจุดสำคัญให้อิลลิส เศรษฐี เปลี่ยนแปลงไปและมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ในเรื่องด้วย

ในกรณีที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะบุคคล

มีความเด่นเป็นพิเศษจะมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของตัวละครเอกฝ่ายชายรวมทั้งเป็นสาเหตุ

ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดทั้งเรื่อง ดังจะยกตัวอย่างตัวละคร เอกฝ่ายชายที่มีลักษณะพิเศษ เฉพาะบุคคลที่มีความเด่นสัก 3 ตัว ได้แก่กฏาทก พระนล และแอนตอนนีโอ

กฏาทก มีลักษณะพิเศษเฉพาะตนคือ

เป็นคนฉลาดแกมโกง รู้จักใช้อุบาย เพื่อรักษาตนให้รอดพ้นภัย และประสบความสำเร็จในชีวิต บทบาทของกฏาทกที่เกิดขึ้นทุกตอนในเรื่อง เป็นผลมาจากลักษณะนิสัยอันนี้ตั้งแต่ต้นจนจบ เรื่อง กล่าวคือ กฏาทกเป็นคนฉลาด รั้งาน มีความคล่องแคล่ว ทำให้เศรษฐีรักใคร่และวางใจ การ ได้อยู่อย่างสบายทำให้กฏาทกเกิดความทะเยอทะยานอยากมีสถานภาพสูง จึงคิดอุบายลักคราและ ปลอมจดหมาย เศรษฐี เพื่อไปสู้ขอธิดาของ เศรษฐีตำบลปัจฉิมคามให้แต่งงานกับตนได้สำเร็จ ต่อจากนั้นกฏาทกยังพยายามทำอุบายคอยตำหนิภรรยาและสาวใช้ใน เรื่องงานบ้านต่าง ๆ ทำให้ คนทั้งหลาย เชื่อว่าตนรอบรู้กิจการทั้งปวง ต่อมาเมื่อเศรษฐีซึ่ง เป็น เจ้านายเก่ามาเยี่ยม เยียน กฏาทกกลัวว่าความลับจะถูกเปิดเผย จึงออกอุบายทำที เป็นคูแลบิตาที่มาจากต่าง เมือง แต่ความจริง ได้ไปรับ ใช้และอ่อนวอน เศรษฐีให้ช่วยบิด้บังความลับให้แก่ตน ถึงขั้นจะให้สินบนด้วย เศรษฐีเกิด ความ เอ็นดูจึงช่วย เหลือ บทบาทของกฏาทกและ เหตุการณ์ทุกตอนที่กล่าวมา เป็นผลมาจากความ ฉลาดแกมโกงของกฏาทก ทำให้กฏาทกสามารถ เลื่อนสถานภาพ ได้จากการอำพรางความจริง แต่ในที่สุดกฏาทกก็ถูกซ่อน กลจนต้องกลับตน เป็นคนดี

พระนล ลักษณะนิสัยพิเศษของพระนล

คือ การชอบ เล่นสะกาและการพนัน ซึ่งมีผลต่อการแสดงบทบาทต่าง ๆ ของพระนล และยังมี ผลต่อคนใกล้ชิดอีกด้วย กล่าวคือ การที่พระนลชอบ เล่นสะกาและการพนัน ทำให้ไม่เป็นอันว่าราชการ ต้องสูญเสียทรัพย์สินสมบัติและบ้าน เมืองที่นำไปวาง เดิมพันจนหมดสิ้น ต้อง เร่ร่อนไปไรที่พึ่งพิง ความ พ้น เพื่อนอัน เกิดจากฝิการพนัน เข้าสิงทำให้พระนลหนีนางทมยันตี ต้องพลัดพรากจากกันจนหมดความสุข พระนลคยากต้องไป เป็นสารถีของท้าวฤๅษณ์แต่สามารถ เรียนวิชาสะกาได้สำเร็จ ภายหลัง ได้พบกับทมยันตีและ ใช้การ เล่นสะกาอย่างมีสติ เป็นหนทางให้ ได้ราชสมบัติและบ้าน เมืองกลับมา อีกครั้งหนึ่ง จะ เห็นได้ว่านิสัยรักการ เล่นสะกาและการพนัน เป็น เหตุให้พระนลประสบความสำเร็จใน ชีวิตได้ อีกครั้งหนึ่ง ลักษณะนิสัยอันนี้ ของพระนล เป็น เหตุผลอธิบายพฤติกรรมของพระนลและ เหตุการณ์ที่ เกิดขึ้นตลอดทั้ง เรื่อง

แอนตอนนิโอ มีลักษณะนิสัยพิเศษ

เฉพาะตนคือ รักเพื่อนมาก สามารถช่วยเหลือเพื่อนได้ทุกอย่างแม้ว่าตนเองจะลำบาก เมื่อใครขัดสนแอนตอนนิโอจะให้ยืมเงินโดยไม่คิดดอกเบี้ย แม้แต่บัสसानิโอซึ่งเป็นคนที่ฟุ่มเฟือยแต่เป็นเพื่อนสนิทกับแอนตอนนิโอ เขาก็ยังช่วยเหลือต้องไปกู้เงินจากไซลือก ทำให้ไซลือกได้โอกาสทำสัญญาประหลาดเพื่อหาทางฆ่าแอนตอนนิโอ ความรักเพื่อนของแอนตอนนิโอมีผลดีคือ เพื่อนรักและภรรยาช่วยเหลือจนพ้นจากการถูกฆ่าตาย และนิสัยความรักเพื่อนนี้ยังมีผลต่อไปอีก นางปอเทียก็อยากลองใจสามีแกล้งทวงแหวนจากบัสसानิโอ ซึ่งบัสसानิโอให้เป็นค่าตอบแทนแก่บัลทะสา แล้วเกิดทะเลาะกัน แอนตอนนิโอกลัวเพื่อนต้องบาดเจ็บกับภรรยาจึงเข้าไปอธิบายความจริง ทำให้ปอเทียยอมเปิดเผยความจริง พฤติกรรมของแอนตอนนิโอและเหตุการณ์ทั้งหลายในเรื่อง เกิดขึ้นจากนิสัยรักเพื่อนของแอนตอนนิโอนั้นเอง

ลักษณะของตัวละคร เอกฝ่ายชายที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นลักษณะพื้นฐานที่พบในตัวละครเอกฝ่ายชายโดยทั่วไป ตัวละครเอกฝ่ายชายบางตัวอาจมีลักษณะบางลักษณะแต่จะไม่มีลักษณะทุกประการครบถ้วนซึ่งจะมีลักษณะทดแทนบางประการ เช่น กฎาทกมีกำเนิดเป็นลูกทาส แต่มีความฉลาด รูปร่าง เป็นสิ่งทดแทนสามารถใช้ความฉลาดเปลี่ยนสถานภาพของตนเองได้ เป็นต้น และลักษณะทดแทนบางประการนี้ยังช่วยเสริมบุคลิกลักษณะตัวละครให้เด่นเป็นพิเศษกว่าตัวละครตัวอื่น ๆ ในเรื่องเดียวกัน นอกจากนี้ลักษณะทดแทนนี้ยังทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกชื่นชมกับตัวละครได้แม้ว่าตัวละครตัวนั้นจะมีได้เป็นคนดีพร้อมในทุก ๆ ด้าน

อนึ่งยังมีตัวละคร เอกฝ่ายชายอีกกลุ่มหนึ่ง มีลักษณะแตกต่างจากตัวละครเอกฝ่ายชายที่พบโดยทั่วไป กล่าวคือ เป็นตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีข้อบกพร่องในด้านลักษณะนิสัยหรือขาดคุณสมบัติบางประการอย่างเห็นได้ชัด ตัวละครเอกฝ่ายชายเหล่านี้จะแสดงพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องซึ่งขัดแย้งกับแนวคิดหลักที่ผู้ประพันธ์เห็นว่า เป็นสิ่งที่สมควรประพาศ เช่น อิลลิส เศรษฐีมีความตระหนี่มาก แม้กระทั่งจะดื่มสุราต้องไปแอบดื่มคนเดียวเพราะกลัวว่าผู้อื่นจะขอแบ่ง พราหมณ์เวทัพพะซึชลาด ยอมเรียกฝนรดนะให้แก่โจร พระราชาโง่เขลาถูกอำมาตย์หลอกลวงนำพระราชทรัพย์ไปใช้ใน เรื่องส่วนตัว เป็นต้น ผู้ประพันธ์พยายามชี้ให้เห็นว่าพฤติกรรมเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ไม่ควรประพาศพฤติกรรมด้วยการที่แสดงให้เห็นจากเนื้อเรื่องตัวละครเอก

ฝ่ายชาย เหล่านี้จะต้องถูกลงโทษหรือได้รับบทเรียนจากผลการกระทำของตน โดยมากเป็นลักษณะที่ถูกเอาเปรียบ เทียบหรือกลั่นแกล้งให้สูญเสียผลประโยชน์ ในบางเรื่องตัวละครเอกฝ่ายชายสำนักตัวและกลับตนเป็นคนดีได้ แต่บางเรื่องตัวละครเอกฝ่ายชายได้รับผลร้ายและหมดโอกาสที่จะกลับตน ตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีลักษณะและบทบาทดังกล่าวมานี้มักปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทน์ที่มุ่งสั่งสอนหรือให้ข้อคิด

ตัวละครเอกฝ่ายชายที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทน์พบว่า มีลักษณะนิสัยที่หลากหลาย กล่าวคือบางกลุ่มมีลักษณะตัวละครแบบฉบับ บางกลุ่มเป็นตัวละครที่แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างมีเหตุมีผลมากขึ้น และบางกลุ่มเป็นตัวละครที่มีพัฒนาการในลักษณะของตัวละครแบบพลวัต (dynamic character)¹²³ กล่าวคือ มีลักษณะพัฒนาการด้านลักษณะนิสัยและพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปตามประสบการณ์ เหตุการณ์ และกาลเวลาในท้องเรื่อง ความเปลี่ยนแปลงของตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีลักษณะตัวละครแบบพลวัตนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ในเรื่องซึ่งส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของตัวละคร ทำให้เนื้อเรื่องมีความแตกต่างและน่าสนใจกว่าวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ เพราะสามารถอธิบายเหตุผลในการที่ตัวละครแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมาได้ เช่น กฎาหก หรือพระนล เป็นต้น

นอกจากนี้แล้วยังมีตัวละครเอกฝ่ายชายบางกลุ่มที่มีลักษณะนิสัยและบทบาทซึ่งแสดงให้เห็นถึงข้อบกพร่องของมนุษย์ซึ่งสมควรได้รับการแก้ไข นับว่าเป็นตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีลักษณะนิสัยและบทบาทที่แตกต่างไปจากตัวละครแบบฉบับที่พบโดยทั่วไปในสมัยนี้

3.3.3.2 ตัวละครเอกฝ่ายหญิง ในสังคมไทยผู้หญิงมีบทบาทเป็นรองผู้ชาย ส่วนใหญ่มักจะมีลักษณะเป็นผู้ตามที่ดี ยอมรับความคิดและการตัดสินใจ

¹²³ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, หน้า 114.

ของผู้ชายโดยไม่ได้แย้ง ลักษณะเหล่านี้ปรากฏให้เห็นในวรรณกรรมแต่โบราณกาลแล้ว จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ผู้หญิงเริ่มมีบทบาทมากขึ้น มีความคิดอ่านเป็นของตนเอง สามารถตัดสินใจและมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้นกว่าเดิม

เมื่อพิจารณาลักษณะตัวละคร เอกฝ่ายหญิงที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พบว่ามีลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก. มีชาติกำเนิดสูงหรือมีสถานภาพสูง ผู้ประพันธ์มักกำหนดให้ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมีชาติกำเนิดสูงหรือมีสถานภาพ เพื่อให้มีความคู่ควรแก่ตัวละครเอกฝ่ายชาย ซึ่งโดยมากเป็นกษัตริย์ ผู้มีกำเนิดสูงหรือผู้มีสถานภาพสูง อีกประการหนึ่งผู้ที่มีชาติกำเนิดสูงหรือมีสถานภาพสูงมักจะมีฐานะดีและมีความเป็นอยู่ที่สุขสบาย ซึ่งเป็นชีวิตในอุดมคติซึ่งคนทั้งหลายปรารถนาอีกด้วย

ตัวละครที่มีชาติกำเนิดสูงนี้อาจจะเป็นผู้ที่มีชาติกำเนิดสูงและมีสถานภาพสูงในชาติปัจจุบัน คือเป็นนางกษัตริย์ซึ่งเป็นชนชั้นที่สูงที่สุดในสังคม เช่น นางทมยันตี นางปรียทรรติกา เป็นต้น ในกรณีที่ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมีกำเนิดเป็นสามัญชน จะมีการอ้างกำเนิดอันสูงส่งในอดีตชาติ อาจจะเป็นนางกษัตริย์หรือนางฟ้าที่จุติมาเกิดเป็นมนุษย์ด้วยกำเนิดอันน่วมาศจรยผิตแผกจากมนุษย์ธรรมดา เช่น นางปทุมวดี เป็นนางฟ้ามาเกิดในดอกบัว หรือนางมัทนา เป็นนางกษัตริย์ในอดีตชาติ ต่อมาเกิดเป็นนางฟ้าแต่ถูกสุเทพธิดาสวไปให้มาเกิดเป็นดอกกุหลาบในทิววันต์ ซึ่งจะกลายร่างเป็นสาวสวยทุกวัน เพ็ญ เป็นต้น

แต่ถ้าไม่ใช่ผู้ที่มีชาติตระกูลสูงมาแต่กำเนิดจะเป็นชนชั้นถัดมาคือ เป็นธิดาของ เศรษฐีซึ่งมักจะเกิดในตระกูลของพ่อค้าเป็นผู้ที่มีฐานะดีได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างดี ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่เป็นสามัญชนก็มีปรากฏบ้าง เช่นกันแต่จะมีการเสริมคุณลักษณะอื่น ๆ เพื่อให้ตัวละครมีความเด่นชัดซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

การมีชาติกำเนิดสูงและมีการสถานภาพสูง มีผลต่อบทบาทและพฤติกรรมที่ละครเอกฝ่ายหญิงแสดงออกในเรื่องในด้านที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือด้านความรักและการเลือกคู่ครอง ในกรณีที่ตัวละครเอกฝ่ายหญิงเป็นสามัญชน แต่ตัวละครเอกฝ่ายชายเป็นกษัตริย์ มักจะเกิดความไม่ยอมรับจากฝ่ายชายหรือผู้ที่แวดล้อมใกล้ชิดกับฝ่ายชาย เช่น

มเหสี หรือข้าราชการบริวาร เป็นต้น จึงได้มีการนำกำเนิดอันสูงส่งมาอ้างเพื่อยกระดับของตัวละครเอกฝ่ายหญิง บางเรื่องได้ผลสามารถทำให้ผู้ที่แวดล้อมกษัตริย์ยอมรับได้ เช่น นางปทุมวดี ได้เป็นมเหสีของท้าวพรหมทัต หรือพระนางवासวตัตตาหิงหอง นางอารัญญา ซึ่งเข้าใจกันว่า เป็นธิดาของท้าววิเศษเขตต์ แต่ภายหลังความจริงปรากฏว่านางคือ ปรียทรรดิกาธิดาท้าวฤๅษณ์ พระชนินุชราชของพระนางवासวตัตตา พระนางจึงยินยอมให้นางอภิเษกกับท้าววัดสราช เป็นต้น แต่บางเรื่องแม้ได้อ้างกำเนิดอันสูงส่งของตัวละครเอกฝ่ายหญิง เพื่อให้ตัวละครเอกฝ่ายชายยอมรับได้ แต่ไม่เป็นที่ยอมรับของบุคคลแวดล้อม เช่น พระกาละทรรคินทรารบด้วยญาณ นางมัทนาเคยเป็นนางกษัตริย์ และนางฟ้าทำให้ท้าวชัยเสนสามารถอภิเษกและยกย่องนางได้อย่างสนิทใจ แต่พระนางจัดทีและนางกำนัลดูหมิ่นว่านางมัทนาเป็นสาวชาวป่า ตัวละครเอกฝ่ายหญิงกลุ่มนี้จะมีลักษณะ เป็นผู้ตาม และผู้ถูกกระทำ (passive) ยอมรับชะตากรรม และต้องทนทุกข์ทรมานโดยไม่ได้ตอบหรือขัดขืน ยกเว้นตัวละครเอกฝ่ายหญิงบางตัวจะมีปฏิกริยาโต้ตอบ ซึ่งเป็นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่แตกต่างไปจากที่เคยปรากฏในวรรณกรรมร้อยกรองมาแต่เดิม เช่น นางกัญฐทวาริโกธรที่ถูกท้าวพรหมทัตปฏิเสธ นางจึงตั้งสัตย์อธิษฐานเพื่อพิสูจน์ว่า กัญฐวาทนกุมาร เป็นโอรสท้าวพรหมทัต ด้วยการโยนกุมารขึ้นไปในอากาศ

ในบางกรณีการมีสถานภาพสูงก็ไม่มีผลต่อการตัดสินใจของตัวละครเอกฝ่ายหญิง เท่ากับความรักแท้ เช่น นางทมยันตีไม่เลือกท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๆ ที่เทวดาทั้งสี่สามารถให้ความสุขสบายหรือในทางตรงกันข้ามก็สามารถใช้อำนาจลงโทษนางได้ แต่นางกล้าเลือกพระนลซึ่งเป็นมนุษย์ธรรมดา เป็นผลให้กสิธิดาและติดตามแก้แค้นพระนล และนางทมยันตี เป็นต้น

นอกจากนี้แล้ว ตัวละครเอกฝ่ายหญิงยังมีบทบาทในการเสริมสถานภาพของตัวละครเอกฝ่ายชายให้สูงขึ้นด้วยการแต่งงาน เช่น กัญฐาทกแต่งงานกับธิดาของ เศรษฐีค้ำบปลิงจันตคาม เพื่อเปลี่ยนสถานภาพจากทาสเป็นเศรษฐี

ข. มีรูปร่างหน้าตางดงามเป็นเลิศ นับว่าเป็นคุณสมบัติอันสำคัญของตัวละครเอกฝ่ายหญิงแทบทุกตัว เป็นลักษณะเสริมให้ตัวละครเอกมีความเด่นกว่าหญิงอื่นในเรื่องเดียวกัน ความงามนี้อาจจะเกิดจากการสั่งสมบุญบารมี เช่น ท้าวภิมะ

พระมเหสีได้ปฏิบัติฤาษีทมนะเป็นอย่างดี จึงได้รับพรให้มีโอกาสและธิดาที่ประเสริฐ ทำให้นาง
 ทมยันตีมีความสวยงามไม่มีใครเทียบได้ เป็นต้น ความมีรูปร่างหน้าตาอันงดงามนี้นับว่าเป็น
 เสน่ห์ เป็นที่พึงใจของชาติเป็นคุณสมบัติอันสำคัญที่จะผูกใจตัวละคร เอกฝ่ายชายได้ประการหนึ่ง
 ความสวยงามนับว่าเป็นลักษณะของผู้หญิงในอุดมคติซึ่งคนทั่วไปปรารถนา ตัวอย่างเช่น บทชมโฉม
 นางมีทนายของท้าวชัย เสนตอนหนึ่งว่า

งาม เกินมนุษย์จริง	กละหญิงนิมิตรผัน,
จนแรกประสพนั้น	คนจวนจะปลุกตัว,
นึกว่าสนิธิรินทร์	นยนาถก็แน้วนัว,
แต่นึกก็ออกกลัว	จะพวาและไม่เห็น. ¹²⁴

การที่ตัวละคร เอกฝ่ายหญิงมีความงาม
 เป็นเลิศนี้มีผลต่อบทบาทที่แสดงออกและ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องดังนี้ คือ ความงามของตัวละคร
 เอกฝ่ายหญิงจะเป็นจุดสำคัญที่จะทำให้ตัวละคร เอกฝ่ายชาย เกิดความสนใจและ เกิดความรักขึ้น
 ได้ เช่น ท้าวพรหมทัตได้ทราบข่าวความงามของนางปทุมวดีจากพรานป่า จึงเดินทางไปรับนาง
 มาเป็นมเหสีหรือความงามของธิดา เศรษฐีตำบลปัจฉิมคาม เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กฏกทสนใจนาง

นอกจากนี้ความงามยังมีผลทำให้ตัวละคร
 ฝ่ายชายตัวอื่น ๆ โดยเฉพาะตัวละครปรบิษั เกิดความรักในตัวละคร เอกฝ่ายหญิงอีกด้วย ซึ่งมี
 ผลให้เกิดการต่อสู้หรือแสดงความสามารถต่าง ๆ หรือแม้แต่ใช้กลอุบายต่าง ๆ เพื่อชิงนาง เช่น
 ในการสุมพรของนางทมยันตี เทวดาและกษัตริย์จากเมืองต่าง ๆ ซึ่งได้ข่าวความงามของนาง
 มาให้นางทมยันตีเลือกคู่ แต่นางเลือกพระนลเป็นเหตุให้กสิเกิดความไม่พอใจและตามอาฆาตแค้น
 นางทมยันตีและพระนล หรือท้าวบัส เสนทิโกศลหลงรักภรรยาของทุกคคบุตรเพราะความงามของ
 นางจึงหาอุบายกำจัดทุกคคบุตรด้วยวิธีต่าง ๆ เป็นต้น แต่ตัวละคร เอกฝ่ายหญิงก็มักจะมีความมั่นคง

¹²⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, มัทนะพารา, หน้า 68.

ต่อตัวละครเอกฝ่ายชาย เพียงคนเดียว

ในกรณีที่ตัวละครเอกฝ่ายชายมีมเหสีหรือภรรยาอยู่แล้ว ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมักจะได้รับโทษหรือถูกบงการหรือภรรยาหลงกลั่นแกล้งให้ได้รับความทุกข์ยากลำบาก เช่น นางอารัญญาถูกจับ เพราะพระนางวาสทัตดาทรงหึงหวงที่ท้าวเวสราชปลอมตนมาเล่นละครคู่กับนาง หรือนางมีทนาถูกพระนางจันทิใส่ร้ายว่านางคิดร้ายต่อท้าวชัยเสนและเป็นผู้กับศุภางค์ทหารเอก จึงต้องกลับไปอยู่กับพระกालะทรดินตามเดิม เป็นต้น

ค. มีความเป็นกุลสตรีและมีคุณสมบัติของการเป็นภรรยาที่ดี ในสมัยโบราณมีการแบ่งหน้าที่ระหว่างชายและหญิงอย่างชัดเจน ชายมีหน้าที่ทำมาหากิน เลี้ยงดูครอบครัว ส่วนหญิงมีหน้าที่ดูแลบ้านเรือนและบุตรธิดา ดังนั้นหน้าที่หลักของผู้หญิงคือการเป็นภรรยาที่ดี ทำหน้าที่แม่ศรีเรือนและมีความเป็นกุลสตรี ลักษณะของกุลสตรีและภรรยาที่ดี ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีดังนี้

- เก่งการบ้านการเรือนและรู้จัก

ปรนนิบัติ ดูแลเอาใจใส่สามีเป็นอย่างดีทั้งในด้านความเป็นอยู่และอาหารการกิน มีตัวละครเอกฝ่ายหญิงหลายตัวที่แสดงพฤติกรรม อันแสดงถึงความสามารถในด้านนี้ สิ่งที่น่าสนใจได้ชัดเจนคือ ความสามารถในการปรุงอาหาร ซึ่งจะมีผลต่อการกำเนิดเรื่อง เช่น พระมโหสถทดสอบนางอมรด้วยการให้ปรุงอาหาร นางสามารถปรุงได้ดีทุกชนิด หรือภรรยาภักทาก็มีความสามารถทำอาหารและจัดบ้านเรือนได้เรียบร้อย เป็นต้น แสดงว่าสังคมสมัยนั้นนิยมผู้ หญิงที่เก่งการทำงานบ้าน การเรือน เก่ง

- เป็นผู้ตามที่ดี เชื่อฟังและอยู่ใน

โอวาทของสามี กระทำตามโดยไม่ได้แย้งตัวละครเอกฝ่ายหญิงส่วนใหญ่จะมีลักษณะ เช่นนี้ แสดงให้เห็นจากพฤติกรรมต่าง ๆ คือ ทำตามคำแนะนำหรือคำสั่งของสามี ไม่ถือโกรธ เมื่อถูกตักเตือนหรือกล่าวโทษ อาจจะแสดงออกในรูปของความเสียใจ ความน้อยใจ แต่มิใช่ในลักษณะต่อต้าน เช่น นางปทุมวดีตามท้าวพรหมทัตไปอยู่ในเมือง ภรรยาภักทาก็พยายามเอาใจภักทากด้วยการปรนนิบัติต่าง ๆ แต่ภักทาก็ยังคงคิดเพียงนาง นางก็ได้แต่เสียใจ เป็นต้น

- มีความรักและซื่อสัตย์ต่อสามีเพียง

ผู้เดียว พฤติกรรมของตัวละคร เอกฝ่ายหญิงที่แสดงถึงคุณสมบัติข้อนี้ให้เห็นได้จากการที่ตัวละครเอกฝ่ายหญิงรักใคร่สามีของตน เสมอต้น เสมอปลาย ไม่สนใจชายอื่น พยายามรักษาความบริสุทธิ์เพื่อชายที่ตนรักถือว่าการมีสามีหลายคนเป็นสิ่งที่ไม่ดี เช่น นางมัทนารักท้าวชัยเสนต้องการกลับไปอยู่กับท้าวชัยเสน ไม่ยอมไปอยู่กับสุเทษณ์บนสวรรค์เพราะเกรงคำครหา หรือนางทมยันตีสาปพรานป่าที่คิดจะลั่นลามนาง และตลอดเวลาที่ไปอยู่ในเมืองเจตินางก็ไม่ยอมพบปะพูดจากับชายใด นอกจากพราหมณ์เท่านั้น แสดงถึงความรักอันมั่นคงที่มีต่อพระนลผู้เดียว

ยินดีร่วมทุกข์ร่วมสุขไม่ทอดทิ้ง

กันในยามที่ฝ่ายชายลำบาก ตลอดจนยกย่องให้เกียรติสามีเสมอ แม้ว่าสามีจะตกต่ำ เช่น นางทมยันตีขอติดตามพระนลไปทุกหนทุกแห่งเพื่อปลอบใจพระนล ไม่หวั่นต่อความยากลำบากและอันตรายต่าง ๆ แม้ว่าพระนลจะสิ้นเนื้อประดาตัว นางก็จะพูดให้กำลังใจและ เชิญพระนลให้ไปประทับที่เมืองวิทรรกซึ่ง เป็น เมืองของพระราชบิดาของนาง เป็นต้น

- อบรม เลี้ยงดูบุตรได้เป็นอย่างดี

ตัวละคร เอกฝ่ายหญิงที่มีคุณสมบัติ เช่นนี้จะแสดงพฤติกรรมให้เห็นได้จากการที่สั่งสอนอบรมบุตรให้เป็นคนดีและปกป้องภัยอันตรายที่จะเกิดแก่บุตรของตน เช่น เมื่อนางทมยันตีทราบว่าพระนลใกล้จะสูญเสียราชสมบัติ นางได้นำโอรสไปฝากไว้กับท้าวภิมะ พระราชบิดาของนาง เพื่อมิให้โอรสและธิดาของนางต้องระหกระเหินและเผชิญชะตากรรม เช่น นางและพระนล หรือนางกัญฐหารีสามารถเลี้ยงดูกัญฐวาทนกุมารได้จนเติบโตใหญ่ แม้ว่านางจะเป็นเพียงสาวชวาว่า

- มีลักษณะ เป็นผู้ถูกกระทำ (passive)

กล่าวคือ ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมักจะดำเนินชีวิตไปตามชะตากรรมหรือการกำหนดวิถีชีวิตจากผู้อื่นโดยไม่คิดฝ่าฝืนหรือต่อสู้ดิ้นรนให้มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น แต่ยอมรับทุกข์ภัยต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต เป็น เรื่องของกรรมเก่าที่ตนได้สร้างไว้ เช่น นางทมยันตีถือว่าการที่พระนลหลงมัวเมาในสะกาจนไม่เป็นอันว่าราชการ และต้องสูญเสียราชสมบัติทั้งหมดนั้น เป็นกรรมเก่า หรือนางอารัญญาหลงรักท้าววัดสราชนางก็ได้แต่กล่าวถึงเคราะห์กรรม ทำให้นางไม่สามารถสมปรารถนาได้ เป็นต้น

จะนับบทบาทของตัวละคร เอกฝ่ายหญิง

ที่มีลักษณะ เป็นผู้ถูกระทำนี้จะแสดงออกมาในลักษณะการดำเนินชีวิตไปตามโชคชะตาลิขิตโดยไม่คิดช่วยตนเองหรือแก้ไขปล่อยให้ตนเองถูกลงโทษหรือพบกับความทุกข์ เช่น ปรียทรรคิกาน้อยอมเปิดเผยความจริงว่าตนเป็นธิดาท้าวทศพรโรมัน จึงต้องอยู่ในฐานะคำต่อรับใช้พระนางवासวัตตา และถูกขังโดยที่นางไม่ได้ทำผิด หรือนางกัญฐหารีเป็นชายาของท้าวพรหมทัต แต่เมื่อพระองค์จะเดินทางกลับเมืองนางก็ได้แต่เสียใจ แต่ก็ได้พยายามยืดอายุให้ท้าวพรหมทัตอยู่กับนางในป่าต่อไปเป็นต้น

แต่ตัวละครเอกฝ่ายหญิงในบางเรื่องมี

ลักษณะผสมระหว่างผู้ถูกระทำ (passive) และผู้กระทำ (active) กล่าวคือ โดยลักษณะพื้นฐานแล้วตัวละครเอกฝ่ายหญิงกลุ่มนี้จะยังมีคุณสมบัติของการเป็นกุลสตรี เป็นภรรยาที่ดีและเป็นผู้ตามอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมของสังคมไทยในสมัยนั้น แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีการรับความคิดและวัฒนธรรมตะวันตกซึ่งมีอิทธิพลต่อลักษณะและการแสดงพฤติกรรมของตัวละครเอกฝ่ายหญิง ทำให้มีลักษณะของผู้กระทำ (active) แทรกอยู่บางประการ สังเกตได้ว่าตัวละครเอกฝ่ายหญิงในบางเรื่องจะมีความเป็นตัวของตัวเอง เชื่อมั่นในความคิดของตน กล้าตัดสินใจกระทำสิ่งต่าง ๆ ได้โดยไม่ต้องพึ่งความคิดของตัวละครฝ่ายชาย สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือความยึดมั่นในผู้ที่ตนเองรัก เช่น นางมัทนายอมถูกสาปแต่ไม่รับรักสุเทษณ์ เพราะไม่มีความรักสุเทษณ์ ต่อมานางรักท้าวชัยเสนแต่ถูกมเหสีกลั่นแกล้งนางก็พยายามอ่อนวอนสุเทษณ์ให้ช่วย เหลือหรือนางทมยันตีให้พราหมณ์ออกติดตามหาพระนลและพยายามทุกวิถีที่จะพิสูจน์ว่าวาหุคือพระนลเป็นต้น นอกจากนี้ตัวละครเอกฝ่ายหญิงบางตัวที่มีลักษณะของผู้กระทำยังมีบทบาทในการเป็นผู้นำและช่วยเหลือตลอดจนมีอิทธิพลในการชักจูงความคิดของตัวละครเอกฝ่ายชายอีกด้วย เช่น นางอมรสามารถลวงพราหมณ์ทั้งสี่ที่ใส่ความพระมโหสถให้ตกกระดานยนต์ นำเครื่องราชกกุธภัณฑ์มาคืนท้าววิเทหะทำให้พระมโหสถพ้นจากความผิดได้ หรือนางปอเทียบปลอมตัวไปช่วยว่าความให้แอนตอนนีโอพันคีดี และไขอุบายเรื่องแหวนเพื่อลงใจปีศาจนิโอได้สำเร็จอีกด้วย เป็นต้น

จ. มีลักษณะพิเศษเฉพาะบุคคล ลักษณะ

พิเศษเฉพาะบุคคลนี้เป็นคุณสมบัติพิเศษบางประการที่ช่วยเสริมให้ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมีบทบาทเด่นชัด และมีผลต่อการดำเนินเหตุการณ์ในเรื่องอีกด้วย

- มีสติปัญญา เดียวแหลม มีความ

รอบคอบ และรู้จักใช้ไหวพริบปฏิภาณในการเจรจาโต้ตอบหรือคิดอุบายต่อสู้กับฝ่ายปรปักษ์
ตัวละครเหล่านี้จะเป็นผู้หญิงที่สามารถช่วยเหลือตนเองและผู้อื่นได้ บางเรื่องมีบทบาทเด่นกว่า
ชาย เช่น นางปอเที้ยอ้างข้อความในสัญญาว่าไซล็อกขอเนื้อริมหัวใจของแอนตอนนิโอ แต่มิได้
ขอเลือดด้วยฉะนั้นจึงอนุญาตให้ตัดเนื้อได้เพียง 8 คำสิงพอดิ แต่มิให้เลือดไหลจึงไซล็อกไม่สามารถ
ทำได้ ทำให้แอนตอนนิโอรอดพ้นความตาย เป็นต้น

- มีความสามารถในการรบ มี

ความกล้าหาญและรักชาติตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่มีลักษณะ เช่นนี้จะแสดงบทบาทออกมาในลักษณะ
ที่เข้าร่วมรบ เคียงบ่าเคียงไหล่กับตัวละครเอกฝ่ายชายในสงคราม เสียสละ เพื่อชาติได้ทุกสิ่งแม้
แต่ชีวิตของตนเอง เช่น สมเด็จพระสุริโยทัยแต่งพระองค์เป็นชายเสด็จออกรบ ทรงไสช้าง
เข้าไปช่วยป้องกันสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงถูกพระเจ้าแปรฟันสิ้นพระชนม์ หรือท้าวสุรนารี
นำชาวนครราชสีมาต่อสู้กับกองทัพกบฏเจ้าอนุวงศ์จนได้ชัยชนะ สามารถขับไล่พวกลาวแตกพ่าย
ไปได้ เป็นต้น

- มีความกตัญญูต่อบุพการี แสดงให้

เห็นได้จากการคอยดูแลเอาใจใส่ เช่น นางอมรต้องนำอาหารไปให้บิดาที่ทำนาทุกวัน เป็นต้น
หรืออาจจะ เป็นไปในลักษณะที่ยอมเสี่ยงชีวิตของตนแทนบิดามารดา เช่น นางโสภณียอมเดินทาง
ไปพบกับรากษส เพื่อป้องกันมิให้รากษสฆ่าบิดาและพี่สาวทั้งสอง เป็นต้น

ลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ปรากฏใน

วรรณกรรมประเภทฉันทโนสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะพื้นฐานของ
ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่พบโดยทั่วไป ตัวละครเอกฝ่ายหญิงบางตัวอาจจะไม่มีลักษณะบางอย่าง
แต่จะมีลักษณะทดแทน เพื่อเสริมให้มีความเหมาะสมในการ เป็นตัวละครเอกในลักษณะเดียวกับที่มี
ปรากฏในลักษณะของตัวละครชาย เช่น นางอมรถือกำเนิดในตระกูล เศรษฐีซึ่งต่อมามีฐานะยากจน
ลง แต่นางเป็นหญิงงามและมีปัญญาเป็นเลิศ เป็นต้น เมื่อสังเกตลักษณะและนิสัยของตัวละครเอก
ฝ่ายหญิงโดยทั่วไปแล้วจะพบว่า มีลักษณะ เป็นแบบฉบับที่คล้ายคลึงกันซึ่ง เป็นไปตามความนิยมของ
คนในสังคมในสมัยนั้น สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของตัวละครเอกฝ่ายหญิงใน
บางเรื่อง แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นและการมีความคิดอ่าน เป็นของตนเองมากขึ้น เมื่อเทียบ

กับตัวละคร เอกฝ่ายหญิงที่ปรากฏในวรรณกรรมโบราณ ซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการขั้นหนึ่งของตัวละคร เอกฝ่ายหญิง และสะท้อนให้เห็นบทบาทของสตรีในสังคมที่ทวีขึ้น

3.3.3.3: ตัวละครปรปักษ์ (antagonist) ตัวละครปรปักษ์

หมายถึง ตัวละครที่มีความคิดเห็นหรือการแสดงออกที่ตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกับตัวละคร เอก ข้อสังเกต คือ ถ้าตัวละครในเรื่องตัวใดแสดงพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับพฤติกรรมของตัวละครคู่กรณี ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในเรื่อง ถือว่าตัวละครตัวนั้น เป็นตัวละครปรปักษ์ ดังนั้น ตัวละครปรปักษ์จึงไม่จำเป็นต้องเป็นตัวละครฝ่ายร้าย เสมอไป หากแต่เน้นการแสดงพฤติกรรมที่ขัดแย้งกัน เท่านั้น¹²⁵

ตัวละครปรปักษ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทสมัย

รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีทั้งตัวละครฝ่ายชายและตัวละครฝ่ายหญิง บางเรื่องปรากฏในรูปตัวละครเดี่ยว เช่น ท้าวปัสเสนทิโกศลเป็นปรปักษ์ของทุกคคบุตร นางสุนนรามา เป็นปรปักษ์ของพระรถเสน เป็นต้น แต่บางเรื่องปรากฏในรูปของกลุ่มตัวละคร เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสามารถและบุญบารมีของตัวละครเอกในการเอาชนะอุปสรรคมากมายได้ เช่น พราหมณ์ทั้งสี่เป็นปรปักษ์ของพระมโหสถ พญาวิศวัตติมารกับกองทัพพม่า เป็นปรปักษ์ของพระพุทธเจ้า เป็นต้น ตัวละครปรปักษ์ดังที่กล่าวมานี้ล้วนมีตัวตนทั้งสิ้น แต่ยังมีตัวละครปรปักษ์บางตัวมีลักษณะที่น่าสนใจ กล่าวคือ เป็นตัวละครที่สามารถพิจารณาได้เป็น 2 ระดับ ได้แก่ ระดับรูปธรรมคือ เป็นตัวละครที่มีตัวตนสามารถแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ และระดับนามธรรมคือ เป็นตัวละครสัญลักษณ์ใช้เปรียบเทียบกับจิตใจมนุษย์ ตัวละครที่มีลักษณะดังกล่าวนี้อีกคือ กลี สามารถตีความได้ 2 ระดับคือ เป็นทั้งเทวดาที่รักษาพระนลและเป็นสัญลักษณ์แทนจิตใจฝ่ายต่ำของพระนล ความขัดแย้งระหว่างพระนลกับกลีแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ระหว่างอำนาจฝ่ายสูงและอำนาจฝ่ายต่ำอันเป็นความขัดแย้งภายในจิตใจของมนุษย์ ผู้ประพันธ์ต้องการแสดงแนวคิดที่ว่าเมื่อใดมนุษย์ปล่อยให้อำนาจฝ่ายต่ำเข้าครอบงำจิตใจ

¹²⁵ สรุปความจาก 1. Harry Shaw, Dictionary of Literatry Terms, New York: Mc Graw-Hill Book Compamy, 1905, page 23.

2. John Peck and Martin Coyle, Literary Terms and Criticism, Fourth Pritting, London: Macmillan, 1987, page 79.

ยอมนำไปสู่ความตายนะ ดังเช่นพระนลปล่อยกลีให้เข้าสิง ทำให้หลงใหลการพนันจนกระทั่งสิ้น
 เนื้อกระดูก ต้องพลัดพรากจากนางทมยันตี แต่เมื่อพระนลมีสติเอาชนะอำนาจฝ่ายดำได้สำเร็จ
 ก็สามารถประสบความสำเร็จในชีวิตได้อีกครั้งหนึ่ง

ตัวละครปรบักษ์เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญ
 ร่องลงมาจากตัวละครเอก แต่มีลักษณะและบทบาทที่แตกต่างไปจากตัวละครเอก ซึ่งช่วยทำให้เรื่อง
 ดำเนินไปอย่างซับซ้อนยิ่งขึ้น ในการวิเคราะห์ตัวละครปรบักษ์จะแบ่งพิจารณาถึงลักษณะและบทบาท
 ของตัวละครปรบักษ์ไปตามลำดับ

จากการศึกษาลักษณะพื้นฐานของตัวละครปรบักษ์
 พบว่าผู้ประพันธ์ได้มุ่งบรรยายลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกันมากนัก แต่จะเน้นเกี่ยวกับ
 คุณสมบัตินางประการของตัวละครปรบักษ์ที่ไม่เท่าเทียมกับตัวละครเอก ซึ่งเป็นสาเหตุให้ตัว
 ละครปรบักษ์แสดงพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับตัวละครเอกออกมา ตัวละครปรบักษ์ในสมัยรัชกาลที่ 5
 และรัชกาลที่ 6 มีลักษณะพื้นฐานดังต่อไปนี้

- มีสถานภาพสูงหรือมีอำนาจ

ตัวละครปรบักษ์ส่วนหนึ่ง เป็นเทวดา กษัตริย์ หรือนางกษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์
 หรือมีอำนาจสามารถบังคับหรือกำหนดวิถีชีวิตของตัวละครเอกให้แปรเปลี่ยนไปได้ ในกรณีที่
 ตัวละครปรบักษ์เป็น เทวดาจะแสดงออกถึงพฤติกรรมที่ขัดแย้งในรูปของการสาป เช่น พระอิศวร
 สาปท้าวอิลราชที่ล่องลำเข้าไปใน เขตหวงห้ามของพระองค์ ทำให้ท้าวอิลราชต้องผจญภัยอยู่ในป่า
 ไม่สามารถเสด็จกลับบ้านเมืองได้ เป็นต้น แต่ตัวละครปรบักษ์เป็นมนุษย์ การแสดงออกถึง
 พฤติกรรมที่ขัดแย้งกับตัวละครเอกมักใช้อำนาจหรือกำลังบังคับให้กระทำตามความประสงค์หรือ
 ลงโทษด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ท้าวบีสเสนทิโกศลทรงปรารภนาจะได้อภรรยาของทศกศนุรมาเป็น
 พระสนม จึงโปรดให้ทศกศนุรรับราชการในเรื่องที่เสี่ยงภัยอันตราย เพื่อหาโอกาสสังหาร
 ทศกศนุรเสีย เป็นต้น

- มีรูปร่างหน้าตาไม่เด่นหรือด้อยกว่า

ตัวตัวละครเอก เมื่อกล่าวถึงตัวละครปรบักษ์ ผู้ประพันธ์นิยมเน้นพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับตัวละคร
 เอกมากกว่าการบรรยายรูปร่างหน้าตาของตัวละครปรบักษ์ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าตัวละครปรบักษ์

คงจะมีรูปร่างหน้าตาไม่แตกต่างจากตัวละครเอกเท่าใดนัก แต่ไม่มีความงามเด่นเมื่อเทียบกับตัวละครเอก เช่น พี่สาวทั้งสองมีความงามน้อยกว่านางโสภณีน้องสาวคนสุดท้าย เป็นต้น นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ยังสร้างให้ตัวละครปรีกษ์บางตัวมีลักษณะทางกายภาพที่สอดคล้องกับลักษณะนิสัยใจคอของตัวละคร ซึ่งมีลักษณะในแง่ลบ เช่น นางอราลี นางข้าหลวงของพระนางจันทิที่เป็นคนพิการ รูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ และมีจิตใจต่ำช้า ช่างอิจฉาริษยา และพูดจาขู่ข่มให้คนอื่น เข้าใจผิดกัน เป็นต้น ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบตัวละครปรีกษ์กับตัวละครเอกในด้านรูปร่างหน้าตาแล้วจะพบว่าตัวละครปรีกษ์ย่อมมีลักษณะด้อยกว่า แม้จะสังเกตได้ไม่ชัดเจนนักก็ตาม

- มีลักษณะเป็นผู้ที่ขาดคุณธรรม ลักษณะ

นิสัยที่สำคัญประการหนึ่งของตัวละครปรีกษ์ที่พบในวรรณกรรมประเภทนี้คือ การเป็นผู้ที่ขาดคุณธรรม เนื่องจากเนื้อเรื่องส่วนใหญ่มีที่มาจากนิทานและวรรณกรรมคำสอน ซึ่งผู้ประพันธ์ต้องการชี้ให้เห็นถึงแบบอย่างของพฤติกรรมอันดีงามที่ควรประพฤติ จึงมีการสร้างตัวละครเป็น 2 ฝ่ายเพื่อใช้เปรียบเทียบกันคือ ฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรม ตัวละครปรีกษ์มักจะเป็นฝ่ายอธรรม ซึ่งมีลักษณะนิสัยชั่วร้ายอันเกิดจากกิเลสต่าง ๆ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ประกอบกับตัวละครปรีกษ์มักจะมีลักษณะด้อยกว่าตัวละครเอกในบางเรื่อง เช่น ความรู้ความสามารถ คุณความดี หรือความนิยมของคนในสังคมของตน เป็นต้น ทำให้เกิดความรู้สึกอิจฉาริษยาและแสดงพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับตัวละครเอกออกมา อาจจะเป็นการกลั่นแกล้งตัวละครเอกด้วยวิธีการต่าง ๆ หรือการขัดขวางการทำความดีของตัวละครเอก เช่น พญาวัตสวดีมาร อัจฉาริษยาพระพุทธรเจ้า ซึ่งเป็นที่เคารพของ เทวดาและมนุษย์ทั่วไปและกำลังจะตรัสรู้พระโพธิญาณอันวิเศษ จึงยกกองทัพมารมาทำลายสมาธิของพระพุทธรองค์หรือโชลือกเกลียดแอนตอนนีโอ เพราะชาวบ้านรักและชื่นชมแอนตอนนีโอมากกว่าตน จึงคิดผูกพยาบาทและหาโอกาสฆ่าแอนตอนนีโอด้วยการให้ทำสัญญาภูเงินประหลาด เป็นต้น

- มีลักษณะพิเศษเฉพาะบุคคล ลักษณะพิเศษ

เฉพาะบุคคลในที่นี้ หมายถึง การที่ผู้ประพันธ์เน้นลักษณะบางประการของตัวละครปรีกษ์ให้มีความเด่น เพียงพอที่จะมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมที่ขัดขวางหรือขัดแย้งกับตัวละครเอกและมี

ผลต่อการดำเนิน เรื่อง ลักษณะพิเศษเฉพาะบุคคลนี้อาจจะเป็นอุปนิสัย ความคิด หรือความประสงค์ บางประการแต่ไม่จำเป็นต้องมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม เช่น ความเป็นนักรบและโปรดการ ทำสงครามยิ่งกว่ากษัตริย์พระองค์อื่นของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ เป็นสาเหตุให้ทรงคิดยกกองทัพ มาโจมตีไทย ทำให้ชาวไทยต้องลุกขึ้นต่อสู้ป้องกันประเทศหรือสุ เทษณ์ เป็นผู้ที่มีความรักมั่นต่อ นางมีทนายอย่างมาก เป็นพิเศษ และไม่ปรารถนาให้นางรักชายใด สุ เทษณ์จึงพยายามทุกวิถีทางที่จะขัดขวางไม่ให้นางรักชายอื่นและผูกใจนางให้รักพระองค์ เป็นต้น

- มีคุณสมบัติพิเศษบางประการ ตัวละคร

ปรักษ์บางตัวมีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะบุคคลบางประการ เช่นเดียวกับตัวละคร เอก คุณสมบัติพิเศษนี้อาจเกิดจากการฝึกฝนหรือพรสวรรค์ที่มีมาแต่กำเนิดก็ได้ เช่น ความสามารถด้านการรบ สติปัญญา และการใช้เวทมนตร์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ช่วยให้ตัวละครปรักษ์นำตนเองไปเปรียบเทียบกับตัวละคร เอก ทำให้เกิดความขัดแย้งเพราะรู้สึกว่าคุณค่าตนด้อยกว่า เช่น พราหมณ์ทั้งสี่มีปัญญาไม่เท่าเทียมพระมโหสถ จึงไม่เป็นที่โปรดปรานของท้าววิเทหะ พราหมณ์ทั้งสี่เกิดความอิจฉาริษยา จึงเพ็ดทูลใส่ร้ายจนพระมโหสถต้องถูกเนรเทศ เป็นต้น นอกจากนี้ตัวละครปรักษ์ยังใช้คุณสมบัติพิเศษของตนเป็น เครื่องมือในการสร้างความขัดแย้งต่อตัวละคร เอก เช่น พระอินทร์แปลงกาย เหมือนกับอิลลิส เศรษฐี แล้วนำทรัพย์สินของอิลลิส เศรษฐีไปแจกจ่าย เป็นทาน เพื่อเป็นการตัดนิสัย ข้างตระหนี่ของ เศรษฐีตัวจริง หรืออำมาตย์ใช้ปัญญาหลอกลวงนำพระราชทรัพย์ของพระราช ราชไปใช้ได้ หรือตาอยู่ออกอุบายช่วยตัดสินความให้ตาอินกับตานาแลกับพุงปลา เป็นค่าตัดสิน

ลักษณะพื้นฐานของตัวละครปรักษ์ที่กล่าวมา

ทั้งหมดนี้เป็นการพิจารณาลักษณะรวม ๆ โดยทั่วไป ตัวละครปรักษ์บางตัวอาจจะมีลักษณะ เหล่านี้ อย่างครบถ้วนหรือมีปรากฏเพียงบางลักษณะก็ได้ จากการพิจารณาลักษณะของตัวละครปรักษ์ จะพบว่าตัวละครปรักษ์จะมีความไม่เท่าเทียมกับตัวละคร เอก ถึงแม้ว่าตัวละครปรักษ์บางตัว อาจจะมีข้อได้เปรียบอยู่บางประการ เช่น มีสถานภาพสูง มีอำนาจ มีความสวยงาม เป็นต้น แต่เมื่อเปรียบเทียบกับตัวละครปรักษ์มักจะเป็นรองตัวละคร เอกไม่ว่าเรื่องใด เรื่องหนึ่งซึ่ง นับว่าเป็นจุดที่สำคัญ เพราะความรู้สึกว่าตน เป็นรองหรือด้อยกว่าจะมีผลต่อตัวละครปรักษ์ให้ แสดงบทบาทต่าง ๆ ออกมา

ข. บทบาทของตัวละครปรีกษ์ที่ปรากฏ

ในวรรณกรรมประเภทฉันทสยมีดังนี้

- สร้างปมขัดแย้งภายในเรื่อง ดังได้

กล่าวมาแล้วว่าตัวละครปรีกษ์มักจะมีลักษณะด้อยกว่าตัวละครเอกบางประการ เช่น ความรู้ ความสามารถ รูปร่างหน้าตา คุณธรรม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มีผลทำให้ตัวละครปรีกษ์รู้สึกว่าคุณมีความไม่เท่าเทียมกับตัวละครเอก จึงพยายามเอาชนะด้วยการหาทางทำลายหรือกลั่นแกล้งตัวละครเอกด้วยความอิจฉาริษยาผูกพยาบาทหรือไม่ก็พยายามแข่งขันผลประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น อาชีพ ความรัก ชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นต้น ดังนั้นตัวละครปรีกษ์จึงเป็นผู้สร้างปมขัดแย้งขึ้นในเรื่องซึ่งเกี่ยวข้องกับ การดำเนินเรื่อง ช่วยให้ เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นเรื่องราวต่อไปได้ เช่น กล้ามิบบทบาทสำคัญในการทำลายความสงบสุขในชีวิตของพระนลและนางทมยันตี ด้วยการเข้าสิงพระนลให้หลงการพนัน เป็นผลให้พระนลและนางทมยันตีต้องพลัดพรากจากกัน ต่างคนต่างก็ได้เผชิญเหตุการณ์ร้ายแรงและแปลก ๆ มากมาย หรือการใช้ล่อลวงผูกพยาบาทแอนตอนนิโอลงให้ทำสัญญาประหลาด ทำให้แอนตอนนิโอดีต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับนางปอเทียและบัสसानิโอดีให้ความช่วยเหลือ และถูกนางปอเทียใช้อุบายหลอกเพื่อพิสูจน์น้ำใจของบัสसानิโอดีและแอนตอนนิโอดี เป็นต้น

- ช่วย เสริมบทบาทของตัวละครเอก

ตามปกติตัวละครเอกย่อมจะมีลักษณะและบทบาทโดดเด่นเหนือกว่าตัวละครตัวอื่น ๆ ในเรื่องอยู่แล้ว ส่วนตัวละครปรีกษ์จะเป็นตัวละครสำคัญที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้น เพื่อใช้เปรียบเทียบกับตัวละครเอก โดยการสร้างตัวละครปรีกษ์ให้มีลักษณะด้อยกว่าและแสดงพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับหรือขัดขวางการกระทำของตัวละครเอก เปิดโอกาสให้ตัวละครเอกได้แสดงความสามารถหรือคุณธรรมบางประการได้อย่างเต็มที่ เป็นการเสริมให้ตัวละครเอกมีคุณสมบัติเด่นชัดเหมาะสมที่จะเป็นตัวละครเอกมากขึ้น และทำให้ผู้อ่านเกิดความชื่นชมตัวละครเอกมากยิ่งขึ้นด้วย เช่น พญาวัตสวิตมารยกกองทัพมารมาขัดขวางและทำร้ายพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าไม่ได้ตอบสำรวมจิตให้เป็นสมาธิและมีปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เกิดขึ้น แสดงถึงบุญญาธิการของพระพุทธองค์หรือราชสัจจบพระอนุชาทั้งสองของมหิสสาสมุทรกิน เป็นอาหาร เพราะไม่สามารถตอบปัญหา -

เทวกรรมได้ มหิสาสมุทรได้เสด็จไปช่วยพระอนุชาเทศนา เทวธรรมโปรดราक्षสจึงได้ พระอนุชาทั้งสองคืน แสดงถึงความรอบรู้ธรรมะและบุญญาธิการของมหิสาสมุทร เป็นต้น

- แสดงข้อคิดบางประการ แม้ว่า ตัวละครปรักษ์จะเป็นเพียงตัวละครตัวหนึ่งในเรื่อง แต่ก็มีความสำคัญในการชี้หรือแสดงถึง พฤติกรรมที่ไม่สมควรประพฤติให้แก่ผู้อ่าน การแสดงข้อคิดนี้มี 2 กรณี กรณีแรกเป็นการแสดง ข้อคิดด้วยการ เปรียบเทียบระหว่างพฤติกรรมของตัวละครเอกและตัวละครปรักษ์ โดยที่ ผู้ประพันธ์พยายามชี้ให้เห็นว่า การที่ตัวละครปรักษ์ขัดขวางหรือรุกรานตัวละครเอกนั้น เป็น สิ่งที่ไม่สมควรกระทำ เช่น การที่เจ้าอนุวงศ์ยกกองทัพมากวาดต้อนชาวนครราชสีมา เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ชาวนครราชสีมาจึงลุกขึ้นต่อสู้จนได้รับชัยชนะ หรือการที่พระนางจันทิมาท้าวชัยเสน จึงบอกให้ท้าวกรมพระราชบิดากรีธาทัพมาโจมตีหัตถินาปุระและใส่ร้ายนางมัทนา เป็นสิ่งที่ไม่ ถูกต้อง เมื่อท้าวชัยเสนทรงทราบความจริงจึงทรงลงโทษพระนางด้วยการให้ขุนศรีษะท้าวกรม กลับเมืองเป็นการประจานไม่ให้ใครเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

ส่วนอีกกรณีหนึ่งนั้น ตัวละครเอก มีลักษณะ เป็นผู้มีข้อบกพร่องหรือมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมบางประการ เช่น ตรีเพ็ญ ใจ เวลา ขาดความสามัคคี เป็นต้น ในกรณีนี้ผู้ประพันธ์จะสร้างตัวละครปรักษ์ให้มีบทบาทในการตัดสิน ลงโทษตัวละครเอกให้ได้รับผลร้ายจากการกระทำอันไม่ถูกต้องนั้น ในกรณีนี้ตัวละครปรักษ์จึง เปรียบ เสมือนผู้ชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมอันไม่ควรประพฤติ เช่น อิลลิส เศรษฐีถูกพระอินทร์แปลง นำทรัพย์ของตนไปแจก เป็นทาน เพื่อเป็นการตัดนิสัยโดยที่อิลลิส เศรษฐีไม่สามารถฟ้องร้อง เอา ผิดพระอินทร์แปลงได้ หรือตาอยู่เอาหูปลามาได้ เพราะตาอินกับตานามุ่งแต่ทะเลาะกันโดยไม่ ได้เฉลียวใจว่าเป็นกลอุบาย ภายหลัง เมื่อสูญเสียผลประโยชน์แล้วจึงได้คิดปรองดองกันดังเดิม เป็นต้น

ตัวละครปรักษ์ที่ปรากฏในวรรณกรรม- ประเภทฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ส่วนใหญ่จะเน้นบทบาทอันเกิดจากลักษณะนิสัย บางประการทำให้มีลักษณะนิสัยเพียงด้านเดียว ตัวละครปรักษ์นี้จะมีลักษณะไม่เท่าเทียมกับ ตัวละครเอกซึ่งอาจมีคุณสมบัติที่เหนือกว่าหรือด้อยกว่าก็ตาม เพื่อช่วยสร้างปมขัดแย้งภายในเรื่อง

ทำให้เรื่องดำเนินไปได้อย่างซับซ้อน อีกทั้งยังมุ่งให้ตัวละครปรปักษ์ เป็นตัวละคร เปรียบเทียบกับตัวละครเอก เพื่อแสดงถึงพฤติกรรมอันควรประพาศและไม่ควรประพาศจากตัวละคร และช่วยเสริมบทบาทตัวละครเอกให้เด่นชัดขึ้นอีกด้วย สิ่งที่น่าสนใจซึ่งเกิดขึ้นแก่ตัวละครปรปักษ์ในสมัยนี้คือ มีการสร้างตัวละครปรปักษ์ในรูปของสัญลักษณ์ซึ่งแสดงให้เห็นคติชีวิตได้อย่างลึกซึ้ง อีกทั้งยังมีพัฒนาการในระดับหนึ่ง เกิดขึ้นแก่ตัวละครปรปักษ์บางกลุ่มซึ่งมิใช่ เป็นตัวละครฝ่ายร้าย เพียงแต่มีความคิดและความต้องการที่ขัดแย้งกับตัวละครเอก สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ในสังคมในลักษณะอื่นซึ่งมิใช่ความขัดแย้งระหว่างคนดีและคนชั่ว และยังแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ทั่วไปมีทั้งข้อดีและข้อเสียในตัว แม้แต่ตัวละครปรปักษ์ เช่น สุเทพณ์สาปมัทนา เพราะโกรธที่มีความต้องการที่แตกต่างจากตน แต่สุเทพณ์ก็แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงในความรักอย่างมาก เป็นต้น นับว่าละครปรปักษ์ในสมัยนี้มีลักษณะแตกต่างไปจากเดิมอยู่บ้าง

การศึกษาตัวละครที่ปรากฏในสมัย

รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พบว่าตัวละครส่วนหนึ่งยังคงมีลักษณะที่นิยมกันมาแต่เดิม กล่าวคือตัวละครเอกส่วนหนึ่งมีลักษณะแบบฉบับ และตัวละครปรปักษ์ส่วนใหญ่จะมีลักษณะ เป็นตัวละครฝ่ายร้าย ในขณะที่เดียวกันแต่จะมีความเปลี่ยนแปลงบางประการ เกิดขึ้นแก่ตัวละครอีกส่วนหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการระดับหนึ่งของตัวละครที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยนี้คือตัวละครเอกฝ่ายชายบางตัวมีลักษณะ เป็นตัวละครแบบพลวัต ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมีบทบาทเพิ่มขึ้นมีความเชื่อมั่นในตนเองและมีความคิดอ่าน เป็นของตนเอง และตัวละครปรปักษ์แม้ว่าส่วนใหญ่ซึ่งมีลักษณะนิสัยด้าน เดียวกันยังมีพัฒนาการในแง่การสร้างตัวละครในรูปของสัญลักษณ์และไม่ใช่ตัวละครฝ่ายร้ายแต่แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างมีเหตุมีผล ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนี้เป็นผลมาจากการสร้างตัวละครให้มีบทบาทและแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ตามลักษณะนิสัยของคนซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดเหตุการณ์ในเรื่องได้อย่างมีเหตุผล

จากการศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พบว่า มีความเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นจากสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้งด้าน เนื้อหาและรูปแบบด้านฉันทลักษณะนิยมการใช้คำครุ-ลหุตามลักษณะการสะกดอย่างเคร่งครัดมากขึ้น ผู้ประพันธ์พยายาม

แสวงหาและคิดค้นเพื่อให้ได้ฉันทชนิดใหม่สำหรับทดลองแต่ง ด้านจุดมุ่งหมายและการนำเสนอ มีการแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทประเภทต่าง ๆ อย่างหลากหลาย บางเรื่องยังคงดำเนินตาม แนวขนบนิยม แต่บางเรื่องก็มีการดัดแปลงลักษณะวรรณกรรมให้มีความแปลกใหม่ และมีจุดมุ่งหมาย ในการใช้ที่แตกต่างไปจากเดิม โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภทฉันทที่ใช้ในโอกาสพิเศษต่าง ๆ เมื่อ พิจารณขนาดของวรรณกรรมประเภทคำฉันทในสมัยจะพบว่า มีขนาดสั้นลง ในด้านเนื้อหา ผู้ประพันธ์ พยายามแสวงหาเรื่องสนุกสนานจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อดึงดูดใจผู้อ่าน องค์ประกอบของเรื่องได้แก่ เนื้อเรื่อง โครงเรื่อง แนวคิด และตัวละคร มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันดี และดำเนินไปอย่างมี เหตุผล โครงเรื่องมีปรากฏมีหลายแบบ มีความซับซ้อน แต่ส่วนใหญ่นิยมเลือกโครงเรื่องที่มีเอกภาพ และบางเรื่องผู้ประพันธ์ใช้จินตนาการสร้างสรรค์เรื่องได้อย่างน่าสนใจ แนวคิดที่ปรากฏเป็นการ สอนคุณธรรมบางประการ และสะท้อนเหตุการณ์และความเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยมบางอย่างในสมัย นั้น ส่วนตัวละครบางตัวมีพัฒนาการ และแสดงพฤติกรรมอย่างมีเหตุผล ส่วนประกอบของเนื้อหา อีกส่วนหนึ่งคือ ปกิณกะช่วยสะท้อนความเปลี่ยนแปลงใน เรื่องขนบนิยมในการประพันธ์ในวรรณกรรม ประเภทฉันทในสมัยนี้ สังเกตได้ว่าการละขนบนิยมบางอย่างและการเพิ่มเติมข้อมูลบางอย่างลงใน ปกิณกะ แต่เมื่อสังเกตโดยรวมจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยนี้มีรูปแบบและ เนื้อหาที่หลากหลายและขึ้นอยู่กับความคิดและการสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์แต่ละท่าน เป็นสำคัญ